

BÖLCS LEÓ CSÁSZÁRNAK

„A HADI TAKTIKÁRÓL”

SZÓLÓ MUNKÁJA.

KÜTFŐTANULMÁNY.

IRTA

DR. VÁRI REZSŐ.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1897. április 5-ikén tartott ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1898

A magyarok történelmének egyik legrégibb kútforrása Böles Leó keletrómai császárnak »A hadi taktikáról« szóló munkája. — jobban mondva e munka XVIII. fejezetének ama része, melyben a görög császár a régi magyaroknak, vagy amint kora frói őket nevezni szokták, a *turkoknak*¹⁾ hadakozó módját és főbb etnikus tulajdonságait leírja vala. A tekint. m. tud. Akadémia ismeretes bőkezűségével módott adott nekem arra, hogy e ránk nézve nevezetes és emlékszerű munkának kéziratok ismeretén alapuló kiadását előkészíthettem. Legyen szabad köszönetemet csekély erőmhöz képest azzal meghálálni — bátor tudom, hogy hálámnak csak gyarló kifejezője leszek, — hogy összefoglalom ama kutatásaim eredményét, melyeket a szöveg megállapítása folyamán sok részletkérdéssel kapcsolatban végeztem, és történettudósaink számára forrástanulmány alakjában feldolgozom, abban a reményben, hogy szívesen veendik a műnek *philologus* részéről való kritikai méltatását is, minekutána azt történész történetírói czélokra már vizsgálatok tárgyává tette volt.

Nem czélom e forrástanulmánynak nevezett monografiámmal profán kezekkel lerontani azt, mit nagynevű *Salamon Ferenczünk* éles elmével szerkesztett, megépített. Feladata, czéljai *A magyar hadtörténethez a vezérek korában* című

¹⁾ A magyarok *turk* nevére bővebben *Botka Tivadar* értekezett »Milen(n)arium« cz. értekezésében, a *Századok* 1878. évf.-a 253. s következő lapjain.

²⁾ Négy közlemény a *Századok* 1876. (1—17; 686—733; 765—851. II.) és 1877. évfolyamaiban (124—137. lapokon), de különnyomatban is, Budapest 1877.

kütfőtanulmányában el is tértek lényegesen az enyimekétől, mert részletkérdések tisztázása volt szeme előtt, s általános következtetések levonásához hiányzott neki a szilárd alap, a legbiztosabb talaj, a szöveg hagyományának kellő ismerete. A kézirati hagyománynak emez ismeretével volt módomban Böles Leó emlékszerű munkájának irodalomtörténeti megvilágítását és kritikai taglalását megkísérteni. Feladatomból tűztem ki a művet minden oldalról ismertetni, s mivel újabbban szerzőségét is kétségbevittek, előre bocsítani szerzője rövid életrajzát is, mert egyébképen is kegyelettel tartozunk ama koronás fő emlékének, ki ezer évvel ezelőtt a nyugati népek krónikaíróitól oly rosszakarattal jellemzett magyarokról tárgyilagos szavakban emlékszik meg.

I.

Böles Leó élete, irodalmi működése.

1. Atyja *I. Basilius* császár volt (867—886.), kivel az úgynevezett *maczedon* dinasztia került a keletrómai uralkodók trónjára. A bizánczi historikusok egynémelyike¹⁾ egyenesen azt hangoztatja, hogy III. Mihály császárnak volt tulajdonképpen a fia (ki 842—867 közt uralkodott); III. Mihály t. i. ágyasát, Eudocia Ingerinát, 865-ben nőül adta Basiliushoz, s Leó már 866 szeptember 1-én született meg. Császáruk származása tehát mindenesetre homályos. Nem is dicsekedhetett atyja rokonszenvével; az t. i. minden szeretetét elsőszülöttjére, az első feleségétől, Máriától született *Constantinusra* pazarolta, kinek korai halála végtelen fájdalmat okozott az apai

¹⁾ L. *Georg. Monachus* (bonni kiadása) 835. lapját: *Ἐγεννήθη δὲ Αἰών ὁ βασιλεὺς ἐκ Μιχαὴλ καὶ Εὐδοκίας τῆς Ἰγγρηίνης ἐκ περιόντου αὐτοῦ Μιχαὴλ, μὲρ Σεπτεμβρίου α', ἰνδικτιώνος ιε'* (866. szept. 1.). L. *Symeon Magister* (bonni kiad.) 861. lapját, hol *Κωνσταντῖνος* helyett *Αἰών*-t akar olvastatni *Spyr. Lambros* alább még idézendő értekezésében. L. továbbá *Leo Grammaticus* (bonni kiadás) 249. lapját, *Zonaras* (ed. Dindorf.) IV. 22. lapját, hol ez áll: *τίκτεται δὲ τῷ Βασιλείῳ ἐκ τῆς Εὐδοκίας παιδίον ἄρρεν ὁ Αἰών, ὁ τοῦ Μιχαὴλ μᾶλλον εἶναι ἐλέγεται, ὡς ἐκέθεν τῆς Εὐδοκίας οὐδὲς, ὡς τῷ Βασιλείῳ συνέβησαν.* S végül l. még a *Zonaras* e helyére hivatkozó *M. Glycas* (a bonni kiadás 551. lapján).

szívnek.¹⁾ A *Basilius* gyermekeinek (*Constantinus, Leó, Alexander* és *Stephanus*nak) neveltetése *Photius*, konstantinápolyi patriarchára volt bízva,²⁾ s e kiváló mester oktatásának köszönhetette Leó császár a tudományokban való előrehaladását. A bizánczi történetírók a *σοφώτατος*³⁾ és *φιλόσοφος* epithetont adják⁴⁾ császáruknak, egyesek kiemelik mindenre kiterjesz-

¹⁾ *Theophanes Continuatus* (bonni kiadása) 345. l.: *ὁ γὰρ φίλιππος καὶ ἀρωματούχος υἱὸς τῷ βασιλεῖ, Κωνσταντῖνος, ἐν αὐτῷ τῷ ἔθνει τῆς ἡλικίας, ἐν τῇ ἀκμῇ τῇς νεότητος, ἐν τῇ ἀρχῇ ζῆλον ἀρχιερατικῆς τῆς πατριαρχίας γενναϊότητος, δξεία νόον περιτρεῶν καὶ ἐπὶ ὀλίγαις ἡμέραις τῷ αὐγετῷ κατανόει, πᾶσαν τὴν ζωτικὴν ἰαμάδα τοῦ παρὰ θνήσκοντος πατρὸς ἀντίστροφως ἐκδαναρήσαντος, τὸν βίον ἐξέλιπε, πένθος ἀμύθητον καταλείπων τῷ πατρὶ. *Zonaras* 35. l.: *Ὁ δ' εἰς τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν ὁ Κωνσταντῖνος, ὅν καὶ μᾶλλον τῶν ἀλλων ἐφίλει, νοστήσας ἐξέλιπε; καὶ ὁ αὐτοκράτωρ βασιλεὺς τὸν ἱακίνον ἤνεγκε θάνατον καὶ τὴν ἀπαράκλητον, καὶ ἐξῆτι ζωὴα τοῦτον ἐυχαρισθῆναι αὐτῷ. *Salamon* (id. ért. 127. l. különlenny. 156. l.) a *Constantinus* neve alatt járó *Taktiká*t ennek a *Constantinus*nak tulajdonítja, ki 880-ban halt el. Ez merő képtelenség, mit már a fentebbi *ἐν τῇ ἀκμῇ τῇς νεότητος* is bizonyít. De később előhozandó negatív okok is czáfolják.**

²⁾ L. *Theoph. Cont.* 276 s k. l.; *Hergenröther J.*: *Photius, Patriarch v. Constantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griech. Schisma.* (Regensburg 1867—1869.) II. köt. 669. s k. lapját.

³⁾ *Theoph. Cont.* 282., 313., 320., 335., 349., 352. lapokon: *Nicephorus Phocas* császár *De velitatione bellica* ez. munkája (bonni kiad.) 241. lapján; *M. Glycas* 553. l.: *Αἰορία τὸν σοφόν; Matranga* a *Spicilegium Romanum* (Róma) IV. kötetében a bevezetésnek XXXIV. lapján a *Coluthus* (v. mála *Acoluthus*) grammatikusknak tiszteletére a *Brumalia* ünnepélyre írt költeményét (mely kiadva *Bergk Poetae lyrici Graeci* III. köt. 4. kiadásának 362. s k. lapján) egy bizánczi névtelennek Böles Leóra vonatkoztatja, mivel benne *σοφίης ἀναξ, σοφίης φίλος*; s hasonló kitételek fordulnak elő. Vonatkoztatja nem elég alappal, mint azt *Hilfrich Ödön*: *Középkori görög anakreontikusok* ez. tudori értekezésében (Pótkötetek az Egy. Philol. Közl.-höz I. köt. 1889. 65 s k. l.) kimutatta is.

⁴⁾ L. *Glycas* 550. l. és a 246. számú codex Barberinianusban fennmaradt, *Matranga* által az *Analecta*-iban (Róma 1850) kiadott anakreontismót: *Αἰορίας ποιητικὸν καὶ φιλοσόφον εἰς τὰ Ἱερογάρμια τοῦ Καίσαρος ἐλθεῖν* czímmel. *Gardthausen Catal. codd. Sinaiticorum Oxonii* 1886. 250. l. tanúsága szerint az 1205. sz. Sinaiticusban foglaltatik egy *ποίημα ἀνακρεόντιον Αἰορίας τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ φιλοσόφου*; azonkívül l. még *Glycas* 458. l., de v. ő. még *Genesius* (bonni kiadás) 4. lapját: *καὶ τὸν πῶποτε βασιλεὺς λογιστάτον, υἱὸν Αἰορίας, τοῦ πανσόφου ἀειμνήστου*.

kedő figyelmét, istenfélő, jámbor voltát.¹⁾ Photius patriarcha, korának legolvasottabb és legélesebb eszé, legműveltebb férfia, kinek a görög irodalomtörténet és nyelvészet oly rendkívül sokat köszönhet, különösen a klasszikus írók munkáival ismer-tette meg Leót, s erről a Taktika stílusa is sok helyen tesz tanúságot. De a tanítvány nem érzett mestere iránt melegebb ragaszkodást, hanem trónralépése után csakhamar számkive-tésbe küldte, hogy Stephanus nevű öcsését emelhesse a kon-stantinápolyi patriarchatus székébe. Ez volt az önállóan uralkodó fejedelemlennek első tette. Mert noha atyja még 870-ben vele, niként Constantinussal is megosztá a trónt,²⁾ a társ-eszázároknak, nagy fiatalságuknál fogva, uralkodói hatalmak természetesen csak névleges lehetett. Még atyja életében kevés híja, hogy a bizánczi udvarban napirenden levő árnyékoskodás-nak, cselszövényeknek áldozatul nem esett. Basilusnak egy meghitt embere, valami *Santabarennus* vagy *Santabarennus* nevű szerzetes besúgásai és fondorlatai következtében Basilus Leónak két szemét kitolatni akarta, s csak a senatus közben-járására kegyelmezte meg börtönre, s adta vissza kevéssel halála előtt ismét szabadságát.³⁾

2. 886 aug. 29-én lett *αυτοκρατορ*, a bizáncziak feje-delme.⁴⁾ Társa a trónon,⁵⁾ öcsese *Alexander* jóval fiatalab-

ἀρακτορ, és *Zonaras* IV. 42.: *ἡγεμονίας οὐσίας*; a *H. Gelzer* által (Georgius Cypriussal együtt) kiadott *Diatyposis genuina adhuc inedita* (Lipsze 1890) e czímet viseli: *Ἡ γενομένη διατύπωσις παρὰ τοῦ βασιλέως Ἀλέξανδρου τοῦ σοφοῦ*, egy »találós« költeménye a codex *Paris. reg. gr.* 929-ben e czímet: *Ἀντίγραφον λέξεων Ἀλέξανδρου τοῦ σοφωτάτου*, l. *Krumbacher* alább idézendő műve 403. l.-t.

¹⁾ *Theoph. Cont.* 348. l. *Symeon Magister* 697. l. V. 5. *Gene-sius* 118. l.-t.

²⁾ L. *Muralet* *Essai de chronographie byzantine*. Saint-Petersbourg I. 1835. 452. l.

³⁾ *Theoph. Cont.* 348 s. köv. l.; *Symeon Mag.* 697. s. k. l. (*τοῦ ἐφ' αὐτοῦ* [l. i. *Ἀλέξανδρου*; s. nem *Βασίλειου*, amint a homi latin fordítás értetni akarja]) s. Basilus többi *chronographusa*.

⁴⁾ L. *Hertzberg* *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches*. (Az Oncken-féle *Allgem. Geschichte in Einzeldarstellungen*-ban II. 7. Berlin 1883.) 156. l.

⁵⁾ Legálább 879 óta; l. *W. Fischer* *Zu Leo und Alexander als Mitkaiser von Byzanz*. *Byzantinische Zeitschrift* V. évf. 1896. 139. l.

volt nála, s így az uralkodásnak minde terhe-baja Leó vállát nyomta. Uralkodása nem volt dicsőséges, de tekintve azt, hogy trónja-élete ellen mindig más-más összeesküvés keletkezett, hogy viszálya volt a papsággal, feszült viszonyban öcsésével, kivel a bíbort osztá, hogy birodalmát keleten-nyugaton állan-dóan veszélyeztették barbár népek, tekintve — mondom — mindezt és azt, hogy trónját mindamelllett kiskorú fiára, Constantinusra örökölhette át, bizonyára következtethetjük, hogy okosan és ügyesen kormányzott.

Mindjárt uralkodása elején egy Photius patriarcha és Santabarennus által szított összeesküvést, melynek czélja volt a császárt trónjától megfosztani, sikerült elfojtani. Talán nem is volt oly nagy a veszedelem, csak Santabarennuson kívánta magát megboszulni,¹⁾ öcsését pedig a konstantinápolyi patriarchatusi székben látni.²⁾ Komolyabb összeesküvéseket attól fogva forraltak ellene, hogy még első felesége: *Theophano* életében, kinek emlékére később nagyszerű székesegyházat alapított, *Zautzas Stylianus* magister leányával, *Zoe*-val kezdett viszonyt, annak első férjét: *Theodorus Guniatzt* v. *Gutziat*est megmérgeztette. Zautzas fiai, majd rokonsága, valószínűleg a megmérgezett Theodorus atyafisága tört a császár élete ellen; első alkalommal Zoe, másodszor *Samonas* cubicularius ébersége akadályozta meg tervök véghezvitelében. De 902-ben, a Hus-vétra következő negyedik vasárnapon, templomi körmenet alkal-mával kis híja, hogy egy merénylő támadásának áldozatul nem esett. A kintpadra vont merénylő ugyan nem vallott semmit, de az emberek rebesgették a császárvárosban, hogy *Alexandernak* keze működhetett a dologban,³⁾ ki már 900 elején is összeesküvést szított bátyja ellen.⁴⁾

¹⁾ Így fogják fel helyesen *Zonaras* IV. 38. l. (*παρὰς ἀμυναι*) és *Glycas* 553. l. (*Ἐφ' ὧν οὐκ ἀμύνει αὐτὸν τὸν Σανταβάρηνον*.)

²⁾ Így látja a dologot *Gfrörer* is *Byzantinische Geschichte*n czímű munkája II. kötete (Graz 1874.) 164. lapján, kinek ítéletei azonban másutt nem állják meg mindig a helyöket.

³⁾ L. *Theoph. Cont.* 365. l.; *Sym. Mag.* 704. l.; *Georg. Mon.* 861. l.

⁴⁾ L. *Vita Euthymii*. Ein Anekdoten zur Geschichte Leo's des Weisen. Herausg. v. C. de Boor. Berlin 1888. 29. l.

Alexander, ki vagy 5 évvel fiatalabb volt bátyjánál,¹⁾ ha szabad úgy kifejeznem magamat, *árnyékszászár* volt csak bátyja, Leó életében.²⁾ A Constantinus Porphyrogennita zsoldjában író ú. n. *Theophanes Continuatus* és kiírói állítják is, hogy Leó mindig gyanakvó szemmel nézte öcsését, s hogy ez volt egyik oka annak, hogy a *συμβασιλεύς* az uralkodással mitsém törődve, kicsapongó életet élt és a vadászatban lelte különösen örömet. Midőn később — bár csak rövid ideig³⁾ — egymaga uralkodott, akkor »sem tett semmit, mi dicséretes és följegyzésre méltó lett volna.«⁴⁾ Mindazonáltal érmek és feliratok bizonyítják,⁵⁾ hogy a világ előtt Alexander épp olyan uralkodónak szerepelt, amilyennek Leó. De a tények és a történelem csak azt mutatják, hogy Leó egymaga tartotta kezében országa gyeplőit, hiszen uralkodása utolsó éveiben még az érmekre sem

¹⁾ Csak találomra mondja *Cedrenus* a II. 274. lapján: ἡδὲ νεανίας ὢν καὶ τὸ εἰκοστὸν τῆς ἡλικίας αὐτοῦ παραμύθιον ἔτος, τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποθανόντος παρέλαβε τὰς τῆς βασιλείας ἑτέρας. Csak az ἡδὲ νεανίας ὢν a helytelen állítás, mert ἡ λ' α' α' a 18—50-ig tartó kor.

²⁾ V. ö. *Sp. Lambros*: *Ἡ συμβασιλεία Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀλεξάνδρου* a *Ἑστία* 1890. évf. I. köt. 305—308. lapjain és ennek német átdolgozását e címmel: *Leo und Alexander als Mitkaiser von Byzanz*. A *Byzant. Zeitschr.* IV. évf. 92—98. lapjain.

³⁾ Meghalt 913. jún. 6-án.

⁴⁾ L. *Theoph. Cont.* 378. l.: Ὁ οὖν Ἀλέξανδρος καὶ πάσαι τοῦτο ἔργον ἔχον, τὸ ἀβροδίατος εἶναι καὶ τοῖς κνηγεσίαις προσέχιν διὰ τὰς ὑπεροψίας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ μηδὲν βασιλεὺς ἔργον διαπραΐττεσθαι, ἀλλὰ τὸ τουφῶν καὶ ἀσιγείαις σχολάζειν ἡγαπηκός, μονότατος ἄρχας αὐδὲν γενναῖον ἢ λόγον ἄξιον κατεπράξατο. *Sym. Mag.* 716. l.: Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, μηδὲν βασιλικὸν ἔργον δυνάμενος ποιῆσαι, τοῖς κνηγεσίαις καὶ τοῖς πονηροῖς ἔργοις αὐτὸν λαχόλαζε. Így Constantinus ki akarta heréltetni, de az elhalt Leó hívei meg tudták ezt akadályozni. *Georg. Mon.* 872 l. *Cedrenus Hist. comp.* 275. l. *Leo Gramm.* 286. l. *Zonar.* IV. 48. s. köv. l. *Glycas* [ki alig említi meg Alexandert, uralkodását éppen nem], 557. l.

Basilus császár akarta még úgy, hogy Leót Alexander kövesse mint egyeduralkodó. (V. ö. *Genesius* 114. l.: «τῷ μετ' αὐτὸν [i. e. Ἀλεξάνδρῳ] ἀμύμονι Ἀλεξάνδρῳ διαδόχῳ γεννημένῳ κατὰ πατρικὴν θεσμοθέτησιν».)

⁵⁾ L. *de Saulcy*: *Essai de classification des suites monétaires byzantines*. Metz 1836. 204 és k. s. a 211. l. *Sp. Lambros* fentebb idézett értekezését.

verette öcsese képét.¹⁾ Pedig kiskorú fiát, Constantinus, halála előtt Alexander gyámsága alá helyezte.

Honnan e vakmerő bizodalom? A feleletet megadják *Zonaras* és *Cedrenus*,²⁾ kik mesélik, hogy Leó, midőn érezte, hogy halálán van, magához hívatta a senatust, figyelmeztette a jótéteményekre, melyekkel elhalmozta s kérte, hogy iránta érzett ragaszkodását kiskorú fiára és nejére vigyék át. Császárnk tehát kétségkívül a senatusban látta és találta támasztékát, annak tagjait iparkodott birtokok adományozásával, ajándékokkal, magának és házának lekötelezni. Azzal a törekvéssel pedig, hogy országa hadügyét felvirágoztassa, kétségkívül tekintélyre tett szert mint theoretikus hadvezér hadserege tisztjei körében is.

Birodalma egyik fontos tényezőjével, a papsággal, élete vége felé viszályba elegyedett. A 893-ban elhalt Theophano halála után elvette a fent említett Zoét, de már az ezzel való házasságot sem áldotta meg a patriarcha.³⁾ Húsz hónapig élt csak férjhezmenetele után Zoe, ki a császárnak egy Anna nevű leányt szült; e leányának megkoronázása után 899-ben elvette a szépséges Eudociát, ki nemsokára gyermekágyban meghalt. Megházasodott negyedszer is; elvette Zoe Carbonopsinát, miután az neki egy fiút szült, Constantinus. *Nicolaus Mysticus*⁴⁾

¹⁾ L. *Sp. Lambros* id. ért. 98. l.

²⁾ *Zon.* 48. l. és kivált *Cedrenus* II. 273., kinél ezt olvassuk: Καίτοι δὲ νόσηματι λεγόμενος ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐπὶ χρόνον τῷ τοιοῦτῳ πάθει κατεργασμένος καὶ εἰς ἐσχάτην ἀδυναμίαν ἡλικιακῶς, μόλις ἐδυνήθη ἐν τῷ τῆς ἐγχειρίας καιρῷ τὴν συνήθη ποιήσασθαι διαχειρίαν. συνεισφομένης γὰρ τῆς ἀρχιεπίσκου τοιαύτου ἔργου πρὸς αὐτοῦς λόγον. «τὸ μὲν ἐμὲν σαρδίων, ὁ γὰρ, νόσος ἐκτροχισθὲν ἀπέργευσεν, καὶ ἡ ἰσχυρὴ ἐπιτέλειαι, καὶ τάχα οὐκέτι μεθ' ἡμῶν βιωτέον, οὐδὲ καταλήψασθαι τὴν τοῦ δεσπότης Χριστοῦ ἀνάστασιν, μίαν τοίνυν καὶ τελευταίαν ἡμῶν αὐτῷ τήνδε τὴν χάριν, ἀπομνημονεύσαι ἢ εἰχον πρὸς ἡμᾶς χρηστὴν διάθεσιν, καὶ ἀπὸ ταύτης εὐνοίαν ἢ ἐμὴν συζύγῳ διατηρῆσαι καὶ τῷ αἵμ.» καὶ ἡ μὲν τοῦ βασιλεὺς διαχειρία τοιαύτη, ἡ δὲ ἀρχιεπίσκπος βουλὴ ἐπέσχετο διακονήσασθαι καὶ μετ' ὀλοφροῦν λύπῃ μὲν συνέχευσθαι ἀπαρμυνθήναι τοιοῦτον στερηνομένην δεσπότην καὶ βασιλεὺς, εὐνοίαν δὲ διατηρήσειν... stb.

³⁾ L. *Georg. Monach.* 856. l.

⁴⁾ Ennek a *Nic. Mysticus*-nak Simon bolgár császárhoz írt leveleit, a Leó-korabeli történetnek kétségkívül becses kútforrás, kiadták egy bolgár

konstantinápolyi patriarcha ezt a házasságot 906-ban érvénytelennek jelentette ki, hivatkozván Leó 90. és 91. novelláira; amaz t. i. szigorú szavakban elítéli a harmadszori házasságra lépést, emez az ágyasságot jogi szempontból teljesen törvénytelen viszonynak jelenti ki. Leó a pápát kérte meg, hogy döntsön, s a pápa javára döntött; de bár Nicolaus patriarchát, ki a görög egyház álláspontjából tekintette semmisnek a császár egybekelését, számkivetésbe küldte is, a görög egyház nem változtatta meg álláspontját s Leó halála után a római doktrínát érvénytelennek jelentette ki.¹⁾

3. Mig Leó a belügyi kormányzás sok seyllája s charybdise között ügyesen evezett, kifelé országának hírt, névének becsületet szerezni nem tudott. Szomszédai a keletrómai birodalom békéjét állandóan megzavarták. Ott voltak északnyugaton a bolgárok, kiknek trónjára 888-ban a harcziás és kegyetlen *Simon* ezár ült; ez azonnal trónra lépése után kereste az alkalmat, hogy Byzáncczal háborút kezdhesse. Az ürügyet rá bolgár kereskedelmi érdekeknek állítólagos megsértése adta. Leó egyik hadvezérét: *Crenet* küldte először ellenök, de azt a bolgárok legyőzik vala s Symeon a Leóval szövetséges kazárokból többeket megcsónkítva küld Konstantinápolyba. Ekkor a politikus császár a *turkokra* gondol, kiknek harcziás tulajdonságairól olvasott és hallott is már sokat. *Nicetas Sclerus* vezére ajándékokkal megrakodva megy a turkok fővezéréihez: Árpádhoz és Kurzánhoz és velök szövetséget köt a bolgárok ellen. Délről erre *Nicephorus Phocas*, Leó e legszerencsésebb²⁾

folyóiratban: Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i kniznina 12-ik évfolyamában (Szofia 1895.) a 121—211. lapokon; nem ismerem.

¹⁾ L. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, oder Encyclopädie der kath. Theologie und ihrer Hilfswissenschaften.* 2-te Aufl. VII. Bd. Freiburg im Breisgau 1891. 1810 s k. L.; v. ö. *Codrenus* II. 264 s k. L.

²⁾ L. *Theoph. Cont.* 360. l.: ἐπὶ τοῖς δὲ σχολάζουσιν ὁ Νικηφόρος αὐθις σιγαλήεις ἐν τῷ τῶν θορυγίων θύμῳ προχειρίζεται. πολλὰς δὲ καὶ γενναίας ἀνδραγαθίας διὰ πάσης αὐτοῦ ἐν τοῖς πολέμοις καταπραΰνοντας βουτῆς, καὶ πολλὰ κατὰ τῶν Ἀγαρηῶν καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων σιγήματα ἐποίησεν, τέλει τὸν βίον ἐν γῆρας καὶ εὐδῆς καταλήπων Νάρδαν καὶ Μόρτα, ὧν ὁ Νάρδας οἰκιστὴς ἦν τῷ βασιλεὶ Μόρτα. *Nicephorus Phocas* császárnak nagyatyja volt. L. *Schlumberger* később idézendő műve 49. lapját.

hadvezére támadja meg Symeont,³⁾ Északról a Dunán át a byzáneci hajókon a magyarok szállanak a bolgár partra s három csatában tökéletesen megverik a bolgárokat. Symeon békét kér és kap is. De mihelyt elvonultak a hadak, az álnok Symeon megboszulja magát, s a távol hadakozó turkok atelközi szállásait a besenyők segítségével felgyújtja, feldúlja, Leó újabb hadait visszaveri s hatalmát Bizáncczal szemben végkép megszilárdítja. A bizáneci krónikáirók előadása szerint⁴⁾ a bolgár háború 889—893 között történt.⁵⁾ Azontúl azonban Symeon a kelet-római birodalmat Leó élete végéig nem veszélyeztette.⁶⁾

Uralkodása legelején (888.) a fellázadt *Longobardiában* is megverték hadait,⁷⁾ azontúl pedig állandóan a *szaraczenokkal*, a keletrómai birodalom ez ádáz ellenségeivel gyúlt meg

¹⁾ V. ö. a Taktika XI. fejr. 26. §-ával: «Κατὰ δὲ τῆς Βουλγαρίας ἐπιστρατεύειν καὶ ποιεῖν αὐτῇ [t. i. Νικηφόρος] ἐπιτοχὴν πρὸς φυλακὴν ἀλλοτρίων χορήγιον» stb.

²⁾ Chronologiai tekintetben nem megbízható, amint azt alaposan kimutatta *C. de Boor* Vita Euthymii című munkájában és *Marcella* Henrik Byzáneci kútfők (A magyar honfoglalás kútfői) 93. s k. lapján.

³⁾ Bővebben tájékoztatnak a bolgárok e háborúságáról *Jireček Konstantin*: Geschichte der Bulgaren cz. művében, Prága 1876, 163. l. és *Kuon Géza gróf*: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima cz. műve II. kötetében (Clandiopoli 1895) a 19—31. lapokon. Utóbbi 895-re teszi a magyaroknak első berohanását Bolgárországra, 896-ra háromszoros győzelmeiket.

⁴⁾ V. ö. a Takt. XVIII. fejr. 43. pontját: «De miután a bolgárok a Krisztus szellemében ápoltt békét szeretik és az ő vallását a rómaiakkal közönség vallják, azt hisszük, hogy az eskü megszegéséből eredt vállalkozásuk után nem kell már ellenök fegyvert fogunk, bízva már most az ellenök intézendő hadműveleteket az isteni végezetre. Ezért sem az ellenünk használt parataxisukat, sem pedig a miénket ellenök nem szándékozunk valamelyest lélni, úgy is az egy hitnél fogva testvéreink s ígéretet is tettek, hogy határozmányainknak alávetik magukat.» De ez utóbbit a bolgárok aligha tették meg.

⁵⁾ L. *Theoph. Cont.* 356. l. és *Georg. Mon.* 852. l.: «Ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτῶν Μόρτα Ἀρίων ὁ Αγορμαθίας ἐξαρχὸς καὶ δοῦξ, γαμβρὸς δὲ γεγονὼς τοῦ ἡγεῖς Φραγγίας, ἀντίκει τῷ βασιλεὶ, πᾶσαν τὴν χώραν εἰς ταύτην δουλοσύνην, τοῦτο γινούσ ὁ βασιλεὺς ἀναστὰς Κωνσταντῖνον τὸν τῆς τραπέζης αὐτῶν πᾶσι τοῖς θύμασι τῆς δόξης πρὸς τὸ καταπολεμῆσαι Ἀρίωνα καὶ συμβολῆς γενεῖν: ἡγεθῆσαν ὁ μὲν Κωνσταντῖνος. Sym. Mag. p. 701: τῷ β' αὐτοῦ ἐτι.

a baja, 894-ben elfoglalták Samost, a Cyklasok és Sporások szigeteinek nagy részét, 895-ben (?) veszendőbe ment Corum, Cappadocia e végvára,¹⁾ 902-ben a Tyrusból való hitehagyott Damianus vezérlete alatt a görögországi Demetriast, a pagasaei öböl mellett fekvő virágzó várost dúlták fel, 903-ban Lemnust, 904. júl. 30. a Tripolisból való, szintén renegát *Leó* vezetése alatt Szalonikét foglalták el a szaraczénok, a kelet-római birodalomnak, a lakosság számát nézve, e második városát s csak nagy hadisarcz lefizetése mellett voltak elvonulásra bírhatók. A császár tengernagya: *Himerius* csak egyszer, 907. okt. 6., aratott jelentéktelen győzelmet az arabok fölött, de ezek 911. október havában ugyancsak tengeren vívott csatában ez egyetlen csorbájukat is kiköszörülték. A byzáneciak szicíliai birtokai jóval korábban mentek veszendőbe 902-ben Taormina gyáva föladásával, melyet az afrikai arabok ragadtak el tőlük.²⁾ E rendkívüli veszteségek arra birták a császárt, hogy okaikat fürkészze: okozta kétségkívül vezéreinek hiányos katonai képzettsége. Az a körülmény, hogy a hadtudomány mezeje országában parlagon hevert, annyira, hogy — mint mondja — »azok, kiknek kezébe a hadvezérlet le van téve, még azt sem értik, ami kézzelfogható»,³⁾ arra indította a régi írók műveit különös kedvvel forgató *Leót*, hogy »alvezérei számára és azoknak, kikre a hadi ügyek bízva vannak»,⁴⁾ »bevezetést» adjon a hadi taktikába. A czél pedig, mely szemé előtt lebegett, az volt, hogy oly hadvezéri kart képezzen, mely a Kelet felől fenyegető veszedelmet, a szaraczénusok hóditó előrenyomulását feltartóztathassa. Ez az a nemzet, mely a birodalom népeit állandóan nyugtalanítja,⁵⁾ s ő maga egyenesen kijelenti is, hogy »mind, amiket a taktika tanáról előrebocsátottunk kezdetétől fogva végezetéig, amiket csak a fegyverekre, felfegyverzésre, gyakorlatokra, hadi parataxisokra és más stra-

¹⁾ *Theoph. Cont.* 360. l.

²⁾ L. *Hertberg* id. műve 164. s k. lapját.

³⁾ L. *Vári Rezső és Bárczay Oszkár*: Böles Leó Taktikája. Hadtört. Közlemények IX. évf. (1896.) 26. l.

⁴⁾ U. o. 23. l. (*Prooemium*.)

⁵⁾ Takt. XVIII. fej. 142. §.

tégikus műveletekre vonatkozólag állítottunk volt, azt a szaraczénusok népe miatt közöltük és írtuk elő.¹⁾»

4. A kényszerűség vitte tehát rá császárukra a hadtudománnyal való foglalkozásra. Irodalmi működése mind az ideig ha nem is határozott irány követésére vallott, mégis messze járt a hadtudományi iratok tartalmától. Hajolva kissé a mysticismus felé s mint Photius tanítványa, a hitvitázás mezejére lépett, de igen közepes eredménnyel. *Homiliái*, *panegyrikus beszédei*, *liturgikus imádságai* az e téren gyakorlatlan írókat mutatják. Érdemesebb törvényhozói működése. Az atyja idejében szerkesztett²⁾ u. n. *βασιλικαὶ διατάξεις* (= császári edictumok) töle rostált alakban adattak ki. A Justinianus császár korából való törvénytárnak átdolgozása és kibővítése ez; hatvan könyvre terjedő nagy gyűjteményes munka, mely, bár esonkán jutott ránk, a római és byzáneci jognak monumentális kútforrása.³⁾ Kiadott a kánoni jogra vonatkozó *novellákat*⁴⁾ is és összeállította a *patriarchaszékek lajstromát*.⁵⁾ Költött is: fenmaradtak tőle *jambikus versek*⁶⁾ és *epigrammák*,

¹⁾ Takt. XVIII. fej. u. o. és az Epilogus 71. §-át.

²⁾ Eredetire nézve a gyűjteménynök felvilágosít *Theoph. Cont. Vita Basilii* 262 s k. lapján: *Ἐδοὖν* [t. i. Basilius] *δὲ καὶ τοὺς πολιτικοὺς ῥόμους πολλὴν ἀσάφειαν καὶ σύγχυσιν ἔχοντα; διὰ τὴν ἀγαθὴν ὥσπερ καὶ ποιεῖσθαι συντασσιστοῦσιν, λέγει δὲ τὴν τῶν ἀνρρημένων καὶ πολιτευσμένων ἀδιάκριτον καὶ κοινὴν ἀναγραφὴν, καὶ τοὺς κατὰ τὸ προσήκον καὶ ἐνδεχόμενον προσφῶρις ἐπερωθῶσασιν, τὴν τῶν ἀνρρημένων ἀχρηστίαν περιελών, καὶ τῶν κυρίων ἀνακαθάρσας τὸ πλῆθος, καὶ ὥσπερ ἐν συνόψει, ἐν κεφαλαίῳ διὰ τὸ εὐμνηρότερον τὴν προτέραν ἀπειρίαν περιλαβόν.*

³⁾ Kiadta *E. Heimbach*: *Basilicorum libri LX.* Lipsiae 1833—1870. 6 kötetben s hozzá *Supplementum*-ot *Zachariae a Lingenthal* Lipsiae 1846. A Bazilikákra vonatkozólag tájékoztat *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon* II. köt. s. v. *Basiliken*.

⁴⁾ Kiadva *Zachariae a Lingenthal* *Jus Graeco-Romanum* (7 partes) Lipsiae 1856—1884. ez. művében, a III. köt. (1857.) 65—224. lapjain. Stílusuk az ismeretes juridicus stílus. — A *Leó és Constantinus*tól kiadott *Procheiron* a IV. köt. 62. s k. lapjain olvasható.

⁵⁾ Kiadta *G. Parthey* *Hieroclis Synecdemus*, Berolini 1866. megjelent művében az 55—101. lapokon.

⁶⁾ L. *Christ és Paronikas* *Anthologia Graeca carminum Christianorum*, Lipsiae 1871., 48. s k. L-ján. L. az 5. lapon mondottakhoz írt 4-ik jegyzetet is.

de nevezetesen *jövendömondások*, melyek a bizánczi költők ismeretes darabos és homályos értelmű nyelvén megjósolják azokat az eseményeket, melyek a birodalmat a jövőben érendik. E *jövendömondásokban*¹⁾ erősen hitt a középkor, sokan olvasták, s ha tőle valók, mindenesetre tanúskodnak császárunknak a mysticismusra hajló szelleme mellett. Lehet, hogy a *Böles* melléknevet e jövendömondásai megszerkesztése miatt kapta is.²⁾

912. május hó 11-én véget vetett a halál császárunk életének,³⁾ melyet fentebb vázolni iparkodtunk. Cselekedetei őt mindenesetre habozó, gyanakvó fejedelemlennek mutatják, de humánusnak is. Humanitása azonban, kívált élete vége felé, bizonyos szelid, de kitartó erélyességgel párosult; ennek köszönhetette, hogy megszilárdította a maga és a fia számára trónját. Mindenesetre más színben mutatja magát az irodalomtörténészek szemüvegén és más színben az uralkodó sikereit bíráló történetírókén át. Mi az eddig ismeretes két arckép közé egy

¹⁾ Kiadta *E. Legrand*: *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France*, Paris 1874. 150–192. l., másokat *Charles Graue* *Archives des missions scientifiques et littéraires*, III. série, 1880. 218 s. k. lapján.

²⁾ L. *K. Krumbacher*: *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches*, München 1891. 349. s. k. 402. s. k. l. Azóta kiadták egy munkáját, mely a konstantinápolyi iparostételekre vonatkozó edictumát tartalmazza, ily címmel: *Le livre du Préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*. Texte grec du Genevensis 23 publié pour la première fois par *Jules Nicole*. Genève 1893. In folio. De megjelent *Krumbacher* könyvének 2. kiadása is (München 1897.), melynek lapszámai szerint szintén idézzük, de megjegyezzük, hogy Leóra nézve alig mond újat, s nem jól. V. ö. tehát csak a 609., 628., 631. és 633. lapokat. — Leó egyéb munkái *Migne* *Patrologiae cursus completus* Series Graeca posteriorának 107. kötetében (Páris 1863.) vannak összegyűjtve. — *G. Hertzberg* az *Ersch és Gruber*-féle *Allgem. Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*-ban a 43. r. 90. lapján azt állítja, hogy az astrologiában való jártassága miatt kapta Leó *Böles* melléknevét. De v. ö. *Krumbacher* id. m. 2. kiad. 722. lapját.

³⁾ *Popov N.* munkáját VI. Leó császárról és uralkodásáról egyháztörténelmi szempontból, mely Moszkvában 1892-ben (304. l.) jelent meg oroszul — sajnos — nem ismerem.

harmadikat igyekeztünk illeszteni, melyben talán mind az irodalomtörténész, mind a historikus rá fog ismerhetni alakja praegnansabb vonásaira.⁴⁾

II.

A Hadi taktikáról szóló munka s annak tartalma.

1. Hadd térjünk most át kútfőtanulmányunk voltaképi tárgyára, Leó császár fő- és legterjedelmesebb művére, a historiai, hadtudományi és philologiai szempontból egyaránt értékes és nevezetes »Hadi taktikának« kritikai taglalására. És itt mindenekelőtt meg akarom ismertetni az olvasót a munka tartalmával, hogy lássa: mit, mennyit s azt hogyan dolgozta fel a biborpalástos szerző.

Hadtudományi munkája áll egy *előljáró beszédből*, 20 *különböző nagyságú és különböző tárgyú fejezetből* és egy *összefoglalásból*, melyről később annál inkább lesz szó, mert nem tesz róla említést az előljáró beszéd és mert nyomós okok szólnak amellett, hogy későbbben írta meg s toldotta kész munkájához.

2. Előljáró beszédében mindenekelőtt hangoztatja alattvalóinak jóléte iránt való gondoskodását, melylyel minden bajtól, minden kellemetlenségtől megóvni kívánja őket. Úgy, de az ország hadügye semmi figyelemben nem részesül, innen tehát a sok kudarc, a sok vereség, mely a római²⁾ birodalmat egyre-másra éri. Hiába mondják, hogy megesőkent a katonák harci bátorsága, tapasztalatlanok a hadvezérek, a valódi ok a hadtudománynak a birodalomból való számkivetettségében rejlik. Ő régi és újabb strategikus elméletekkel foglalkozott, behatóan lapozgatott a történetírók könyveiben is s keresett mindenütt anyagot munkájához, melyben nem szóladatra törekedett, hanem lényegre és világosságra; azért régi kifejezéseket ismeretesebbekkel helyettesített, latin terminus

¹⁾ Uralkodásának legújabb jellemzését adja *H. Gelzer* *Krumbacher* id. m. 2. kiadásának 376 s. k. lapjain.

²⁾ A római alatt voltaképen *keletrómai* értendő.

technikusokat pedig értelmezett; de arra is törekedett, hogy a teljesség mellett áttekinthető és egyetemesen hasznos művet nyújtson. A tőle közlött ismereteknek birtokában s a kellő istenfélelemmel hadvezéreknek igyekezete — hiszi — nem fog majd meghiusulni. Úgy tekinteti munkáját, mint valami törvénykönyvet s befejezi előljáró beszédét a mű tartalmának előrehozásával, mely része a beszédnek álljon itt magyar fordításban, hogy a mű tartalmáról az olvasóknak világosabb fogalmi legyenek:

Azt mondja tehát: »Először is meghatározását kell adni a hadi taktikának és hogy mi a hadvezér, kinek és milyennek kell lennie és hogy miként kell hadi tanácsot űlni? Folytatólag le kell írni a különbséget a hadsereg főnökei és alárendeltjei között, nemkülönben a hadsereg szerelését és fegyverei előállítását, meg minden egyes harczosnak a fegyverzetét. Ezzel kapcsolatosan tárgyalandó a hadvezérnek a komoly csaták előtt való gyakorlata, azután pedig elészámolandók a kiróható büntetések. Ennek utána mind a hazai, mind az ellenséges területen való menetelésről szólunk, az u. n. hadi málhavonatról és a táborokról, a felkészülésről és a katonai parancsról. Továbbá, hogy minek kell történnie a háborút előző napon és mi minden szükséges a háború napján? Azonfelül az ostromra vonatkozólag, meg ami a háború után szükséges, majd meg mind a miénk, mind az ellenség részéről való lesvetések által bekövetkezett váratlan támadásokról beszélünk. Ehhez a különböző csatarendeknek és pedig mind a pogányokéinak mind pedig a rómaiakéinak alapos ismertetését fűzzük, azután az elmondottakhoz még rendszeresen hozzáadjuk a tengeren való megütközést is. S mindezekhez bizonyos taktikus és stratégikus vezérelveket hordunk össze éppen a végén, minthogy azokat a maguk helyén beilleszteni nyilván a fejezeteknek jól áttekinthetősége és belső elrendezése nem engedi.«

Ime a munka rövid tartalma! Már ebből látjuk, hogy nem tisztán taktikus kérdésekre felel meg benne a szerző, hanem logisztikai,¹⁾ poliorketikai, stratégikai utasításoknak

¹⁾ Hogy mit kell *logisztikán* érteni, annak legkimerítőbb meghatározását ő maga adja meg az Összefoglalás 57. és 67. §-ában.

is tára a műve. Nyilvánvalóbbá válik ez, ha a fent közlött tartalomjelzésnél kissé részletesebben ismertetjük a munka tartalmát, híven ama elhatározásunkhoz, mely e monographia megírásánál vezetett, philologiai szempontból feleletet adni mindama kérdésekre, melyeket a historikus és hadtudományi író ezen mű olvasásánál a philologushoz intézni kénytelen.

3. Az I. fejezetben mindenekelőtt megadja a *Taktika* szónak kettős fogalmi meghatározását. »*Taktikán* értjük a háborúban való mozgások tanát«, és »*Taktikán* értjük azt a hadvezéri tudományt, mely csatarendbe állítással foglalkozik«; kitér a feladatát, hasznát, célját a taktikának, az ellenfél ellen irányuló műveletek hányféleségét, s ehhez megadja a *hadvezér* szó fogalmi jelentését is, tisztát és feladatát határozza meg s megjelöli, hogy mit tartson végső *céljának*.

4. A II. fejezetben a *hadvezér tulajdonságaival* foglalkozik. Mindjárt az első pontban összefoglalja azokat, mondván: »Mi bizony azt kívánjuk, hogy a hadvezér testi gyönyörökben megtartóztassa magát, hogy életmódjában mérsékelt, hogy józan és éber, szükségleteiben egyszerű legyen és érje be kevéssel, hogy fáradtságos munkában edzett, továbbá belátó és értelmes legyen; útálja a kapzsiságot, jeles hírű, se fiatal, se öreg ne legyen, nem kufárlélek, azaz gondolatkörét ne csekélységek tegyék, — szóval gondolkodásában legyen előkelő, — ha lehet, külső megjelenésében is, és minden esetben magas röptű lélek.« De később, mintán e kívánatok tulajdonságait elemezte, hozzáteszi még, hogy legyen lehetőleg »tagbaszakadt, izmos és dologszerető ember, elméje legyen igen éles, legyen vitéz és becsvágyó, serény, veszedelmeket kedvelő ember, kinek kivált az Istenség és az isteni rendelkezések tegyék gondolatját«, »mert az isteni jóindulat hiányában hadi tanácskozásnak nincsen sikeres eredménye«, s a hadvezér is »ha hit dolgában istenfélő, eselekedeteiben igaz ember, kellő és rendíthetetlen alapkőre építi mintegy többi javait is.« Legyen továbbá szelídbánásmódu az emberekkel való érintkezésében, conciliáns, alárendeltjeivel szemben azonban erélyes, de igazságszerető; nevezetesen a nemzetekkel szemben is, azaz igazságtalanul háborút ne kezdjen, mert ő »a békét mindig minden egyébnél többre becsüli.«

5. A III. fejezet (mely a kéziratokban a IV.) tárgya: *hogy miként kell haditanácsot űlni?* Lelkére köti a hadvezérnek, hogy minden actióját haditanács vezesse be, »mert a hadi tanácsban előre meg nem állapított eljárás kétes kimenetelű.« Kifejti azután, hogy mit kell tanácsülés fogalma alatt érteni s eredményesen hogyan kell azt fogantatosítani. Tanácskozhatnak valaki magában is és többekkel. A magával tanácsot űlőnek gondolatait ne foglalkoztassa egyéb, ne álljon valamely szenvedély hatása alatt; ne válassza mindjárt a könnyűnek tetsző módozatot, hanem vegyen gondolóra mindennemű eshetőséget; ha pedig másokkal együttesen akarna tanácskozni, olyanokat válasszon tanácsstagokul, »kik fején szokták találni a szeget«, »kik kimondják azt, amit jónak tartanak«, kiknek nézete nem részrehajló; titoktartók is legyenek, kik nem a mások sugalmazása alatt állanak. A tanácsban hozott határozatok gyorsan hajtassanak végre. De főelv: összemérni a kivihetőt a célra vezetővel. Nem szabad természetesen itt optimistának lenni, de viszont a dolgoknak sötét színben való látása sincs helyén.

6. A IV. fejezetben a szerző a *sereg részéről és az élükre állítandó tisztekről* szól. Ez a fejezet a kéziratokban hibásan ¹⁾ a III. Felosztja benne Leó a hadsereget. Ez a *tagmákból*, az u. n. zászlóaljukból áll, ezek *dekarchiákra*, a dekarchiák *contuberniumokra* oszlanak. Egy-egy contubernium vagy öt emberből vagy tíz emberből áll, úgy, hogy egy dekarchiában vagy két vagy egy contubernium van. A tagma nagysága középszámítás szerint 300 emberből áll, a tagmákból csoportosítják a *drungusoknak nevezett moirákat*, a moirákat *merosokká* illetőleg *turmákká* szerkesztik össze. *Meros* van három, középső, bal és jobb. 6 tagma alkot egy moirát v. drungust; ha a tagmák nagyobbak, nagyobb a drungus is, s ha a drungus körülbelül 3000 emberből áll, csak két drungus alkot egy merost azaz turmát. Három meros alkotja a hadvezér vezetése alatt álló

¹⁾ A fejezetek helyes sorrendjét már *Meursius* állapította meg; nyilván nem csak az előljáró beszéd tartalommutató pontjára támaszkodhatott, hanem irányadó volt rá nézve a Hadi Tanács-ról írt fejezetnek 18. pontja is, mely ekként hangzik: »Hadvezér, rövidesen így a hadi tanácsról elmondtuk mondanivalókat, *folytatólag* a hadi ügyekre és taktikai feladatokra térünk át.«

themát, mit azonban csak a XVIII. fejezetben mond meg a szerző. A tisztségek: a *strategos*, a thema vezére, a *hypostrategos* a hadvezérhelyettes, egyúttal a középső meros vezére, kinek *merarches* is a neve. A merosok vagy turmák élén a *turmarchesek*, a drungusok v. moirák élén a *drungariusok*, a tagmák élén a *comesek* állanak. A tagmákon belül vannak a *kentarchosok*, kik 100 ember élén, a *dekarchosok*, kik 10, a *pentarchosok* kik 5 ember élén állanak. A tagmákból *aciesek*, vagyis az u. n. tagok, sorok alakítandók. Ezeknek egy része a zászlótól, a tagma jelvényétől jobbra, más része balra áll fel. Mélységök 16—20 ember között váltakozik. Az aciesek száma $8+8$, vagyis 16; a tagma tehát állhat 16×16 ($=256$),¹⁾ vagy 16×17 ($=272$), 16×18 ($=288$), 16×19 ($=304$) 16×20 ($=320$) emberből; a szerint, a hogy megalakítják a *contuberniumok* (a sátorpajtás-ságok) számát, a szerint a legkisebb tisztség a *pentarches* tisztsége, illetőleg a *tetrarchesé*. Ha az acies vagy dekarchia 16 emberből áll, négy tetrarchese lesz, ha tizenhét emberből, 1 pentarchese, és három tetrarchese, ha tizenkilencz emberből, 2 pentarchese, 2 tetrarchese, ha tizenkilenczből, 3 pentarchese 1 tetrarchese, ha húszból, 5 tetrarchese. Az acies végén tehát mindig tetrarches áll s ennek *uragos* is a neve, *tagzáró*. *Lochagos* a tagelső, *secundus* (vagy *epistates*) a második; a harmadiknak miként a tagelsőnek is *protostates* a neve (vagyis = egyes), a negyedik ismét *epistates* (kettes) és így tovább, úgy, hogy minden acies protostatesekből és epistatesekből áll. Egyéb tisztségek a *zászlótartó*, a *skribónok* v. *deputatusok* (= felecserek), *parancsvivők*, *mentoratorok* (mérnökök), *antecessorok* (= térszínkutatók), *scultatorok* (= vizsgáló-porták), a *gárdakapitány*, a *katonai kerületi lelkész*, kik a hadvezérnek előtte járó kíséretében vannak, a kerület *protonotarius*a, ki a politikai közügyek igazgatásán él, a *levéltárnok*, ki összeírja a sereget és számon tartja, s a *practor*, aki vitás ügyekben bíraskodik. Megismertet Leó még más fogalmak jelentésével is, így a *cursorok* (támadó csapatok), *defensorok* (támogató csapatok), *oldalvédők*,

¹⁾ Leó előtt a tagma (a korábbi írók terminológiája szerint a *syntagma*) tizenhatsoros tagokból, *lochosokból* állott.

megkerülők, lesvetők és hátvédők fogalmaival, továbbá, hogy mi az a *hadi málhavonat* és a *carrago* (= szekérkerítvény).

Hosszasabban ismertettük ugyan e fejezet tartalmát, de tettük azért, mert képét adja a Leo-korabeli seregek számarányának és belső elrendezésének.

7. Az V. fejezetben, mely a *fegyverekről* szól, kissé sommásan elősorolja a fő támadó és védő fegyvereket, hadi jelvényeket, hadi eszközöket, málhaszekereket, az ostromgépeket, vívó és eleség-szekereket, ostromműszereket, készülékeket a folyami átkeléshez, sátrakat. Hangoztatja, miként *Vegetius* (II. 14), hogy a fegyverzet csillogó legyen, mert ez megszépíti az ellenséget; de újból ajánlja az istenfélelmet.

8. A VI. fejezetben a *lovások és gyalogosok felfegyverzéséről* részletesen emlékszik meg. A lovasok fegyverzete legyen: bokaig érő véztezet, tollas *vas*-sisak, íj és puzdra, mely 30—40 nyílvezzőt foglal magában, hosszú lovas dárda, vállra erősített kard és derékhoz kötött kés. Kik rossz nyíllövők, azoknak pajzsuk is legyen, lovaiknak tollbokrétájuk. Mindazonáltal negyvenedik évéig mindegyik gyakorolja magát a nyilazásban, mert azóta szenved a birodalom annyi vereséget, a mióta nyíllal lőni nem igen tudnak. Legyen minden lovasnak két dárdája, hogy azon esetre, ha az egyikkel nem talált, keze ügyében legyen a másik. Sőt, ha lehet, kisebb hajító lándzsája is legyen kettő. A tisztek lovai s a válogatottabb katonákéi elől vassal vagy nemezzel legyenek vértelve, sőt szügyük is legyen védve. Nyereggel, kengyelvassal, szíjjas pányvával, béklyóval legyen a lovas ellátva s nyeregtáskával, melyben 3 egészen 4 napra való eleséget visz magával. Fegyveres ruhája ne akadályozza a lovaglásban; vigyen magával nemeztakarókat az eső ellen, ezeknek éjjeli őrökdekkor is jó hasznút fogja vehetni. Kisebbszolgálatok teljesítésére fiúkatonák álljanak rendelkezésére. A főbb tisztek azonban gondoskodjanak arról, hogy a hiányzót pótolják mindenütt. — Ami a gyalogosok csapatait illeti, különbséget tesz *scutatusok* (a hajdani *hoplites*-ek) és *psilos*-ok között. A *scutatus* fegyverzete: kard, dárda s lehetőleg hosszúkás pajzs, az ú. n. ajtópajzs, mindenesetre legalább kerek pajzs, tollas sisak, parittyá, kétélű vagy egyélű szekereze; a java vértelve is legyen, legalább a tagok két első katonái. A *psilosok*

vállaikon puzdrát hordjanak, mely 30—40 nyilat foglalhat magában, fából való nyíltartót a kisebb nyílvezzők és nyílhegydobozok számára, hajító dárdát, kis kerek pajzsot, parittyát és kis harezzi bárdot; öltönyük csak térdig érjen, ha vértess, annál jobb; sarujuk elöl ne végződjen hegybe, hajzatuk rövid legyen. Minden dekarchia illetőleg *contubernium* számára egy könnyű hadi szekér áll rendelkezésre, abban a szükséges kézi eszközök vannak. Azonkívül természetesen kell, hogy legyenek szekerek, melyeken az ostromszereket, mások, melyeken az élelmet viszik. Minden *contubernium*nak azonkívül szüksége van egy-egy vontató állatra. Végezetül leírja a hadsereg felfegyverzését *Aelianus* és *Arrianus* idejében s a sokáig legyőzhetetlennek vélt macedoniai phalanxot.

9. A VII. fejezetben szó van a *locusok és gyalogosok hadgyakorlatairól*. A katonákat télen-nyáron elő kell készíteni a háborúra, begyakorolni mozdulatokra. A henyeség elpuhultakká teszi őket. Először a *scutatus* egyes harezban gyakorolja magát, a fegyverdobásban, a *psilos* a nyíllövésben és parittyavetésben, mindketten különböző térszínen való messzefutásban; a lovas ember lőhátról és gyalog állva tanuljon nyíllal lőni, könnyű szerrel lóra ugorni, íját a nyíltokba helyezni vágatás közben s megragadni lándzsáját; lovas és gyalogos szoktassanak hozzá nagyobb utakat megtenni. De arra is kell szoktatni a katonát, hogy tanulja meg, kik a tiszteje, hányadik zászlóaljban van a helye, és kik e zászlóaljban bajtársai? Aztán sajátítsa el az elemi mozdulatokat, ismerje a vezényszavakat. Mennél jobban edzi ily gyakorlatokkal a testét, annál egészségesebb lesz. Meg kell ismertetni különböző térszíni nehézségekkel, ez különösen a régi taktikusok véleménye, még inkább szerzője. Erre kilencz-féle csapatmozgással ismerteti meg az olvasót, majd részletes utasításokat ad, hogy miként kell a zászlóaljjal, miként a drungussal, miként a turmával gyakorlatokat végeztetni: minden egyes esetben három részre oszszuk a legénységet. Oldalvédők, megkerülők szintén gyakoroltassanak be kívált feltételezett nagyobb ellenféllel szemben. Erre azután a gyalogosokkal végzendő gyakorlatokkal foglalkozik, miként sorakoznak a *scutatusok* csapatokba, s miként a *psilosok*. Legtanácsosabb 16 *scutatusra* 4 *psilost* állítani

a tagban, de felváltva is állhatnak, t. i. 1 scutatus, 1 psilos, 1 scutatus, 1 psilos és így tovább. A parittyasok mindig a csatarend szélein álljanak fel, a gyalog hadsereg két oldalában a lovasok foglaljanak állást, — ha 12000-nél több lovas van, egy tagban 10, ha kevesebb, csak 5 lovas álljon. De a szekerek közelében is álljon egy tartalék lovas had. A lovasok ne kezdjék a támadást. Ily előleges észrevételek után írja csak le a gyalogosokkal végzendő mozgásokat bővebben, s hogy azok is minő vezényszókra tétessenek meg. Végezetül ismerteti az *Aelianus* és *Arrianus*-féle elnevezéseit a mozgásoknak és vezényszavaknak.

10. A VIII. fejezet a *fennálló büntetésekről* szól. Részletezve vannak benne a főbenjáró vétkek, ú. m. engedetlenség a főbb tisztek iránt, hűtlenség, árulás; kisebb vétkek (eltulajdonítás, tolvajlás, orgazdaság) nem büntetnek fejvesztéssel: pénzbírság is róható ki. Mindenesetre fennállanak és alkalmazhatók a gyakorlatra behívott katonák között is. Háború idején még más vétkek foroghatván szóban, ezek még szigorúbb büntetés fogalma alá esnek. Így pld. fejvesztéssel lakol az, ki megbontja a sorok rendjét, megszökik, vagy halottat fosztogat; ha tömegesen történik a megfutas alapos ok nélkül, megtizedeltessenek a futamodók, s csak a megsebesültek tesznek akkor kivételt. Ha a zászló zsákmány tárgya lesz, a zászlótartó lefokoztassék, kivéve ismét azt az esetet, hogy megsebesül. Az a tiszt, aki a tábori rendszabályok ellen vét, pénzbírsággal sújtassék.

11. A IX. fejezet a *sereg meneteléséről* szól. Ha *hazai földön* menetel a sereg, ki kell hirdetni mindenekelőtt, hogy ne zsákmányoljon, a tartományt ne pusztítsa. Ha idegen földre akar a hadvezér betörni, hazai földön soká ne vésztegeljen. A hadsereget ne zsúfolja össze egy ponton kellő ok nélkül, mert az könnyen zendülésekre vezethet. Ha attól kell tartani, hogy az ellenséggel találkozik, lehetőleg taxisban, vagy legalább drungusokban vagy turnákban meneteljen a katonaság. Az ellenség közeledtére, ha hat—tíz nap múlva várható csata, táborot kell ütni. A hadvezér vezesse a sereget kísérete és zászlóaljai élén, de hadi podgyásza a sereg mögött vitessék. A folyami átkelést ellenőrizze. De ha az ellenség közeleg, maradjon a

maga taxisában. Ha hűbéresek tartományán vonul keresztül, kiméljék a földeket. Fegyverszünet alkalmával megengedhető a katonáknak a vadászat. Kis sereggel lakott vidéken se hazai, se ellenséges földön ne menjen keresztül, hogy az ellenség kémei szájából ezt meg ne tudja. *Ellenséges* földet pusztítani, dúlni kell. De ezzel se fecséreljen sok időt! A katonaság ellenséges földön szerte ne kalandozzék. Nem hagyandó figyelmen kívül a hadsereg élelmezésének kérdése, s azért a szárazföldi és tengeri kereskedelemmel megtartandó az összeköttetés. A sereg sík vidékeken keresztül vezetessék az ellenséges tartományba. Erre utasításokat ad a szerző, hogy azon eshetőségekkel szemben, melyek a parataxist¹⁾ a különböző oldalakról érhetik, a sereg miként viselkedjék. A hadi málhavonat, igavonó állatok azért ilyenkor a parataxison belül helyeztessenek el. Erdős, magaslatoktól körülzárolt helyekre lovasokat kell előre küldeni. Ha alkalom kínálkozik ütközetre, lassan kell előre haladni, hegyszorosokon keresztül különös óvatossággal és pedig akkor két phalanxban, *ekulaku* tagoszlopokban. A lováról leszállott lovasság vegye lovaát középre, hogy zavar esetén valamely rész löra ne kaphasson és meg ne futamodhassék. Foglyokat megkötözve a taxis szélein kell meneteltetni. Ami a *gyalogos* menetelését illeti, okvetetlenül elöl és hátul lovas őrszemek lovagoljanak. Ha gyalogsággal akar a hadvezér ellenséges földre betörni, kevés málhavonatot és kevés lovas haderőt vigyen magával, ám de a scutatusok nagy pajzsokkal és rövid dárdákkal, a psilosok kis, könnyű hajító dárdákkal legyenek felfegyverkezve. A scutatusok taxisát egyenetlen és nem pusztá térszínen nem szabad egy harezvonalba állítani, hanem két vagy négy merosra kell osztani őket. A psilosok ne taxisban meneteljenek. Hegyszorosokban négy meros két diphalangiává fejlődik, esetleg egyes phalanxokba. Itt is utasításokat ad az ellenség támadásaival szemben.

12. A X. fejezetben a *málhavonatról* van szó. A málhavonatot ne hagyjuk egészen cserben, hanem gondoskodjunk biz-

¹⁾ A *parataxis* szót a *taxis* szóval vegyesen használja Leó többféle értelemben: jelent *csatarendet*, *harezalakzatot*, de aztán »az annak rendje és módja szerint csatarendbe állított sereget, sőt seregrészt« is, és pedig *taxis inkább a seregrészt* jelenti.

tonságáról. Mert megtörténik, hogy a málhavonatanban vannak szolgálaiuk, gyermekek, hozzátartozóink, s a katonákat sorsuk a csatában aggasztaná. Legjobb tehát a málhavonatot nem vinni a csatába, hanem miként a vezetékllovakat is, a körülárkolt táborban hagyni. A csata színhelye és a táborhely között egyes őrsöket kell felállítani, kik a csata kimenetelét rögtön megjelentik a málhavonatanban lévőeknek. Portyázó hadak csak teherhordó lovakat vigyenek magukkal. A málhavonatanak legyen a maga vezetője.)

13. A XI. fejezet a táborról szól. Táborot biztos helyen kell ütni, nem ott, a hol magasabb pontok is vannak a közelben, melyek felől az ellenség meglephetné a táborhelyet. Ha ellenség földjén hadakozik a hadvezér, vonjon a tábor körül mély árkot, még ha netán csak egy napig táboroz is. Köréje őrszemek állítandók. Ha hosszabb ideig akarunk táborozni, erdős, moesaras helyektől óvakodjunk. A moesaras vidékek kigőzölgései betegségeket okozhatnak a seregben. Ha téli szálláson vagyunk, tartassunk fegyvergyakorlatokat, hogy a katonák el ne puhuljanak. Ha aggodalmaink vannak, hogy az ellenség hatalmába keríthetné a tábor, ezölöpökkel, sánczárkokkal, vassulymokkal, fa- vagy kövéddel kell emelni biztonságát. Az ellenség közeledtére el kell látni a tábor két napi élelemmel. Hosszútkás négyszögben helyezkedjék el a tábor, négy főkapuja legyen s több kisebb mellékkapuja; mindegyik mellett egy-egy tiszt álljon őrt. Kis folyócska szelje át lehetőleg. A tábor első belülső kerületét szekerek alkossák, ezeken belül a psilosok, vagyis a dárдавetőк és nyíllövők sátrai álljanak, azután 300—400 lábnyi üres térköz s csak azután a többiek sátrai. A tábor közepén egy széles keresztalakú út legyen, melynek szélein ütvék fel a sátrak. Az így szírmázó négy rész valamelyikében van a hadvezér helye; a lovasság a tábor közepén foglal helyet. Minden turnarches egy parancsvivő által érintkezik a hadvezérrel. A hadvezérnek legyen egy pár megbízható embere, kik az előőrsöket ellenőrzik s a tábori csendre felügyelnek. Este táncz és játék tiltva van.

14. A XII. fejezetben a szerző a csatára való készü-

*) Ez Urbiciusnál a *tabulophylax*.

dősről szól. A lovasokból álló hadsereget nem egy, hanem három parataxisban kell felállítani. Ha t. i. csak egyetlen egy parataxisban harezolnak, ez a parataxis nehezebben mozog, esetlen, noha meg van az az előnye, hogy kiterjedtségével megdöbbsentheti az ellenséget, az meg nem is kerítheti be egykönnyen. A második parataxisnak feladata, hogy támogassa az első. Az első t. i. akkor vitézebbül harezol. S a ki azt hiszi, hogy könnyen megszabadhat a második taxis, ha megfut az első, az téved, mert hiszen az első parataxis magában még inkább megfuthat. Az első parataxis három egyenlő merosra vagy turnára kell felosztani, mindegyik turnát három moirából vagy drungusból alkotni meg; a középső turnában van a hadvezérhelyettesnek a helye. Ez a három moira egyharmadában cursorokból, kétharmadrészben defensorokból álljon. Az első taxis bal szárnyára két vagy három zászlóalj oldalvédőt, jobb szárnyára egy vagy két zászlóalj megkerülőt, nyíllövőket kell sorakoztatni. A második taxis az egész seregnek harmadrészét teszi, s négy merosra osztjuk. E merosok egymástól egy nyíllövésnyi távolságban állnak fel akként, hogy két meros az első taxis felé van fordulva, a másik két meros pedig ehhez háttal áll, hogy azon esethen, ha az ellenség netán hátulról támadná meg a sereget, a támadás könnyű szerrel visszaverhető legyen. Mindazonáltal hátul egy nyíllövésnyi távolságban harmadik taxis gyanánt egy-egy zászlóalj háttvédő katonaság is helyezkedjék el. A második taxis közeibe kevés lovasság állítandó. Ha a sereg nem népes, azaz csak öt—tizenkétezer lovashól áll, elég a második taxist csak két merosra felosztani, ha ötezernél kevesebb lovas katonából áll, elég a parataxis egyetlenegy merosban felállítani. A parataxisból bizonyos távolságban el kell helyezni két felől 3—4 zászlóalj lesvetőt is. A lovasok négyesével álljanak fel egy tagba, úgyde mivel a sereg nem csupa vitéz katonából áll, a középső zászlóaljakban és a bal-szárnyon 7 vitézebb lovas (s egy fiúszolga), a jobbszárnyon nyolcz vitézebb katona álljon, a gyöngébbek pedig a hátrább lévő tagmákban és pedig 8—10 egy-egy tagban. Az első taxisban az első kettő és a tagzáró dárдавások legyenek, a közbülsők nyíllások. Ha az ellenség már csak egy mérföldnyire van, le kell venni a dárдавákról a kis zászlókat. Minden turnából ki

kell rendelni nyolcz-tíz vizsgáló portát. Ezek ügyelni tartoznak arra, hogy az ellenség a sereget valami nem várt, előre nem látott úton-módon meg ne támadhassa. Riadót ne sok kürttel fuvassunk, hanem minden taxiban egygyel-egygyel. Csata előtt az ú. n. harezí serkentők emeljék a katonák harezí hangulatát, a hadvezér pedig újból tudassa az egyes seregrészekkel, hogy miként kell majd a csatában viselkedniök.¹⁾

15. A XIII., XIV. és XVI. fejezetekben tárgyalja a szerző a voltaképi harezí taktikát. A XIII. fejezetnek e címet adta: *Mik a teendőik a csata előestéjén*, a XIV.-nek: *A csata napja*, a XVI.-nak: *Mik a teendőik a csata után*. Ehhez képest ajánlja, hogy mindenekelőtt előőrsök küldessenek ki és kémek, kik fürkészszék az ellenséget, annak mozgásairól hírt tegyenek. A hadvezér azután az egyes drungusokhoz és turmákhoz lelkesítő beszédet intéz. Az előőrsektől kézre kerített hadifoglyokat, ha gyöngébb legények, mutogatni kell a táborban. Ha az ellenség annyira közel van már, hogy az összeütközés kétségtelen, akkor a gyanús magatartású katonákat szemmel kell tartani, hogy az ellenséghez át ne szökhessenek. Megelőző nap kell a katonáknak reggelijéről gondoskodni. Csata előtt éjjel kell a lovakat itatni is. Ha a sereg hangulata nyomott, az ellenséggel nem kell mindjárt nyílt csatába bocsátkozni, hanem lehetőleg oldalban részleges győzelmet venni rajta.

A csata napján kora reggel a sereg imádkozzék és áldassék meg papjai által, hogy abban a hitben menjenek csatába, hogy Isten segíti őket. A hadvezér pedig foglalja el a parataxisban a maga helyét, de óvakodjék addig harezba elegyedni, míg biztos tudomása nincsen az ellenséges csapatok harezí állásáról.

¹⁾ A fejezetnek a vége, vagyis a 103—130. §-ok nem egyéb recapitulatiómál.

²⁾ *Jähns* (Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, I. München und Leipzig, 1889., 166. l. jegyzetben) azt gyanítja, hogy a kéziratokban a XV. és a XVI. fejezetek felesleglődvé vannak, igaz, hogy ezmeik stilizálása tekintetében XIII., XIV., XVI. összetartoznak, de tényleg a fejezetek között szorosabb összefüggés nincs. Az előljáró beszéd tartalommutatója sem ismer más sorrendet: »καὶ ἔτι περὶ παλαιότητος, εἰς τὴν καὶ τὴν μετὰ τὴν πόλεμον ἀφελόμενα.« Aztán minő szerkesztés volna az, hol a csata után való teendőik megvitatására következnék csak a városiülés tárgyalása?

Ha hírt hozták, hogy az ellenség az első taxist készül megtámadni, de nem tudni: hogyan, szaporítani kell a hátvédőket. Ha nagyszámú az ellenség, őrizkedni kell, hogy a katonaság a nagy tömeg látására meg ne dőbbenjen. Ezek után részletes utasításokat ad a szerző arra az esetre, ha az ellenség nyerné meg a csatát, de arra az esetre is, ha a rómaiak. Mindenesetre nagy szerepe van a csata napján az előrsi szolgálatnak, de a lesvetésnek és mindennemű hadieselnek és furfangnak is. Itt utasításainak egy része ismét a lovasokból álló seregnek szól, más része a gyalogosokból állónak, illetőleg a lovasokkal kevert gyalog parataxisal végzendő műveletekre vonatkozik. Ez utóbbi esetben a lovasság a parataxis szélein áll fel, hogy az ellenséget bekeríthesse. Maga is bevallja, hogy az itt adott utasításokat voltaképen ismételte; ismerjük a VII. fejezetből. A támadás az ellenség egyik szárnya felé intézendő, a szekerek egy nyíllövésnyi távolságban legyenek a parataxis mögött, de a szekérörök is rendelkezzenek hajító dárdával, parittyával vagy nyilakkal. Ha nincsen a seregnek *carrago*-ja, s az ellenséges haderő főként lovasokból áll, sziklás, mocsaras, erdős felületű térszínen kell a csapatokat felállítani. De éppen a támadás könnyebbége kedvéért ne legyenek az ú. n. kevert seregben túlnyomó számmal lovasok: három egészen négyezer páncézos lovas az elég; ha mégis túlnyomó számmal volnának a lovasok, ezek álljanak az első taxiban s föle egy vagy két római mérföldnyire a gyalogosok taxisa. Ezekkel kapcsolatosan régi taktikusok alapján a régiak »teljes phalanxát« (a *τελής φάλαγξ*-ot) ismerteti.

Győzelmes csata után halainát kell adni, azután vizsgálni, hogy kik viselték magukat vitézül, kik nem. Amazokat meg kell jutalmazni, előléptetni, emezeket megfenyíteni. Azután lakjanak jól étellel a katonák, majd temessék el a halottakat. A hadi foglyokat, míg a háború tart, megölni nem szabad. Vereség esetén viszont rajta legyen a hadvezér, hogy eselvetéssel és váratlan támadásokkal a csorbát kiköszörölje. Fegyverszünetet megszegni tilos, mindazonáltal a hadvezér mindig résen álljon.

16. A szorosabb értelemben vett taktikai fejezetek közé 140 XV.-nek beszúrta az *ostromlásról* szólót. Az ostromlás

nagy tudást és sok ravaszságot tételez fel. Az ostromot megerősített táborból kell intézni. Az ostromlott hely kijárait közelében egyes katonákat kell elhelyezni, hogy azok megjelentsék azt az esetet, midőn az ellenség kitörni készül. A legelső és legfontosabb intézkedés az legyen, a vívandó helyet úgy körülzárolni, hogy víz és élelem szerzésében megátolva legyen. Azután megjelölendő kinek-kinek a maga feladata. Ha népes az ostromlók serege, úgy felváltva éjjel-nappal talpon legyenek. A megerősített hely vívásához természetesen nemcsak egyetlen egy részről fogunk hozzáfogni; éppen a legerősebbnek látszó pontokat kell váratlanul ostrom alá venni. Előre kell tudatni az ostromlottakkal, hogy csak az öletik meg, kinek kezében fegyver lesz; annak az a haszna, hogy a győzők kevesebb ellentállásra találандanak. Leghathatósabb szer a nyílakra kötött égő kanócz; mert míg a várbeliék az oltással vannak elfoglalva, a létrákat lehet a falakhoz illeszteni. A hadi gépeket is kell alkalmazni, a bakoló gépet, az ostromló tornyot, a pajzstetőt, az összerolható létrákat stb. Az ellenfél részéről jövő árulókat szívesen kell fogadni, mert »ilyen helyzetben minden eszköz jó.« Az elfoglalt vár lakosságával nem szabad szigorúan bánni; *Nicephorus* is kegyes volt a meghódolt longobárdokkal szemben az ilyen esetekben. Ha a rómaiak az ostromlottak, első sorban arról kell gondoskodni, hogy az erősség a kellő élelmi szerekkel legyen ellátva, s a végből el kell távolítani belőle minden nem fegyverfogható embert. Az ostromlók hadi gépei ellen viszont védőszerekkel kell szervezni az ellenállást. Legyenek szuroknak, kőnek, fatörzsnek bőviben. Azonkívül a támadás sikere sebb visszaverése céljából tartaléksapatokkal is kell rendelkezni. Lázádoznak helyet kell kijelölni a várfalnál a többi katona között, feladatuk komolysága ott észreteríti majd őket. Víztartók vízával takarékosan kell bánni, úgyszintén a lövegeket nem pocsékolni. Utasításait végzi azzal, hogy útmutatást ad, miként kell gyorsan erődöt építeni az ellenség tudta nélkül.

17. A XVII. fejezet a váratlanul intézett támadásokról szól, tehát a *csatározásokról*. Ebben mindazon eselszövényekről van szó, melyeket a nyílt csatát kerülő hadvezér alkalmazhat

az ellenséggel szemben. Hadd emeljünk ki egyetmást. Az ellenség követőit nyájas szóval kell tartani, de mihielyt elhagyták a tábor, rajta kell lenni, hogy az ellenséget megtámadjuk a követek megérkezése előtt. Igen tanácsos az ellenséget éjjel megtámadni, de akkor színlég oly előkészületeket kell tenni, mintha nyílt csatába akarnánk vele boesátkozni; így járt el *Heraclius* császár idejében az avarok khagánja. Legjobb mindeenesetre, ha váratlanul nappal meg lehet közelíteni az ellenséget, s lovas haddal támadunk gyalog hadat. Pusztítani, dúlni ellenséges földön csak visszavonuláskor szabad. Hogy a sereg el ne tévedhessen, jelekkel kell megjelölni az utat, melyen a sereg ismét vissza fog térni. Ha kétféle lehetőség van az ellenséget váratlanul megtámadni, úgy két részre kell osztani a sereget, egyik részét a *hypostrategos* fogja vezetni, másik részét a *strategos*. De mindig résen kell lenni, hogy az ellenség részéről bekövetkezheto váratlan támadások ellen is védekezzék a sereg. Így például ha élelmiszerekre, vízre akad, meg kell óvatosan vizsgáltatni, hogy nincs-e megmérgezve. Sok van ez utasítások között, mit már a IX. fejezetből is ismerünk. A fejezetnek a végén a vizsgáló portákról mond el egyetmást.

18. A XVIII. fejezet arról szól, hogy »*Mit kell tudni a különféle nemzetbeli és római paratatisok mibenlétéről.*« Kétségkívül a *Taktika* legértékesebb fejezete, mert ethnographiai megfigyeléseket tartalmaz a turkokra, frankokra, longobárdokra, sklavinokra, de kivált a szaracénusokra vonatkozólag. A fejezet elején különböző bizánczi csatarendeket ismertet a szerző, a végén pedig utasításokat ad a seregrészek elhelyezésére és legénységök számára nézve. Mivel e fejezetnek a fordítása megjelenik a m. tud. Akadémia által sajtó alá adott millenniumi műben,¹⁾ nem adom kivonatát, hanem kérem, hogy az érdeklődő abból a munkából elégítse ki további tudásvágyát.

19. A XIX. fejezetben *A tengeren való megütöközésről* szól. A XVIII. fejezet után ennek van legnagyobb értéke, mert tájékoztat a bizáncziak tengeri hadviseléséről. A császári hajóraj *strategosa* gondoskodik a tengeri naszádok építéséről, de

¹⁾ Az 1—89. lapokon.

ügyeljen arra, hogy könnyűjáratúak legyenek; fel legyenek szerelve horgonynyal, alattságokkal, evezőkkel és evezőpadokkal, vitorlarudakkal, árbocezzal, továbbá kivájt fatörzsekkel, deszkákkal; legyen a hajókon csepű, szurok, kátrány, fűrészek, bárdok stb. A hajó elő részén *egy tűzet okádó rézeső* legyen alkalmazva, a fedélzet közepén, az árbocz mellett, — meg egy fakerítyvény, melyből a hajó legénysége lövegeit szórja. A naszádok nagysága különböző lehet. A császári hajóraj közepes nagyságú hajóinak evező és egyuttal harezoló legénysége — egy-egy hajón — 100 emberre rúgjon; ez a legénység kétsorosán evez; élén áll a naszád *kentarchosa*. Egyéb tisztek: a *lobogójelző*, a két *kormányos*, a kiknek egyuttal *protocentibus* a nevek, a *hajótűzér* és a *horgonyvető*. A nagyobb fajta naszádok legénységének száma 200-ra rúgjon, a kisebbeké 50-re. A hadihajók mellett teherhajók is legyennek; ezek a harezoló hajó legénységének mintegy a máhivonatát teszik. A teherhajók legénysége is fel legyen fegyverkezve. Minden három—öt naszádnak egy *comes* áll az élén, ki a császári hajóraj strategosának van alárendelve. Ennek alája vannak rendelve a *themák* (a tartományok) naszádjai is, melyeknek régebben Leó előtt drungarinsok és turmarchesek álltak az élén. A tengeri harezra is előzetesen be kell gyakorolni a legénységet, de kézzre menő harezot lehetőleg kerülni kell, mert az öldöklő. A csatát, ha csak lehet, az ellenséges partvidék közelében kell vívni, hogy a katonák eldobva fegyvereiket, honi földre ne menekülhessenek. Csatában a vezényszót lobogójelzéssel kell helyettesíteni. A jelzés a hadvezér naszádjáról, melynek a legnagyobbaknak kell lenni, fog történni. A hajókat lehetőleg félkörben kell elhelyezni, az ív derekán álljanak a legerősebben felszerelt hajók; de egyenes vonalban is fel lehet állítani őket, sőt két vagy három harezvonalban is, a mikor is a hátulsók az előlsők támogatására vannak hivatva. Legtanácsosabb szer a gyúlóanyagokkal megtelt edények, melyeknek a hajókra való hajításával tömérdek kárt lehet okozni. Igen alkalmasak az ugyancsak gyúlékony anyaggal megtöltött kisebb esővek is, melyeket a katonák kézzel hajítanak az ellenség arczába. Győzelmes csata után a zsák-

mányt ki kell osztani a katonaság között és azt egyébként is megjutalmazni.¹⁾

20. A XX. fejezetben *Általános elveket* hordott össze Leó. Itt is foglaltatnak utasítások, hogy milyen legyen a hadvezér, hogyan és mik fölött tanácskozzék, hogyan emelje bátorságát a seregnek, mit tegyen ostrom-alkalmával, szóval oly általános utasításokat melegít fel itt ismét, melyeket elszórtan már a korábbi fejezetekben olvashattunk.

21. Az *Összefoglalás* ezek után nem is lehet egyéb erkölcsi elmélgedések gyűjteményénél, melyek a szerzőt egyrészt újabb hadvezéri tulajdonságok elősorolására vezetik, másrészt arra készítetik, hogy a hadvezérnek figyelmébe ajánljon egyes katonai tanokat, így a fegyverkedést, csillagászatot, orvostudományt, papi tudományt, építés- és ostromműtant, logisztikát és taktikát. Megadja ezeknek fogalmi meghatározását is. Így például a *fegyverkedés* főfeladata »a testet körülvenni a kellő és rája illő, ellenálló képességgel bíró és jól készült fegyverekkel; kellékek legyen egyuttal, hogy eszesen is álljanak. De dolga megállapítani azt is, kiesoda fegyverszolgálatra alkalmas ember.« A katonai *építéstan* főfeladata megállapítani a seregnek tábori elrendezését, kijelölni minden helyet, ahol vesztegelhet, utat, melyen menetelhet. Az *ostromműtan* (mechanika) feladata városok és erősségek falainak védelmi karba való helyezése. A *logisztika* (számítástan) dolga »felosztani a sereget contuberniumokba, taxisokba, turmákba, drungusokba, zászlóaljakra, kentarchiákba, dekarchiákba, pentarchiákba, — megállapítani, kik a fiatalok, kik az öregek, a nyomorékok, a betegek, kiknek kell hivatali szolgálatot teljesíteni, — különválasztani a szálasabb legényeket az alacsonyabb természetűektől, kik álljanak a tagsor elején, kik a végén, s végre meghatározni az egyes seregrészek számarányát.« Később hozzáteszi, hogy feladata még a logisztikának intézkedni a katonák szükségletei és felszerelése dolgában. A logisztika teendőit csak frástudó emberek fogják végezhetni. »A *taktika*, taxistan, dolga megmutatni, milyen

¹⁾ Bővebben ismerteti e fejezet tartalmát *Greifner Byzantinische Geschichte* II. 410—425. lapjain.

alakzatokba állhatnak fel a tagonák, mik a teendők az ellenség támadásának visszaverésére, a támadás mily módon történjék, mily mozgásokat végezzenek az egyes taxisok, minő helyen és milyen alkalommal?»

A hadvezérhez intézett intelmekkel fejezi be művét.¹⁾

22. Ime a mű részletes tartalma. Nem olyan értelemben vett taktikus munka tehát, minő például az *Aelianus-é*, s így nem is illetné meg az a cím: *Hadi Taktika*, hanem tán inkább az, melyet az egyes fejezetek élén olvasunk, tudniillik *Πολεμικαὶ παρασκευαί*, vagyis *Ellékészületek a háborúra*. A görög taktikus munkáknak egyáltalában nem igen vannak kielégítő címeik, minek nagyrészt az lehet az oka, hogy egy gyűjteményes kötetbe foglalták, s ez alkalommal a másolók helyet hagyva a minimummal irandó címek számára, csak később önkényesen írták azokat oda. Az a cím, mely a kevésbé régi Leó-kéziratokban van, az archetypus bevezető soraiából került beléjük. Ez a cím: *Λέωντος ἐν Χριστῷ αὐτοκρατορος τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις*, megvan a *Barberinianusban* és *Escorialensisben* s a fiatal kéziratokban. A híres *Laurentianus* Plat. IV. 4-ben egy több sornyi introductiót találunk, mely ekként hangzik: *Λέωντος ἐν Χριστῷ αὐτοκρατορος τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις· ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ προσωνυγίας Τριάδος, τοῦ ἐρὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀέων, ὁ ἐξηρξὼς ἐν Χριστῷ αὐτοκρατορ, πιστός, εὐσεβής, ἀεὶ σεβαστός, ἀγγιόστος*. Mindenesetre összehasonlítva a fejezetek élén álló címmel, nem igen tudhatjuk, hogy melyiknek adjuk az elsőséget, s csak tekintettel arra, hogy a kivonatra vonatkozólag, melyet Leó készítettett, egy kódex²⁾ tartalomjegyzékében ez olvasható: *Ἐκ τῶν τακτικῶν Ἀέ-*

¹⁾ Tisztán katonai szempontból ismerteti a művet *Johs M.*: „Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance (Technischer Theil, Leipzig 1880)“ ez. művében a 476—478. lapokon röviden, valamivel bővebben „Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland (I. Abth., München und Leipzig 1889)“ ez. művében a 160—168. lapokon.

²⁾ A *Bernensis* 97-ben.

ορτος δεσπότου Ῥωμαίων αὐτοκρατορος, — no meg rövidség okáért is adjuk munkájának e címet: *Τὰ ἐν πολέμοις τακτικά* = A hadi taktikáról.

III.

Valóban Bölcse Leó-e szerzője ennek a Taktikának?

1. Erre a kérdésre a byzancezi törvénykönyveknek alapos ismerője, a három éve meghalt *Karl Eduard Zachariae v. Lingenthal*, a görög-római jogtudományának atyamestere, »Wissenschaft und Recht für das Heer vom 6. bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts«¹⁾ című értekezésében tagadólág felel. Az ő nézete szerint a Taktika szerzője a 717—741 között uralkodó III., vagy amint újabb időig hibásan nevezték, izauriai Leó császár.

Minő okok bírhatták erre a véleményre?

2. Nézete szerint először is nem valószínű, hogy a szelíd-lelkű VI. Leó a hadtudománnyal ily behatóan foglalkozott volna. Az ilyen foglalkozás inkább III. Leó természetének felelhetett meg, ki harezias lelkületű császár volt, a hadügyet a fejlődés magas fokára emelte, az arabokra Konstantinápoly falai előtt és a tengeren rettentos csapást²⁾ mért. Meg nem értheti azt, hogy azon esetben, hogyha VI. Leó volna a Taktika szerzője, annak VIII. fejezetében semmi hivatkozás nem történik a Leó által kiadott *Procheiron*-ra és *Basilikákra*. Viszont az úgynevezett *Leges militares*, melyeket már *Leunclavius* adott ki a *Jus Graeco-Romanum* II. kötetében 1596-ban, s melyek megvannak egy 903-ban írt *Bodonianus-kódexben*, a *Justinianus-féle Digestákból* oly átdolgozásokat tartalmaznak, minőknek a *Basilikákban* és *magyarázóiban* nincsen nyoma. Ugyanígyen oknál fogva teszik az *Appendix Eclogae-t*, melyben a Taktikából idézetek foglaltatnak,

¹⁾ *Byzantinische Zeitschrift* III. évf. 1894. 437—457. lapjain.

²⁾ L. *Hertzberg*: *Gesch. d. Byz.* 69. lapját.

a IX. évszázdba. Végre ha a Taktikát Böles Leó közölte volna, az említett Bodleianus-kódex másolója nem tisztán *ἐκ τῶν τακτικῶν*-t irt volna a »Leges militares« homlokára, hanem Leó uralkodása idejében okvetetlenül hozzátette volna a *βασιλικῶν*-t, hogy tudtára adja vele az olvasónak, hogy a legújabb császári edictumokból való kivonat, amit ad.

Ha tehát a Taktikának nem lehet VI. Leó a szerzője, ki lehetne más, ha nem III. Leó? Ez tudniillik a tőle közölt Procheiron előjáró beszédében kijelenti, hogy a korábbi *ἐγκυκλιῶν* (törvénykönyv)-et már elődei érvényen kívül helyezték, de nem teljesen. Itt tehát az isauriai Leó és Konstantin császároknak amaz Eclogájáról van szó, melynek egyes büntető jogi rendelkezései a Procheironba, illetőleg a Basilikákba felvették. Már pedig a Leó-féle Taktika előjáró beszédének a végén a szerző ugyancsak az *ἐγκυκλιῶν* szóval említést tesz egy kivonatos törvénytárról, melyet már korábban közzétett. Itt persze kronológiai nehézség is forog fenn, mert az Eklogát¹⁾ 740. márczius havában hirdették ki, III. Leó pedig 741. jún. 18-án már meghalt. De ezt a nehézséget későbbi kutatás majd még elhárítja.

Ez Zachariae v. Lingenthal elmélete, melyre voltaképen »Zum Militärgesetz des Leo« cz. korábbi közleményében²⁾ már előkészítette a szaktudósokat. Már ott hangsúlyozta, hogy a Taktika előjáró beszéde végén használt *ὅσπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον στρατηγικὸν νόμον* kitétel csakis a III. Leó *πρόχειρος νόμος*-ára vonatkozhatik, mert a Basilius császár és két fia által kihirdetett *πρόχειρος νόμος* szerzőségét csak még sem tulajdoníthatta magának Böles Leó?!

3. Ezek után a fenti kronológiai nehézségnek is hamar akadt elhárítója, Karl Schenk személyében, ki »Kaiser Leon's des III. Walten im Innern« című értekezésében³⁾ minden további vizsgálat nélkül magáévá teszi Zachariae elméletét, s az amattól bevallott kronológiai nehézséget úgy kívánja megszüntetni, hogy azt tételezteti fel, hogy az Ecloga már több

¹⁾ A Codex Justinianeusnak görögnyelvű kivonata.

²⁾ Byzantinische Zeitschrift II. évf. 1893. 696—698. lapokon.

³⁾ Byzantinische Zeitschrift V. évf. 1896. 267—301. lapján.

évig ki volt dolgozva, mielőtt publikáltatott, a Taktika pedig e publikáció előtt adatott ki.

Így tehát minden rendben volna. Elfogadják a Zachariae véleményét. De íme! a tek. Magyar tud. Akadémia auspiciumaival mellett mégis kiadatik a Taktika egy terjedelmes fejezete a magyar honfoglalás kútfői között, mint Böles Leónak a munkája?!

A német alaposság lelkeszavú hirdetői, ha olvasták és ismerik a nagynevű Zachariae v. Lingenthal véleményét, megdöbbenéssel nagyfokú tájékozatlanságot konstatálhatnak az új kiadó eljárásában.

Hogy a vádnak elejét vegyük, iparkodunk eljárásunkat igazolni.

4. A tőlünk ismert régi kéziratok egyikében sínesen megemlítve Leó mellékneve *τοῦ σοφοῦ* vagy *τοῦ σοφωτάτου*; ez tény. De ezzel szemben áll Nicephorus Phocas császárnak tanúságtétele. Ez a kiváló hadvezér és hadtudományi író *Περὶ παραδουῆς πολέμου* (A csatározásról) című munkája XX. fejezetében ezt írja: *Τῶν πολεμίων μετὰ μεγάλης καὶ βαρύνουσας δυνάμεως τὰς χώρας ἡμῶν περιπολοῦντων, ἐκτριβόντων τε καὶ ἀφανίζόντων, καὶ πολιορκίας κάστρον διαμελετούντων, φιλαττομένων δὲ τοῦ μὴ παρὰ τῶν Ῥωμαίων στρατευμάτων ἐνεδρεῖν θῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτοὺς ἐνεδρεῖν μὴχανομένων· ἢ μὴ ἀξιόλογος Ῥωμαϊκὴ δυνάμις ὡς ἀντιπαράταξιν τούτων ἐστὶ, δυνάμει τοῦτον καταγωνίσασθαι· τοῦτο δὲ σ, ὃ στρατηγέ, διαπραΐσασθαι, ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις γέγονε, καθὼς ἡ συντεθεισὰ στρατηγικὴ βίβλος παρὰ τοῦ ἀοιδίμου καὶ σοφωτάτου βασιλέως Ἀέοντος διαλαμβάνει. ἥ καὶ οἱ ἐντεχόντες σαφῶς τὰ περὶ τῶν λεχθησομένων ἐπίστανται.*¹⁾ Ezen Böles Leó Taktikájára való egyenes hivatkozás után elmondja, hogy amannak idejében Nicephorus Phocas nevezetű hadvezére úgy győzedelmeskedett a ciliciai szaraczenusok haderején, hogy feldúlta és felperzselt tartományait. Halebet és Antiochiát is elfoglalta. Ugyanezt bizonyítja Leó is a Taktikában, a XI. fejezet 25. §-ában: »Tudjak, hogy ezt [t. i. az ellenség félrevezetését] Nicephorus

¹⁾ Nic. Phoc. ed. Bonn. (Leo Diaconus) 241. lapján.

hadvezérünk is megeselekedte, midőn megfelelő haderővel Szíriába küldtük. *Tömérdek zsákmányt ejtett*, mert ellenséges földön így változtatá meg táborhelyét, jóllehet szemben állott az ellenséggel, melyet Apulpher az Eunúchos, a szaraczénusok vezére, vezetett volt háborúba, tehát a barbár haderővel szemben; a barbár hadifoglyokat s minden egyéb zsákmányát kár nélkül biztosította magának, ki is fosztogatta az ellenséges tartományt.¹⁾ Megerősíthető ez a Taktika egy második helyével. Leó tudniillik a XVII. fejezet 83. §-ában ezt írja: »Ugyanígy [t. i. az ellenséget félrevezetve] cselekedett *Nicephorus* hadvezérünk is; midőn t. i. Apulpher, a szaraczénusok emirje Kappadóciába rottott be, ő fosztogatta-dúlta Tarzust és egész Ciliciát, s a szaraczénusoknak tömérdek kárt okozott.«²⁾

Lássuk a bizonyítékok egyéb sorozatát.

Tudjuk, hogy III. Leó előtt nem uralkodott *Basilius* nevezetű császár Byzáncban. Már pedig a Taktika IX. feje. 13. §-ában ezt olvassuk: (A folyami átkelésről) »Ismeretes előttünk, hogy ezt a mi örök emlékezetű atyánk és császáruk *Basilius* is megeselekedte volt, midőn a szíriai Germanikeia ellen vezetett hadjáratot,³⁾ előre biztosítván magának a Paradeisos nevű folyót, s lámpásokkal állván annak közepén, az ő jelenlétében és biztos intézése mellett az egész alája rendelt sereg veszély nélkül és könnyen kelt által; sőt még kezét is nyújtotta s a katonák némelyike, ki veszedelemben forogott, az ő segítsége mellett menekedett meg.«⁴⁾ A XVIII. feje.

¹⁾ Τοῦτο δὲ καὶ Νικηφόρον τῶν ἐμῶν στρατηγῶν ποιητέον, ὅτι κατὰ Σουλῆς ἀπιστίας πρὸς ἡμῶν μετὰ δυνάμεως ἰσχυρῆς, πολλὰ ἔτι ποιησάμενος ἐπὶ τῇ αἰσίου, καὶ οὕτω μεταθετὴς ἐν μέσῃ τῇ πόλει, τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ πρὸς συνέκλεισιν, ὥς Ἀσκληρὸς ὁ ἰατρούχος, ὁ τῶν Σαρακηνῶν στρατηγός, ἐπιφύετο, ἔχον τῶν βαρβαρικῶν δυνάμεων, τὴν ἐν αἰχμαλωσίᾳ τὴν βαρβαρικὴν καὶ πᾶσαν τὴν ἄλλην προΐδαν, ἣν εἶχεν, ἀβλαβῶς διασωσάτω, ἐκείνην τὴν πόλιν.

²⁾ Τοῦτον ἀποδείξει Νικηφόρος, ὁ ἡμέτερος στρατηγός. Ἀποδείξον γὰρ, τὸ τῶν Σαρακηνῶν ἄμφο, τὴν Κασπαδοκίαν καταδραμόντος, αὐτοῦ τὴν Ταρσον καὶ πᾶσαν Κιλικίαν κατελθόντος, πολλὰ ἔτι Σαρακενοὺς ἐργασάμενος τὴν βλάβην.

³⁾ 880-ban, I. Sym. Magister 692. lap. Ugyanebben az évben halt meg Konstantinus is, Basilus legidősebb fia.

⁴⁾ Τοῦτο γὰρ καὶ τὸν ἡμέτερον ἀνέμενον αὐτὸν καὶ βασιλεὺς Βασίλειος ἀποδείξει γενόμενος, ὅτι κατὰ Γερμανικίαν, εἰς τὴν Σουλῆν, τὴν

100. §-ában a szlávokról ezt mondja: »Őket ősi erkölceikből a mi Istenben boldogult atyánknak, a rómaiak egyeduralkodójának, *Basilus*nak sikerült kivetkeztetni, ki görögösítette őket, római mintá szerint való főnököknek rendelte alá és a keresztiséggel őket megajándékozván, egyúttal főnökeik rabigája alól felszabadította;¹⁾ tanította arra, hogyan kell a rómaiakkal háborúskodó népek ellen hadakozniok, s így mivel ezekben bizonyos serénységet fejtett ki, elérte vele azt, hogy a rómaiaknak nem kelle többé aggódniok a szlávok sokszori lázongása miatt, pedig régenten részükről sok zaklatást és háborúidőket szenvedtek volt el.«²⁾ Ugyane fejezet 123. §-ában a szaraczénusokról ezt írja: »Ildomosságuk és az a mód, melylyel háborúkban el szoktak járni, jobbnak tapasztaltatott, mint minden más népé. Ezt hypostrategosaink révén, kik ellenök gyakran intéztek támadó háborút, s kiket ez irányban kikérdeztünk, tudtuk meg, kiolvastuk nemkülönbén ama jelentésekből, melyeket uralkodó-elődeinkhez felterjesztettek volt, s hallottuk kivált Istenben *megboldogult atyánktól*, ki ellenök sokszorta vezetett volt hadat.³⁾

ἐκστρατείας ἐκείνης, προκαταλαμβάνοντες μὲν τὸν Παράδεισον ἐγγόμενον ποταμόν, παραστῆναι δὲ μετὰ λαμπάδων κατὰ τὸ μέσον, καὶ τῇ αὐτοῦ παρῳσίᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ πάντα τὸν ἐπ' αὐτὸν στρατὸν ἀπαυθῆς καὶ ἐκείλως διαβεβαιώσας, ὥς καὶ χεῖρα δοῦναι πολλὰ καὶ δι' αὐτοῦ τινας τῶν στρατιωτῶν κινδυνεύοντας ἀναψάσασθαι.

¹⁾ V. ö. Theoph. Cont. Vita Basilii 288. s k. l.: ἀκολούθως γὰρ τοῖς λοιποῖς καὶ τῶν κατὰ τὴν ἰστέραν περιγμάτων ἐπὶ πλείον ἀμεληθέντων ἐκ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ, καὶ πάσης σχεδὸν Ἰταλίας, ἔση τῇ καθ' ἡμᾶς νέῃ Ρώμῃ προσχώρησιν, καὶ τῶν πλείστον τῆς Συκελίας ὑπὸ τῆς γειτονοῦσης τῶν Καρχηδονίων δυνάμεως καταπολεμηθείσης καὶ ἐποφάρον τοῖς βαρβάρους γειτονοῦσιν, ἐπὶ γε μὴν καὶ τῶν ἐν Παντορίῃ καὶ Ασκατίῃ καὶ τῶν ἰατρικῶν τοῦτον διακρίνων Σανδίων, Κροβάτιν, γερμ. καὶ Σερβλῶν καὶ Ζαχισορῶν Τηβερωνιτῶν τε καὶ Κορλίτιν καὶ Κολερτινῶν καὶ Ρεντινῶν, τῆς ἀνέκαθεν τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατίας ἀγερῶσιν αὐτόνομον τε καὶ αὐτοδιδασκοντα καθεστήκασι, ὑπὸ ἰδίῳ ἀρχόντῳ μόνον ἀρχόμενοι. οἱ πλείστοι δὲ τὴν ἐπὶ πλείον ἀπόστασιν ἐνδικινέμενοι καὶ τοῦ θεοῦ βασιλευμένου ἐκιντοῦς ἡλλοτριώσαν, ὥς ἂν μηδὲν ἐλχόντων τῆς πρὸς Ῥωμῆος φιλίας καὶ δουλείας ἔχοντες. V. ö. a 293. l-t is.

²⁾ I. Byzanci kalfők. Közlik Marekai Henrik és dr. Vári Rezső. 53. lap.

³⁾ U. ö. 63. l.

5. A műnek egyéb történelmi vonatkozásaira tanulmányunk I. és II. fejezetében már hivatkoztunk; de legyen elég itt hangsúlyozni azt, hogy az egész XVIII. fejezetet későbbi toldománynak kellene tartanunk, hogy számos históriai vonatkozását megérthessük; pedig éppen VI. Leó idejéből fennmaradt az Ambros. C. 256. Inf. és a Paris. reg. gr. 3111. számú kéziratokban a következő epigramma, mely a Taktikára és szerzőjének a XVIII. fejezetben közzétett etnographiai megfigyeléseire ezélez:

Βέβηλον τῆσδ' ἐπέσσει τὸν νόον ἔνθεο χαίρων
 Ἀύσποριον σζηπτοῦχε Μέων, καὶ μέγιστο φρεσὶ
 τὰς τιν' ὅπως πολεμοῖο θέης γ' ἁφροδῆς ἀπὸ τέχνης,
 καὶ ταχὺ βάρβαρα φύλα τῆς διὰ χειρὸς ὀλέσσης
 ὅσσα βόρεια νότον τε ἀλαζονίας Σαραζηνούς.¹⁾

Ezek azok a pozitív argumentumok, melyek amellet tanúsodnak, hogy Bölcs Leó a szerzője a fennebb ismertetett Taktikának. De a német tábor azt állíthatná, hogy mégsem valószínű, hogy Bölcs Leó írta, talán inkább csak az ő rendeletére írta meg, illetőleg dolgozta át valaki.²⁾

Tartozunk tehát bebizonyítani azt, hogy a Taktikán a császári író szubjektivitása eléggé kidomborodik és hogy az bizonyos tekintetben egységes szerkezetű munka. Vagyis ismeretendő a Taktika jellege, szerkezete és vizsgálandó viszonya a görögök korábbi taktika-irodalmának termékeihez. De mielőtt ehhez hozzáfognánk, mindenekelőtt röviden áttekintést kell nyernünk a görög taktika-irodalom felett.

¹⁾ Kiadta újabban Förster R.: Studien zu den griechischen Taktikern (I. Über die Taktika des Arrian u. Aelian. II. Kaiser Hadrian und die Taktik des Urbicius) című értekezésében (Hermes. XII. 1877. 426—471. l.) a 462. lapon.

²⁾ Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften című műve 168. lapján Leó Magister-re gondol, ki Bölcs Leó kortársa és intímusa volt, s kit a Κατακλις melléknevével különböztetnek meg Leó Magistertől, a philosophus és mathematicustól. Konstantinus Porphyrogennitus császár tanúsága szerint (De caerim. aulae Byzantinae p. 456.) Leó császár megbízásából egy munkát írt az udvari szertartásról utazások alkalmával. Konstantinus tudatlanságát emeli ki.

IV.

A görög taktika-irodalom vázlatos története.

1. Tudvalevő dolog, hogy a tudományok fogalma és köre meghatározásában a sophistáknak elvitázhatatlan érdemeik vannak. Így a taxis- és hadvezetést tanban is igyekeztek oktatni honfitársaikat. Socrates is fölismerte a tanok tanításának fontosságát. Xenophon, ki maga is kitűnő hadvezér volt, a socratesi Memorabilia-kban³⁾ így nyilatkoztatja mesterét: »Bizony szép tudomány a taktika. A rendezett hadsereg ugyanis rendkívül különbözik a rendezetlentől, miként kövek és vályog, fa és eszerép, melyek rendezetlen halmozatban mire sem jők, de mihelyt adal, illetőleg felül elrendeztettek a sem nem rothadékonny, sem nem oldódó anyagok, a kövek, illetőleg a eszerép, közbül pedig a vályog és a fa, ez az építő anyag legott nagyon becses birtokká válik.« Némkülömben megtudjuk Xenophon följegyzéseiből⁴⁾ azt, hogy Socrates szerint milyennek kell lennie a jó hadvezérnek. Magának Xenophonnak Λακεδαιμονίων πολιτεία-jából⁵⁾ megismerkedünk a lacedaemonok taktikájával; munkáeszkájának 11., 12. és 13. fejezete a görögök taktika-irodalmának legrégibb, értékes terméke. De elszórva egyéb írtaiban is találhatók taktikus utasítások, így az Anabasisban,⁶⁾ Cyropaediában,⁷⁾ Hipparchicusában,⁸⁾ és ha szabad még idevonni a Cynegeticust XII. fejezete miatt, mely-

³⁾ III. 1. 7.: Καλὸν δὲ καὶ τὸ τάκτικόν εἶναι, πολὺ γὰρ διαφέρει ἀπὸ τῆς τεταγμένης ἀτάκτου, ὥστε καὶ μῖθον τε καὶ πλίνθον καὶ ξύλον καὶ πέτρας ἀτάκτως μὴ ὑπομνήματα οὐδὲν χρήσιμά εἰσιν, ἐπειδὴ δὲ ταχθῇ καὶ τοὶ μὲν καὶ εὐποροῦνται, τὰ μὲν σπράγματα μὲν τεταγμένα οἱ τε μῖθον καὶ ὁ πέτρας, ὅτε μῖθον δὲ αἱ τε πλίνθοι καὶ τὰ ξύλα ὥστε ἐν οἰκοδομίᾳ οὐκ ἐπιτίθενται, τότε γίνεται πολλὸς ὄψιον πλεονέκτημα.

⁴⁾ Memorab. III. 1.

⁵⁾ Kiadta L. Dindorf a Xenophontis scripta minora közt (Lipsee. Teubner, 1892. II. kiad.) a 167—187. lapon.

⁶⁾ IV. 8, 9—10. §.

⁷⁾ III. 3. 26.

⁸⁾ IV—VI. fej.

ben a vadászatot a harcok helyes előgyakorlatának mutatja be.¹⁾ Midőn a görögök költészetének hanyatlásával a tudományok ápolása kezdett lendületet venni, csakhamar a Taktikának is akadt a maga tudós feldolgozója a Kr. sz. e. 350. körül élt *Aeneas* személyében, ki »stratégikus könyveket« írt. Fennmaradt tőle egy munka: *Πῶς δὲ πολιορκουμένους ἀντέχειν* (= Ostromlottak hogyan álljanak ellent) címmel. Nagy Taktikájának egy része lehetett e mű.²⁾ Támogatja ezt a véleményt főképp *Aelianus* állítása, ki Aeneasról mint taktikus íróról emlékszik meg. Idézem e helyet,³⁾ mert közli ott velünk az előtte élt taktikusírókat. Azt mondja t. i.: »A homerusi taktika *Stratocles*-ben, *Hermias*-ban és kortársunkban, *Fronto*⁴⁾ volt konzulban talált feldolgozókra. De elméleti részét a Taktikának bővebben kidolgozta *Aeneas*, ki ezéjüknek megfelelő stratégikus könyveket is szerkesztett, melyekből kivonatol készítte a thessaliali *Cineas*;⁵⁾ nemkülönben az epirusi *Pyrrhus*⁶⁾

¹⁾ Ezért szentel *Urbicius* taktiko-sztratégikus munkájában a XII. fejezetben a vadászati utasításoknak is kitértet.

²⁾ Kiadták *Hug* (Lipsee 1874.), *Hercher* (Berlin 1870.), *Köchly és Rüstow* a Griechische Kriegsschriftsteller (Lipsee 1853.) I. kötetében; magyarra ford. — ha jól tudom — *Telfy I.* a Ludovica Akad. Közlönyében. — Xenophonnal egykorúvá teszi *Christ W.*: Geschichte der griech. Litteratur bis auf die Zeit Justinians. München 1890. II. kiad. 308. 4. de v. ö. *Schwarz* cikkével a *Pauly-Wissowa* Realencyclopaedie der class. Altertumswissenschaft I. 1. (Stuttgart 1893.) 1020. lapján.

³⁾ Καὶ περὶ τῆς καθ' Ὀμηρον τακτικῆς ἐκτενέστερον συγγραφέναι Στρατοκλέει καὶ Ἐρατίῳ καὶ Φρόντωνι τῷ καθ' ἡμῶς ἀνδρὶ ὑπατικῷ. Ἐξηγήσαντο δὲ τὴν θεωρίαν Διτίμας τε διὰ πλείονων, ὁ καὶ στρατηγικὰ βιβλία ἱκανὰ συντάξας, ὡς ἐπισημὴν ὁ Θεσσαλὸς Κινέας ἐποίησε, Πύρρος τε Ἰταλικῶς τακτικὰ συνέταξε καὶ Ἀλέξανδρος ὁ τοῦτον υἱὸς καὶ Κλέαρχος· εἰ δὲ Πανναρίας Ἰνδῶν γέλος τε καὶ Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης ἀνὴρ πολυμαθὴς Σαπφῶνι συγγενόμενος, Λυκόλεμος τε καὶ Ἰερικράτης· ὁ δὲ σπουδῶς Πρωσιδῶνος; καὶ τέχην τακτικὴν ἔχοντες, ἄλλοι τε πλείονες, οἳ μὲν εἰσαγωγίαις, ὡς Βρόνιος, οἳ δὲ καὶ τοιαῦτα πραγματικῶς ἐξέδωκαν. Az itt említett írók egy részének éppen csak a nevét ismerjük.

⁴⁾ Ez talán latin nyelven írt.

⁵⁾ V. ö. *Susemihl*: Gesch. d. griech. Litter. in der Alexandrinerzeit. I. (Lipsee 1891.) 559. 1.

⁶⁾ V. ö. *Cicero* Epist. famil. IX, 25, 1: »Summum me ducem litterae tuae reddiderunt; plane nesciebam te tam peritum esse rei militaris, Pyrrhi te libros et Cineae video lectitasse.« *Plutarchus* Pyr.

is szerkesztett egy Taktikát és fia *Alexander*,¹⁾ azután meg *Clearchus*,²⁾ Folytatólag *Pausanias*,³⁾ *Euangelus*⁴⁾ és a megapoliszi származású *Polybius*,⁵⁾ egy nagytudományú férfiú, ki Scipióval érintkezett volt, *Eupolymus* és *Iphicrates*. Írt egy taktika-tant a stoa híve, *Posidonius* is, és még több más, kik Vezérfonalakat írtak, mint például *Bryon*,⁶⁾ míg mások speciális iratokat is tettek közzé e tárgyról.

Ezek közül az itt említett Taktikák közül csak a *Posidonius*-é maradt ránk tanítványának, *Asclepiodotus*-nak neve alatt.⁷⁾ Száraz, szigorúan elméleti munka, mely 12 fejezetben

rhus 8: τῆς δὲ περὶ τὰς ἐως καὶ στρατηγίας ἐπιστήμης αὐτοῦ καὶ δεινότητος ἐνιστὰ δειγματὰ λαβεῖν ἐκ τῶν γρηματίων, ἃ περὶ τοῦτων ἂν πλεονέκωμι.

¹⁾ *Plut.* u. o.; 272-ben atyja utóda lett. L. *Pauly-Wissowa* s. v. *Alexandros* 7. p. 1410.

²⁾ Erről *Köchly és Rüstow* id. munkájuk II. a. 29. s k. lapján azt tartják, hogy Aristotelesnek az a híres barátja volt, ki Cyprus szigetén Solóban született.

³⁾ Hogy ez a Suidas-nál említett lakón Pausanias-e (*Flach* *Hesychius* Milesius-kiadása s. v. *Pausanias*-hoz írt jegyzetében lehetségesnek tartja) fölötte kétséges.

⁴⁾ V. ö. *Plutarchus* Philopomen 4: τῶν δ' ἄλλων ἀναγρησμάτων μάλα ταῖς ἐν αὐτῇ τακτικῶς ἐνεχύντο.

⁵⁾ A görögöknek jeles történetírója, ki körülbelül 211—127-ig élt Kr. sz. e. *Isotopia* című nagy munkája esonkán jutott ránk. Taktikájára vonatkozólag idézi még *Aelianus* III. 4. alatt, mondván: Ὁμοῦ δὲ αὐτῆς (t. i. τῆς τακτικῆς) ἰστένο Διτίμας μὲν ἐπιστήμην εἶναι πολεμικῶν κινήσεων, Πολύβιος δὲ, εἰς τις πλεῖθος ἀντικτὸν παραλαβὼν τοῦτο συγκατένευ καὶ καταλογίσας συλλογίσθη παιδείῃς τε χρησίμους τὰ πρὸς τὸν πόλεμον. V. ö. még XIX. 10. — Ő maga *Históriai* IX. könyvének 20. fejezetében ezt mondja: ἐπεὶ ὡς (t. i. οὐκ ἐμῶν) ἡμῖν ἐν τοῖς περὶ τὰς τὰς ἐως ἐπομνημασιν ἀκριβέστερον δεδῶκεται.

⁶⁾ E név valódiságát *Köchly-Rüstow* id. m. II. 6. 291. l-n kétségbevonják; valami Bryon-ról v. Brion-ról nem tudunk semmit, de *Aelianus* egy párisi kódexe, a 2527. sz. görög kézirat, e helyen *Brion*-t ad; már pedig ismerünk Suidas s. v. *Ἰσχυρία* és s. v. *Κράτης*-ből egy achajai Bryon-t, ki cinikus volt, a thebai Crates tanítója, tehát 350 körül élt; a stoa-híve, *Posidonius*, mellett a cinikus iskolából is felemlített egyet *Aelianus*.

⁷⁾ A *Parisinus* 2522., 2435. és 2528. sz. kéziratokban, melyekből először és utoljára kiadták a munkát *Köchly és Rüstow* idézett művek II. a. kötet 127—197. lapjain. — De megvan nevezetesen a *Melico-*

szól a csatarendről, a harczosok milyenségéről, szekerekről, elefántokról, taxismozgásokról és vezényszavakról. Nem maradt korunkra taktikus munka, mely oly szigorúan ragaszkodnék tárgyaához, melynek oly élvezhetetlen előadása volna. Éppen azért sok valószínűséget rejt magában az a vélemény, hogy e *Τέχνη τακτική* című munka nem egyéb, mint a stoikus mester előadásából készített száraz kivonat. Mindamellett tüzetesen kiírta a Trajanus császár uralkodása idejében (98—117. Kr. sz. u.) élt *Aelianus*, ki a legolvasottabb görög Taktikát (*τακτική θεωρία*-t) írta Böles Leó előtt. Műve¹⁾ a hellenisztikus korszak elemei phalanx-taktikáját tárgyalja és kívált azért fontos, mert megadja a taktikai fogalmaknak pontos körülírását. Még a XIV. évszázban is nagy tekintélye volt, amint arról az arab fordítás is tanúskodik, melyet abban az időben róla készítettek.²⁾ *Aelianus* Taktikáját az *Asclepiodotus* Taktikájának figyelembevételével feldolgozta³⁾ a *Hadrianus*

Laurentianus Plut. LV. 4. jelzetű híres kódexben is a 132a—142b foliumokon (ebben a munka címe: *Ἀσκληπιόδοτος φιλοσόφος τακτικὴν τεχνικὴν διδάσκει*); szöveg-hagyománya azonban még nem ismeretes. — Tamaszkodva *Aelianus* id. belyére, tov. Seneca-nak a *Naturales quaestiones*-ekben olvasható állítására, hogy Posidoniusnak (kiről többet L. *Susemihl* id. műve II. 128—147. l.) hallgatója volt *Asclepiodotus*, nyilvánították, már *Osann* (*Der Taktiker Asklepiodotus* [a *Zeitschrift für d. Altertumswissenschaft* 1853. évf. a 313. lapon] ez. érték.-ben) és *Köchly-Rüstow*-ék azt a nézeteket, hogy az *Asclepiodotus* neve alatt járó taktikus munka voltaképpen csak száraz lejegyzése a Posidoniusnak e tárgyról tartott előadásainak. Annyi bizonyos, hogy szubjektívitásnak semmi nyomát sem találjuk benne.

¹⁾ Kiadták: *Siculus Aecorius* (Leo Taktikájával együtt, ennél az editio princeps után, Leydában 1613-ban) és *Köchly-Rüstow* id. művük II. a. 199—354. lapjain *Arrianus* Taktikájával párhuzamosan. A híres *Mediceo-Laurentianus*-ban a 143a—159a foliumokon található; szöveg-hagyománya azonban még nem ismeretes.

²⁾ L. *Wüstenfeld*: *Das Heerwesen der Muhammedaner und die arabische Übersetzung der Taktik des Aelian*. Göttingen 1880. — 1437-ben latinra ford. le *Theod. Gaza*; megvan a *Vatic.* lat. 3414-ben, megjelent Rómában 1487-ben.

³⁾ Feldolgozták mások is. A *Vatic.* gr. 1164-ben olvasható *Aelianus*-szöveg péld. lényeges eltéréseket mutat az eddig ismert szövegtől, melynek úgynevezett párisi recensióját azonban nem ismerem. — *Köchly* »De libris tacticis, qui Arriani et Aeliani feruntur« ez. ért.-ben

császár uralkodása idejében (117—138.) élt nikomediai *Flavius Arrianus* (*Τέχνη τακτική*-jében), kinek egyéb. történelmi, munkáit is ismerjük. Ez a három Taktika és a kövéssel korábban, az I. évszáz derekán élt *Onesandros*-nak¹⁾ *Στρατηγικὴ*-a, ú. i. Kr. sz. u. a görögök hadtani irodalmának legolvasottabb termékei voltak. Hiszen ezek a művek nem csak hogy korunkra maradtak fenn, hanem az *Aelianus*, *Arrianus*, *Onesander* neveit idézi *Leó* is az ő Taktikájában. Mint forrásait, mint tekintélyeket! Pedig éppen ő utánuk a görögök taktika-irodalmának már nem volt a rómaiakra az a hatása, mint korábban. Mert akkor már a rómaiak nem is elméledő philosophusok műveiből szerezték hadi ismereteiket, hanem a gyakorlat mezején, a harcok és küzdelmeknek közvetlen szemléléséből.

(zürichi *Index Lectionum*, 1851.) és később is azt a nézetét fejtegette, hogy az *Aelianus*-féle Taktika csak későbbi átdolgozása az *Arrianus*-inak, s az *arrianusi Aelianusé*. De vele szemben *Förster R.* *Studien zu den griech. Taktikern* (J. Über die Taktika des Arrian und Aelian, *Hermes* XII, 1877. 426—449. l.) című értekezésében kimutatja, hogy mindketten *Asclepiodotus* munkáját használták fel, innen a sok szóról-szóra való egyezés. Vannak azonban oly egyezések is, melyek *Asclepiodotus* munkájára nem mehetnek vissza, mert az, mint tudjuk, a lehető legszigorúbban marad tárgya mellett; ilyen egyezés mindjárt az elején található, hol a régebbi taktika-írók soroltatnak fel. — Kiadták *Arrianus*-t *Aelianussal* párhuzamosan *Köchly* és *Rüstow* (l. fent) és nélküle *Hercher-Eberhard* Lipcsében, Teubner-nél, 1885., a 104—139. lapon. A Taktika 137-ben íródott; l. e. 44. 3.

¹⁾ Neve *Suidas*-nál és a legtöbb kéziratban *Onesandros* alakban van hagyományozva. *Leó* Takt. XIV. 112., *Joannes Lydus* mag. I. 47 és két kéziratban az *Onesandros* alakot olvassuk. A híres *trenzei* kéziratban, melyet még nem átkéztek ki eléggé, a munkácska subscriptiója: *Ὀνείσανδρος στρατηγικός*, és pedig *K. K. Müller* (*Ein griech. Fragment über Kriegswesen*, Würzburg, 1880., az *Ulrich's-féle Festschrift* 107. l.) tanúsága szerint. Csak mert magam nem ellenőriztem ez adatot, vonakodom az *Ὀνείσανδρος* alaknak adni elsőséget; görög feliratokon t. i. ez előfordul, l. *Pape-Benseler* Wörterbuch d. griech. Eigennamen, 3. Aufl. Braunschweig 1884., 1061. l. és *Collitz* Samml. der griech. Dialektinschr. Göttingen 1884. l. 715. sz. Mindenesetre bizonyít az *Onesandros* alak az *Onesandros* mellett, miként *Ἀγασάνδρος* delphi formája (*Collitz* 1836. sz.) az *Ἀγάνδρος* mellett (*Coll.* 1844. sz.). — Utoljára kiadta *Onesandros*-t *Köchly* Lipcsében 1890. Nem mellőzhették e művet, mert telve taktikus utasításokkal.

2. A következő évszázadban tehát a rómaiak diadalai görög embert nem igen lelkesíthettek; a harcziéren a vezérszerepet a kitünő gyakorlati képzettséggel dicsekedhető római hadvezér vitte, s a hadi műnyelv még a görög seregekben is latin fogalmakkal gazdagodott. Ha volt is ebben az időben taktikus író,¹⁾ minő tekintélye lehetett görög embernek a sereg csatarendbe állítása kérdéseiben az egykorúak előtt? A véletlen munkálhatott közre csak, hogy Justinianus császár uralkodása idejéből (527—565.) korunkra jutott egy munka, mely nemcsak hogy beható, de a legélvezetesebb is, melyet erről a tárgyról írtak, az ú. n. *byzáneci Anonymus*-nak *Ἡγεστρατηγικὴς* című esonkán ránk jutott műve;²⁾ nagyobbik felében taktikus szabályzatokat ad világos, érthető nyelven, rendszerező módszerrel. S mégis — esodálatos — ez a meg lehetőszen önálló munka teljességgel semmi hatást sem tett a később élt kompilátorokra. Éppen úgy, mint ugyane szerzőnek a *tengeren való hadsereg* cím nélkül ránk jutott munkácskájá.³⁾ Nyilván nem felelt meg már egészen kora követeléseinek, igényeinek; ő görög, s nem görög-római nézőponthól vizsgálta és látta a hadi taktika fejlődését.

Igen görög-római író, az első valóban byzáneci taktikus író volt az, kinek művét Böles Leó leginkább felhasználta, de kinek sem nevét, sem korát, tehát élete körülményeit sem

¹⁾ Ott van péld. a *Suidas* említette *Damokritos*: *Δαμόκριτος, ἱστορικὸς, τακτικὰ ἐν βιβλίῳ β. περὶ Ἰουδαίων, ἐν ᾧ φησιν, ὅτι χρυσὴν ὄνον περικλῆν προσκύνουν, καὶ κατὰ ἑταετήριον ξένον ἀγορεύοντες προσέειπον, καὶ κατὰ ἑκατὰ τὰς σάββας διέβαινον καὶ οὕτως ἀρήγον.* — Egyéb taktikus írókról az V. fejezetben lesz szó.

²⁾ Kiadták *Köchly-Rüstow* a 2522. sz. párisi görög kéziratból (16. évszáz.) a *Griech. Kriegsschriftsteller* II. b. 1—209. lapjain. De megvan az anyakéziratban, a firenzei Plut. LV. 4-ben is (fol. 218a—232b) e címmel: *δημηγορίαι προσημνηταὶ πρὸς ἀνδραγαθὸν ἐκ διαφόρων ἀγορευμάτων λαμβάνουσαι τὰς ἐπιφθασίας*, — esonkán az *Ambros. B. 119 sup.* (XII. sz.) fol. 8a—21b. E munka XIV. fejez. 4. pontjában ezt olvassuk: *Ἰσα δὲ μὲν ἀντιπροσώπων ἦν ὁ λόγος ἢ ἰδίως περὶ ἐκείνων τοῖσι (t. i. τῷ ἰδίῳ τῇ μάχῃ) διακρίνομεθα.* Mivel a *περὶ τακτικῆς* szöveg ebben a munkában nem maradt ránk, tulajdonították az alább említettnek ennek a byzáneci Névtelennek.

³⁾ Kiadta *K. K. Müller*: *Eine griechische Schrift über Seekrieg.* Zum ersten Male herausgegeben u. untersucht, Würzburg 1882. 53 l.-on.

ismerjük. Műve a firenzei híres kéziratban *Ὀὐρβηζίου τακτικὰ-στρατηγικά*, más kéziratokban¹⁾ *Μαυρικίου τακτικὰ* címet visel. *Urbicius* vagy *Mauricius*-e tehát a mű szerzőjének a neve, kétségtelenül megállapítható aligha lesz. Annaira szűkölködik minden szubjektív adat nélkül, hogy Böles Leó úgyszólván egész művét kellő (csak stilisztikai) változtatásokkal munkájába beilleszthette. Nézetem szerint a VIII. évszázad elején, tehát éppen III. Leó idejében éltetett. Leó t. i. sohasem említi nevén, hanem a *ῥοι τακτικοὶ* collectív fogalommal érteti őt is.²⁾ Már pedig a XV. fejezetben,

¹⁾ Az *Ambros. B. 119. sup.*-ban *K. K. Müller* tanúsága szerint művének inscriptiója: *Μαυρικίου τακτικὰ τοῦ καὶ τοῦ βασιλέως Μαυρικίου γιορτάς*, s ugyane cím az *Ambros. C. 256. Inf.*-ban *Fürster R.* tanúsága szerint, ki egyuttal valószínűvé teszi, hogy a *τοῦ καὶ τοῦ βασιλέως Μαυρ. γιορ.* valamely másolónak tudákos toldománya. A *Vatic. gr. 1164*-ben, mint magam láttam, *Μαυρικίου στρατηγικόν* áll, ugyancz *Salz. Cyvilli* tanúsága szerint (*Codices Graeci mss. Regiae Bibliothecae Borbonicae, Tom. II. Neapoli 1832, 371. l.*) a *Borbonico-Neapolitanus III. C. 26*-ban, mely a XI. századból való hártakézirat. Megvan még a mű a *Parisinus reg. gr. 2445* (XV. század, ezt használta fel *Scheffer*)-ben, s *Paris. reg. gr. 2442*-ben, mindkettőben töredékesen; hogy miként hangzik az előbbiben a munka címe, nem tudom, de következtethető, hogy *Μαυρικίου στρατηγικόν* miként 2442-ben *Wescher*-nek később idézendő munkája XXVI. lapja szerint. A *Barberinianus II. 97.* a párisi 2442. sz. kódexxel valamikor, mint tudvalevő, egy corpust alkotott. A *Paris. reg. gr. 3111.* figyelmen kívül hagyható.

²⁾ V. ö. Prooem. 5. §.: *Ταῖς γὰρ ἀρχαῖαις καὶ δὴ καὶ ταῖς νεωτέραις στρατηγικαῖς τε καὶ τακτικαῖς ἐμπειροποιήσασιν; μεθόδοις κ. τ. λ.*; IV. 59: *Καὶς δὲ καὶ τῆς πεζικῆς τάξεως ἐκτελέσθαι. δεῖ γὰρ καὶ ταῖς τῆς θαλάσσης ὑπογράψαι, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ τακτομένοις ἀρχαῖας τε καὶ ἄλλας ἡγεμονίας μακροῦς τε καὶ μεγάλους καταστήσαι, καὶ τὰς αὐτῶν δηλοῦσαι ὁδοποιίας, ὅπως τε περὶ αὐτῆς ἐκ τῶν παλαιῶν παραβλέψουν τακτικῶν, καὶ ὅπως οἱ νεώτεροι μέλλουσιν ἡμεῶν τῆς αὐτῶν ἐκτελεῖν τε καὶ κατεστάσιν παραμένοντες.* (Erre a 60. §-tól a 66.-ig *Adrianus* írja ki, a 66.-tól a fejezet végéig *Urbicius* XII. λόγος 8. fejezetének 8. és 9. szakaszait, mi a legoklatásabb példa arra, hogy sokkal Leó előtt nem éltetett *Urbicius*); VI. 24: *Τῆς πεζικῆς τοῖσι τοῖς σιγάτοις τάξεσι πάλαι μὲν ἐκ τῆς διευρημένης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τακτικαῖς; οἷον ἐκ ὁπλίτας, οὗς οἱ νεώτεροι σκαυτάτοις ἐκάλουν κ. τ. λ.*; VI. 37: *Τὸ δὲ τῶν πελιδίων λεγόμενον εἶδος, ὅταν οἱ νεώτεροι τῶν τακτικῶν οὐκ ἐδίδωσαν κ. τ. λ.* (*Urbicius*nál tényleg csak a lovasok felleggyorászásáról van szó l. 2.); VII. 47: *Ἐπεὶ δὲ τῆς τῶν καβαλλογίων*

Στρατηγικά-iből készült kivonatnál. Nyilván ezt nem illesztette bele nagy Taktikájába, melyből még életében kivonatot is készítettett. Ezt a kivonatot csak kisebb részében adta ki Koechly egy zürichi Index Lectionumban 1854-ben, a 97. sz. berni görög kódexből.¹⁾ Ott ez a munka ezt a címet viseli: *Ἐκ τῶν τακτικῶν, λέοντος δεσπότου ῥωμαίων αυτοκρατορος: προοίμιον; ἐν ᾧ καὶ ποταπὸν δεῖ τὸν στρατηγὸν εἶναι, καὶ πόσα εἶναι τὰ τοῦτον χαρακτηρίζοντα: ἔστιν ἡ ἰβ* vagyis magyarul: »Leó fejedelemnek, a rómaiak egyeduralkodójának Taktikájából; előjáró beszéd, s ebben, hogy minő legyen a hadvezér s mi az, ami őtet jellemzi; a 6412. évben [azaz 912-ben]«, Minthogy a kézirat a XVI. században íródott, a 6412-es datum nem a kézirat írásának kelte lehet, melyet különben is nem a kéziratokba felvett munkák elején szoktak jelezni. Igen ám, de a párisi XVII. évszázbeli 2446. számú görög kéziratban ugyanez címet találni, de ezt az évszámot: *Ἔστιν Ἀ ὁ ἰβ*, mi egyenlő 1412-vel! Semmi, csak látszólagos ellenérv meríthető ebből; a XVII. és a XVI. évszázbeli kézirat archetypusát ez esztendőben írták volna? Nem valószínű-e, hogy a XVII. évszázban már a görög indictio-számítással nem voltak tisztában, s így romlott a 6412 1412-vé? S nem különös-e a véletlen, hogy 6412-nek éppen 912 felel meg? Közvetlenül halála előtt készítette tehát munkájából a kivonatot,²⁾ *minél fogva a nagy Taktika leletkezési idejét a 904–908. esztendők közé helyezhetjük.*

¹⁾ *Selecta quaedam ex ineditis Leonis Tacticis capita* címmel; újra lenyomatta Migne Leó-kiadása végén.

²⁾ Közlöm itt a kivonat egyes fejezeteinek címét a Koechly Bern, 97-je, (melyből ő már lenyomatta egy másik 1854-es zürichi Index Lectionumban, *De scriptorum militarium Graecorum codice Bernensi* című értékezésében a 8–13. lapokon) és a Paris, 2446. gr. után, 1.-et már közöltük fenn: 2. *Πόσα τὸν ἐπιτελούντων ἐκτελεῖν χρὴ τὸν ἄλλον πλὴν τὸν στρατηγόν: 3. Περὶ μέτρων γῆς: 4. Ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον αὐτῷ χρεῖσθαι τὸν στρατηγὸν πολεμεῖν, μήτε μὲν εἰς προαῖδαν ἀπελθεῖν: 5. Ὅτι ἐν ταῖς ἀναγκασιόταταις τῶν χρόνων ὁ στρατηγὸς πρῶτος ἀποτασσέτω ὁρμήσει: 6. Ὅτι οὐ δεῖ τῷ πλεόντι τὰς προστηνόμεναις κοινουῖσθαι βολὰς: 7. Ὅτι οὐ δεῖ πρὸς τὰς ἡμέρας ὁρμῶν διακρίσθαι τὸν στρατηγόν, ἐν ᾧ καὶ ὅτι οὐ δεῖ πόλεμον συγκατεῖναι, πρὶν ἢ αὐτὸς πρότερον τὰ τῶν πολέμων, ὡς ἔχουσιν, ἀκριβῶς γινῆναι: 8. Ὅτι οὐ δεῖ ταῖς αὐταῖς αἰετὶ χρῆσθαι κατὰ*

4. A bíborpalástos szerző példája ettől fogva más görög uralkodókat is elragadott; így mindjárt fia, VII. *Constantin*

τῶν ἐχθρῶν ἐγγιστάσθαι: 9. Ὅτι πολέμον μὴ ἐπιχειρεῖν στρατὸν οὐ δεῖ πρῶτον εἰς ἕνα τόπον συναγεῖν: 10. Ὅτι οὐ δεῖ τὰ ἴδια τὸν στρατηγὸν ἐνέματα καθαιρεῖν, ἵνα πολυηροτέρους δῆθεν τοὺς ἑπ' αὐτὸν ἀπεργάσθαι: πρὸς ἑλκὸν μένειν ἐκ τοῦ μὴ πολεμεῖν ἀναγκασμένον κινδύνον, τότε δὲ ποιεῖν τοιαῦτα λυσιτελεῖ: 11. Ὅτι ἐν πολέμοις οὐ δεῖ τὴν γῆραν αὐτίκα κτείνειν καὶ τί χρὴ ποιεῖν: 12. Ὅτι ταῖς προσχωρούσαις τῶν πόλεων, φιλανθρωπῶς, προσφίεσθαι χρὴ: 13. Ὅτι τὰ ἐπισχεμένα τοῖς προδότηις ἀπαράδοχαίς τῃ γῇ τρεῖν: 14. Ὅτι πρὸ τῶν πολέμων ἀλλέγεισθαι χρὴ, ἐν ᾧ καὶ ὅτι τοῦ πλεόντος οὐ χρὴ μερίσθαι χωρὶς ἀνάγκης δεινότητος αὐτῶν συγκατεῖναι πόλεμον, ἐπὶ τῇ τῇ ἡττῇ δῆθεν ἀνακαλέσασθαι καὶ περὶ σωματῶν: ὅτι ἐλάττωες εἶναι δεῖ τοῦτον τῆς ἐγγυρίου στρατιῆς, καὶ ὅτι κρείττοιν, εἰ μὴ ἔξ ἑκὸς ἐπὶ γένους: καὶ ὅτι οὐ χρὴ σφαναμυγνύειν τοῖς τοῖς αἰκίῳ στρατῷ, μὴ μόνον ἐν ὁδοπορίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀπληκταῖς: 15. Ὅτι πολέμον προσδοκῶμενον τὰς κατὰ τὸν στρατιωτῶν τιμωρίας ἀργεῖν τρικλάδε προσέχει ἔργον δῆθεν ἢ λήθην τῶν ἐσφαλμένων προσδοκῶμενον τοῦ στρατηγῶς, καὶ ὅτι τοὺς ἐπὶ τοῖς ἐνέμοις ἐνέμοις ἐκείθεν μεθιστῶν χρὴ: 16. Ὅτι ἐν τῷ τῷ πολεμῶν καιρῷ μάλιστα φεικτέον χρὴ: 17. Ὅτι τὰ παρὰ τοῦ πλεόντος ἀναστανόμενα μερικῶς δεῖ κολάζειν, τὰ δὲ παρ' ἐλάττωτος προσεχέως διακρίνειν: 18. Ὅτι δύο ταῦτα χρὴ πρὸ τοῦ πολέμου τὸν στρατηγὸν φεικτέον ἀμειψόμενα: 19. Ὅτι ἐν ἀλλοτρίῳ διατρέψων ὁ στρατηγὸς τοῖς ἐχθροῖς πολέμοις, καὶ ὅτι χρὴ τὸν ὅλγον ἔχοντα στρατεύματα περὶ ἑλκὸν μάλιστα δυσμενῶς τὸν πόλεμον συγκατεῖναι: 20. Ὅτι οὐ χρὴ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν, πολλῶν σαλευγῶν ἐξερεῖσθαι φωνάς, μήτε μὲν πλείστα τὴν παρατάξιν ἔχοντες βιάσθαι, καὶ ὅτι περιμελεῖν χρὴ κατὰ τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν, ἐπὶ δοράτων αὐτῶν τὰ καλούμενα φλαμουσίσκια: 21. Περὶ προσβολῆς ἡμισητῆς: 22. καὶ περὶ περὶ τοῦ πλεόντος: 23. Περὶ ἀπλήκτου καὶ εἰ δεῖ ποιεῖν τὸν στρατηγὸν τῶν πολέμων ἐπιτελεῖν αὐτῷ: 24. Περὶ τοῦ πλεόντος καλούμενον ἐγκυρμῶν: 25. Περὶ κατασκόπων: 26. Περὶ πλεόντων: 27. Περὶ αὐτοπόλων καὶ προδοτῶν, καὶ ὅτι αὐτὸς τοῦτος φεικτέον χρὴ: 28. Πόσα διαφοραὶ τοῦ μαχίμου γένους: 29. Περὶ διαφορᾶς παρατάξεων ἐστῶν: 30. Ὁπλισμὸς πλεόντων κατὰ Μυκεδόνους, τοῦ περὶ Φιλίππου, καὶ Ἀλέξανδρον καὶ τοῦς λοιποὺς Ἑλληνας: 31. Ὁπλισμὸς ἐπὶ πλεόντων καὶ αὐτοῦς: 32. Παρατάξεις πλεόντων καὶ αὐτοῦς: 33. Παρατάξεις ἐπὶ πλεόντων καὶ αὐτοῦς: 34. Παρατάξεις στρατοῦ συμμάχων καὶ αὐτοῦς: 35. Πῶς κατὰ Ῥωμαίους, αἰετὶ τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνους, καὶ τὰ ἑπ' αὐτοὺς ἀναγράφονται τάγματα: 36. Ποταπὸν εἶναι δεῖ τὸν στρατιώτην: 37. Πῶς δεῖ τὸν στρατιώτην ἀπλῆσθαι: 38. Ὁπλισμὸς πλεόντων κατὰ Ῥωμαίους: 39. Ὁπλισμὸς ἐπὶ πλεόντων καὶ αὐτοῦς: 40. Διαφορὰ κορυφαίων καὶ προσκορυφαίων, ἐν ᾧ καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν οὐ χρὴ τοὺς παραδεδότας ἀμερίμους διαγίγναι διὰ τὸ τοὺς ἄλλους τῆς ἰδίας χώρας καταλαβεῖν: 41. Ὁπλισμὸς

linas (ὁ Πορφυρογέννητος) a De administrando imperio című munkájához átdolgozta Urbicius XI. fejezetét, s ez az átdol-

kihíratott szöveg: 42. Σχεμτισμοὶ γάλαγγος: 43. Περὶ βάρους, εἰς οὗν πάρος τῶν τε πεζικῶν καὶ ἱππικῶν τάξεων, εἰ δὲ καὶ μέγας πότιον, καὶ πόσον ἐν τῇ παρατάξει τόπον, οὗτε πεζοὶ ἐπὶ ἵππων, οὗτε ἱπποὶ ἐν τοῖς τάξεσι πρὸς ἀλλήλους διανομήτων, ἐπ' ἰσότητος τε ὡσαύτως καὶ ἐκ πλῆθους, ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ βολῆς: 44. Τί δὲ πρὸ τοῦ πολέμου ποιεῖν, ἐν ᾧ καὶ οἱ τοῖς ἐξ ἐπιδόμου κρατοῦντος χρὴ ποιεῖν τῶν ἀπορροῶν ὁδῶν: 45. Παρατάξεις πεζῶν κατὰ Ῥωμαίων, καὶ περὶ τῆς ἐκείνων στήσεως τε καὶ τάξεως: 46. Παρατάξεις ἱππικῶν καὶ αὐτῶν, καὶ περὶ τῆς ἐκείνων ὡσαύτως καὶ στήσεως: 47. Παρατάξεις στρατοῦ σιμαρίων καὶ αὐτῶν, ἐνθα πλείον ἀεὶ τὸ πεζικόν: 48. Περὶ νυκτομαχίας: 49. Περὶ ὁδοστορίας σιμαρίων στρατοῦ, ἐν τε πεδυνῶν καὶ δυσβάτοις τόποις, ἐν ᾧ καὶ οἱ τοῖς χρὴ τῶν γεωγραφικῶν φηδισθῆναι τόπων, ἐν τῇ τῶν στρατῶν διέσει: 50. Τί δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην ποιεῖν τὸν στρατηγόν, καὶ περὶ διμερισμοῦ σιμαρίων, ἐν ᾧ καὶ οἱ τοῖς δὲ τῶν πολέμων θεήσορτος ταφῆς ἄξιον, καὶ οἱ τοῖς δὲ τῶν πολέμων συνιστάταις τοῖς αἰχμαλώτοις κτείνεσθαι, τοῖς δὲ τοῖς ἐνδοξοῦσιν οὐδὲν: 51. Ὅτι ἐν ταῖς τῶν πολέμων ἐπιχειρήσεσιν περὶ τῶν στρατῶν ἑκείνων χρὴ τῶν στρατῶν ἑκείνων, λόχους ἐν τοῖς ἐπικαίροις τῶν τόπων καταλαμβάνοντα διὰ τὴν ἐν τῇ ἐπουροσῇ ἀσφάλειαν καὶ οἱ ἐν τῇ φεύγειν σιμαρίων ὁδῶν σιμαρίωντος πόλεμον ἐπιζητεῖν ὁ πόλεμος: 52. Τί δὲ ποιεῖν τὸν στρατηγόν ἐπὶ τῇ τῶν αὐτῶν χώρῃ τῶν πολέμων: 53. Τί χρὴ ποιεῖν πόλεμον τῶν στρατῶν: 54. Τί ποιεῖν πόλεμον τοῖς πολέμοις ὁ στρατηγός: 55. Πῶς χρὴ διὰ τῶν φρουρῶν κτείνεσθαι τῶν πόλεμων ὁδῶν κτείνεσθαι δημοσίῳ πόλεμον χωρὶς: 56. Ὅτι δὲ κορυφαίαι καὶ θήραις γεμῆσθαι τὸν στρατὸν πλὴν ἐν εἰρήνῃ καιρῷ, καὶ ὅπως χρὴ τὸν στρατιωτικὸν κορυφαίαν γίνεσθαι: 57. Πῶς ἂν μὴ ἡμεῖς ποιεῖν περὶ τῶν πόλεμων, ὅπως ἡμεῖς καὶ κορυφαίαι στρατιῶται: 58. Πῶς ἂν ἐπὶ δηλητηρίων φαρμάκων οἱ στρατιῶται μὴ καταβλάπτονται: 59. Πῶς διὰ τῶν πόλεμων τοῖς πόλεμοις ποιεῖν τῶν πόλεμων οἱ στρατιῶται περὶ πλείονων εὐχερῶς: 60. Πῶς δὲ οἱ πόλεμοι ποιεῖν τῶν πόλεμων: 61. Καὶ πῶς δὲ ὕδατος: 62. Πῶς οἶνος ποιεῖν τῶν πόλεμων μεταλαμβάνειν ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ πόλεμον τῶν πόλεμων ἀνίσταται: 63. Πῶς ἐκπύονται δύνανται: 64. Πῶς πρὸς καιρῶν ἀρχαίαι πρὸς γένεσιν γίνονται αἱ ἀρχαίαι: 65. Πῶς πρὸς γένεσιν οἱ ἱπποὶ ἡμεῖς τῶν πόλεμων: 66. Πῶς οἱ ἱπποὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ κτείνονται ἢ ἀρχαίαι: 67. Πῶς ἱπποὶ αἰφνης περὶ καὶ αὐτῶν ἀνίσταται: 68. Πῶς ἱπποὶ τῶν πόλεμων στήσονται: 69. Πῶς τῶν πόλεμων οἱ ἱπποὶ οὐ χρησιμεύουσιν: 70. Πῶς ἂν τὸ ὕψος καλούμενον σβηθῆναι πῶς καὶ πῶς ἐπὶ τῶν πόλεμων: 71. Πῶς αἶμα πῶς ἔχειν ἐκ πλῆθους στήσονται: 72. Πῶς ἂν κορυφαίαι πλῆθους πῶς ἔχειν: 73. Πῶς ἂν ἱπποὶ τε καὶ ἡμεῖς ποιεῖν τῶν πόλεμων: 74. Πῶς ἂν ἡμεῖς ποιεῖν τῶν πόλεμων πῶς ἔχειν: 75. Χρῆμα βελῶν θανάσιμον. — Köchly kiadta a 32., 33., 34., 35., 38., 39., 41., 42., 43., 53., 54. és 55. fejezeteket, valamivel korábbi érték-ben

gozott fejezet¹⁾ esonkán ráuk is maradt *Στρατηγικὸν περὶ ἐθῶν διαφορῶν ἐθῶν* címmel. Nem sokkal rá pedig a 963—969. között a bizáncziak trónján ülő *II. Nicephorus Phocas* császár írt egy taktikus munkát, melynek mindaddig ezt a címet adták: *Περὶ καταστάσεως ἀπλίκτου* (A táborítás módja); keveset adtak ki eddigelé belőle, úgy hogy tartalmáról, értékéről nehezen lehetne ítéletet mondani. Tárnya szorosán összefüggvén Bölcés Leó Taktikája XI. fejezetének tárgyával, lemásoltam e munkát,²⁾ s így joggal kiemelhetem már

a 30. és 31. fejezeteket. — A kivonat természetesen átdolgozás és így új részletek is kerültek bele, mint péld. talán az 56. fejezet; mindenestre ez új tanulmány tárgyává volna teendő.

¹⁾ Kiadta *Lamì* a híres firenzei kódexből (ho! fol. 405. és 407. áll) Meursius összegyűjtött munkái VI. kötetének (Florentiae 1745) 1409—1418. hasábjain.

²⁾ A *Vatic.* gr. 1164-ből és a *Barberinianus* II. 97-ből. Megvan még tudtommal az *I, III, 11* jelzetű s a *Φ, I, 3* jelzetű *Escorialensis*-ben, a *Vossianus* Gr. 3.-ban Leó előtt, a *Vindob.* Philol. gr. 24.-ben, egy *Estensis*, a *Paris. Reg.* gr. 2445, s az ezzel nyilván összefüggő *Basileensis* A. N. II. 14-ben (melyből 3 fejezetet kiadott *Ch. Graux* az *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France* 1875. évf.-a 82—89. lapjain; előző hozz. a 76—81. lapokon), az *Urbinas* gr. 79-ben, a *Vaticanus* gr. 219. és 220-ban, a *Borbonico-Neapolitanus* III C 24, III C 23 és III C 18-ban, s az *Oxonienensis* coll. B. Mariae Magdalenne XIV. sz. görög kódexében. Megvan *Ch. Graux* szerint még a *Palatino-Heidelbergensis* 393.-ban, a *Parisinus* suppl. gr. 26.-ban és *Reg.* gr. 2437.-ben, a *Σ, I, 19* jelzetű *Escorialensis*-ben, a 195. sz. *Monacensis*-ben (?) és a zeitzli városi könyvtár egy görög kódexében. — Hogy az olvasó tájékozódjék ez elején esonka munka tartalmáról, közlöm itt az egyes fejezetek ezimeit: 1. *Περὶ καταστάσεως ἀπλίκτου, καὶ οἱ ὁ στρατηγός ἀπὸ τοῦ πλῆθους τῶν ἀπλίκτων τῶν ἐν ταῖς ταξισχίαις πταγμένων δύναται τὴν ἑλὴν τῶν ἀπλίκτων διαγνῶναι καὶ ἀπαρτίσαι περὶ τῶν: 2. Ὅτι οὐ δὲ ἀπλίκτου ἐξ ἐτέρου θύματος λαὸν εἰς ἐτέρου θύματος ἢ τάγματος ἀπλίκτου: 3. Περὶ τῶν ἐν νυκτὶ ἀπλίκτων γίνεσθαι φηλῶν ἡτοι κερχῶν: 4. Περὶ τῶν ἀπλίκτων γίνεσθαι ἐν νυκτὶ καὶ ἡμέρας βελῶν: 5. Πῶς δὲ ἀπλίκτου τὸ ἀπλίκτου ὁλοκλήρου τῆς πεζικῆς στρατιᾶς ὑπαρχούσης, τῆς δὲ ἱππικῆς ὁλοκλήρου: πῶς δὲ ταύτης πολλῆς ὁλοκλήρου, τῆς δὲ πεζικῆς ἑκαστῆς ἀναπλίκτου τὸ ἐνδόν, καὶ ἀσφαλῶς περιφυλάττειν τὴν στρατιάν: 6. Περὶ τῶν δώδεκα ταξισχῶν: 7. Ὅτι δὲ ἱπποκλῶν καὶ στενῶν τόπων ἀπαιτῶνται εἰς δύο διαγνῶναι ἅπαντα τὴν στρατιάν, καὶ διχῶς ἀπλίκτου: 8. Περὶ τοῦ ἡπῶντος ἀπλίκτου ἀπλίκτου ἔχειν τὸ ἱππικόν στρατιῶμα: 9. Πῶς δὲ ποιεῖν τὴν ἐκ τοῦ ἀπλίκτου τοῦ στρατιῶντος ἀπαιτῶν: 10. Περὶ*

íródott,¹⁾ itt alig jöhet számba. Előbbinek munkája tudniillik csekély hadtani értékkel, utóbbié semmilyen, legfeljebb tán csak byzantin-philologiai értékkel bír. A keresztes-háborúk ezután könnyítettek a byzancziak vállain, az izlám hatalma egyidőre nem fenyegette a keletrómai császárok trónját; a görögök hosszú ideig biztonsággal ringatták magukat; csak midőn a hanyatló középkor leghareciasabb nemzete feltűnt, előre nem látó hadi politikájuk a végveszedelembé sodorta a keletrómaiakat. Görög hadügyi irodalomról a XII—XV. évszázakban szó sem lehet többé.

V.

A Taktika viszonya forrásaihoz.

I. A görögök taktika-irodalmának azért adtuk e vázlatos képét, hogy az olvasót most, midőn Böles Leó Taktikájának forrásaihoz való viszonyát fejtegetjük, könnyebben és gyorsabban tájékozódhassuk e kérdésben. Fontos e különben nem először fölvetett és megvitatott²⁾ kérdés azért, mert megoldásával újra megegyezhetjük a *Zachariae*-től eredő elméletet. De megdől *Salamon Ferencz* következtetése is, ki azt állította,³⁾ hogy Leó is, Urbicius (= Mauricius) is egy közös forrásból merítettek.

¹⁾ Így *Michael Const. Psellus*-nak, az 1018—1079 között élt byzantini polyhistornak (1020—1105-re teszi Köchly) fennmaradt egy *Ἱστορικὴς τάξις* cz. iratkája (kiadták Köchly-Rüstow id. művekben II. b. a 235—238. lapon). Ebben a »tudományok tudományának« nevezi a taktikát. Itt emlitem meg még a 980 körül keletkezett *Ναυμαχικὰ συνταγμένα παρὰ Βασιλείου πατριάρχου καὶ παρανομάρτυρος* cz. iratot, mely az Ambros. B. 119. sup.-ban a 352a—353b foliumokon van. (V. ö. K. K. Müller Eine griech. Schrift über Seekrieg, 22. és 28. l. jegyzet). Megvan a *Ψ* IV 5 jelzetű Escorialensisben, a 275. c. l. 29 jelzetű Taurinensisben, s a Parisinus Reg. gr. 3111-ben. Kiadta *Fabrizius* a *Bibliotheca Graeca* VII. köi. (Hamburg 1717.) 136—143. lapjain. — V. ö. végre a *Byz. Zeitschr.* V. köt. 618. l.-ját is *Michael Glabasra* vonatkozólag.

²⁾ Hogy Leó compiler, azt hangoztatták már *Masolino Bisaccioni* (1642.), *Köchly-Rüstow*, *Salamon*, *Jähns*, *Krumbacher*, de hogy ki mindenkit írt ki, s hogyan, — azt még nem mutatták ki tüzetesebben.

³⁾ »A magyar hadi történehez a vezérek korában« Századok 1877. 133. l. [Külön leny. 164. l.].

2. Maga Leó császár több ízben hangoztatja azt, hogy szorgalmasan böngészett régi írók műveiben. Így előljáró beszéde 5. pontjában: »Behatóan foglalkoztunk t. i. a régi meg az újabb stratégikus és taktikus módszerfajokkal s olvastunk más prózai történeti műveket is, sőt ha valami a hadviselésre nézve szükségeltetők közül kezünk ügyébe akadt és hasznosnak tartottuk, úgy azt kiértük s mintegy a magunk részét hozzáadtuk, amit t. i. kellő tapasztalat alapján amaz ügyek terén a magunk körülményeikhez és mostani állapotainkhoz adalékképpen vagy rájuk illő esetnek tanultunk ismerni.«¹⁾ A XV. fejezet 1. pontjában így szól: »Helyénvaló, hogy ezek után a városvívásról összefoglalva előadjam neked azt, amit a régi és új írókból egybeböngészünk.«²⁾ A XVIII. fej. 157. pontjában művének mintegy befejezést adva: »Ime ezeket szerzők Kegyelmed számára! Nem hatnak talán az újdonság vagy a meglepőség ingerével, — mi csak azt, amit mint említettük, a korábbi írókból összéböngészünk sikerült, velők összehangzatosan fejezetekbe foglalók, minekutána szert tettünk a kellő tapasztalásra is.«³⁾ Ehhez képest mindjárt a XIX. fejezetet ily szavakkal vezeti be: »Most pedig a tengeren való megütközésről értekezünk. Erről ugyan a régi taktikusok irataiban összefoglalva mitsem találtunk, s így azokból csak helylyel-közzel okultunk, s a jelen időben kellő tapasztalás árán; hajó-stratégusainktól értesültünk egyrészt, hogy mit cselekedtek ők; másrészt, hogy mit szenvedtek el, s abból egyet-mást ismét felhasználva, kevés szóval közre fogunk bocsítani annyit, hogy világosan lássanak azok, kik a hajdan úgy-

¹⁾ »Ταῖς γὰρ ἀρχαῖαις καὶ δὴ καὶ ταῖς νεωτέραις στρατηγικαῖς τε καὶ τακτικαῖς ἐμπροσθενήσαντες μεθόδοις, καὶ ταῖς ἀλλαῖς καταλογάσθην ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἱστορίας, καὶ αἰτε κατὰ χρείας ἰδοῦν χρῆσιμον τῶν ἐν πόλεμοις ἀναγκαίων ἐκείθεν ἀναλεξάμενοι, καὶ οἷον ἐκαστάμενοι, ὅσα καὶ διὰ μετρίως πείρας ἐκ τῶν ἐργῶν αὐτῶν ἀντηράσμενοι τῷ καθ' ἡμῶν καιρῷ καὶ τῇ νῦν καταστάσει πρόσφορά τε καὶ ἀμύδινα κ. τ. λ.«

²⁾ »Ἐξῆς δὲ καὶ περὶ πολιορκίας σοι χρὴν διατάσσθαι — ὡς στρατηγέ — ἀπερὶ ἐκ τε παλαιῶν καὶ νέων ἢ ῥθολογήσαμεν.«

³⁾ »Καὶ ταῦτα μὲν διωρισάμεθα τῇ νῦν ἐνδοξοῦντι, τάχα οὐδὲ καιρὸν τι ἢ παρὰ τῇ δόξαν ἔχοντι, ἀλλ' ἐξ ὧν, ὡς εἴρηται, τοῖς παλαιότεροις ἐν τῷ χρόνῳ ἢ ῥθολογήσαμεν, καὶ μετρίαν πείραν ἐκείθεν συλλέξαντες σιμῶμεν; ἐκείνοις διατάξασθαι.«

nevezett triériseken, most meg dromionokon tengeren csatát vívni készülnek.¹⁾

3. Nyíltan megvallja tehát szerzőnk, hogy kompilátori munkát végzett. De utolsó idézetéből arról is értesülünk, hogy felhasználta azokat a jelentéseket, melyeket az egyes *themák* (provinciák) hajóhadainak strategosai hozzá felterjesztettek volt. A XIX. fejezetnek forrásaira ezennel rámutathatunk. Munkájának kétségkívül egyik (viszonylag) legönállóbb része e fejezet. Hasonlóan áll a dolog a XVIII. fejezetnek 109—112. §-ával, melyekben Leó a szaraczénusokról, szorosabban véve a ciliciei szaraczénusokról értekezik. Ennek a résznek az anyagát is azokból a jelentésekből meríthette, melyeket a szaraczénusokkal hadakozó byzánczi hypostrategusok Konstantinápolyba küldöttek. Következtethetni ezt a XVIII. fejezet 123. pontjában mondottakból, mik így hangzanak: »Idomoságuk és az a mód, melylyel háborúban el szoktak járni, jobbnak tapasztaltatott, mint minden más népé. Ezt hypostrategosaink révén, kik ellenök gyakran vezettek támadó hadjáratot, s kiket ez irányban kikérdeztünk volt, tudtuk meg. Kioldastuk nemkülönbén ama jelentésekből, melyeket uralkodó elődeinkhez felterjesztettek volt, s hallottuk kívált Istenben boldogult atyáinktól, ki ellenök sokszorta vezetett volt hadat.«²⁾

4. Lássuk ezután, kiket nevez meg még azonkívül. Már fentebb említettem, hogy az I. évszáz derekán élt Onesander-nek a nevét. Teszi ezt a XIV. fejezet 113. pontjában, hol

¹⁾ Ἰδὲ δὲ καὶ περὶ ναυμαχίας διαταχόμεθα. οὐδ' ἔν μ' ἐν τοῖς παλαιοῖς τακτικοῖς περὶ αὐτῆς περινοημένον εὐρεῖται. αὐτῶν δὲ σποράδην ἀνέγνωμεν, καὶ διὰ μετρίας πείρας τοῦ ἐν καιρῷ, παρὰ τῶν πλοίων στρατηγῶν ἡμῶν ἀνελθόντες, τὰ μὲν πεποιθότων, τὰ δὲ ἀπειροθότων, ἀναλίσξασθαι μετὰ τινα καὶ ὅσον ἐμπειρίαν δοῦναι τοῖς καὶ ἐπὶ θαλάσσης μάχεσθαι διὰ τῶν παρὰ λεγόμενον τριήρων, τῶν δὲ δορυφόρων καλομένων, μέλλουσιν ἐν δόλῳ διορθεύεσθαι. V. ö. a XX. fejezet 1. §-ában mondottakkal is a fentieket: Μὲν δὲ τὰς εἰρημίας παραγγελίας τε καὶ διατάξεις — ὡς στρατηγὴ — χειρὸς τῆς αἰ ἐνδοξοῦναι καὶ ταῖς ἡδὴ φημιδομέναις ἐκδόσει γνώμας, ὥς ἐκ πολλῶν παλαιῶν καὶ στρατηγικῶν συγγραμμάτων ἀναλίσξασθαι ἀνόρεως χάρη τῶν εἰρημίων ἐκταῦθα παρατεθείκαμεν. Persze itt is a πολλῶν nem olyan nagy szó!

²⁾ L. Byzánczi kulfők 63. l.

ezeket mondja: »A fiatalabb íróknál az áll, hogy ne mutass csillogó parataxist ellenségeidnek, hanem, hogy addig, amíg kézi viadalba nem elegyedel, el kell palástolnod előttük a fegyverek csillogását; a népek t. i. előzőjelek hatása alatt állanak. Onesandros azonban, ki ugyancsak szerkesztett egy sztratégikus könyvet, éppen nem látszik ezt állítani; ő azt kívánja, hogy a parataxis csillogjon, hogy láttára az ellenség megszeppenjen.«¹⁾ Itt tehát egyenes hivatkozás történik Onesander De imper. officio 92. pontjára, mely így hangzik: »Gondja legyen a hadvezérnek arra, hogy serege csillogó fegyverben vonuljon fel; s erről könnyen fog gondoskodhatni, ha elrendeli, hogy a kardok élesíttessenek, sisakok és pánczélok megfényesíttessenek; a közeledő csapatok, ha fegyvereik csillognak, félelmetesebbeknek látszanak, és ha sűrűn váltják egymást az észrevételből eredő ijedelmek, a lélekre nehézkednek s zavarólag hatnak az ellenségre.«²⁾

¹⁾ »Ἐγρηται δὲ τοῖς νεωτέροις περὶ τοῦ μὴ λαμπρὸν φαίνεσθαι τοῖς πολεμίοις τὴν σὴν παράταξιν, ἀλλὰ κρύπτειν τὸν ὅπλον τὴν στήλην, ὥς αὐτῆς τῆς θαλ. χειρὸς συμβολῆς, διὰ τὴν ἐμπειροσύνην τοῖς ἐχθροῖς φησιν. Ὁ γὰρ ὁ παρὰ δὲ καὶ αὐτῶς στρατηγικῶν συγγραμμάτων λόγος οὕτως ὅτι λέγειν δοκεῖ, ἀλλὰ λαμπρὸν φαίνεσθαι τὴν παράταξιν φαίνεσθαι αὐτῶς τὴν τῶν πολεμίων κατανάλωσιν. — Hogy másrészt Urbicius-ra is történik itt hivatkozás, arra már a 46. lapon figyelemztettünk. VII, 17, 12 így hangzik nála: »Ἐπειδὴ δὲ εὐρίσχομεν καὶ Ῥωμαῖους καὶ πάντας τοὺς ἐθνικοὺς ὥς λαίμακον μόχον τὰς ἀλλήλων παρατάξεις ὁρῶντας ἐπισκοπεῖσθαι τὴν στρατηγίαν, μᾶλλον τῇ ὁρῇ ἐπιτεχνάμεν ἐν ταῖς μάχαις, ἢ τῇ τῶν ἐν ὅπλοις λάμπουσιν, καὶ οὐ φροδὲς ἐστὶ τὸ χρδαῖον μετὰ γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ κρίσιν, τῇ τοῦ στρατηγῶς διοικήσει καὶ προθυμίᾳ τοῦ στρατοῦ ὁ πλεῖστος κέρεσται. ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοῖς ἐπισκοπεῖσθαι: χρεῖ, εἰ μὲν ὅλοι ἢ κοῖλοι τῶτοι πρόκεινται, τὸν στρατὸν ἐκείναι ἀποκρύβειν, καὶ πρὸ πολλοῦ μὴ ἐπιδεικνύναι τοῖς πολεμίοις, ὥς τὸ κατανεφεύεσθαι αὐτοῖς, εἰ μὲν ἔλθουσιν ἀπὸ ἐνός σημείου ἢ δυοῦτον: εἰ δὲ γρημὸς ἐστὶ καὶ καθυγός ὁ ἀγῶν, τότε τὰς κομισάδας παρασκευάζειν μὴ πρὸ πολλοῦ φερεῖσθαι, ἀλλὰ ταῖς χειρὶ κατέχεσθαι μέγας οὐ ἐγγίσσωναι οἱ ἐχθροί, ἀλλὰ καὶ τὰ σκοτεινὰ μικρὰ ὅτι ἐμπροσθε κατὰ τοῦ στήθους φέρεται καὶ σκέπειν ἐπιτεῖναι τὰς ἑλπίδας καὶ τὰς ἀκαταλίας [οὐκ ανία Sch.]. διὰ τῶν ἑλπίων οὐκ εἶναι τὰ ὅπλα καὶ τὸν ὁρμαλιστὸν φέρειν, ὥς καιρῷ καὶ τὰ σίδηρα τὸν καιρῶν ἀποκρύπτειν εἰς τὸ κατεῖναι τὰ ὅπλα ἀρξάμεν μὴ διαλύσθαι διὰ τὸν εἰρημὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοιαύτων σημείων, ὅταν ἐμπροσθε οἱ ἐναντίοι προκαταλαμβάνονται γνώμας αὐτῶν, ὥς ἐλπίδας, καὶ πρὸ τῆς μάχης μετακινῶνται. (Scheffer 165. s. k. l.)

²⁾ »Μετακινῶν δ' ἐστὶ τῇ στρατηγῇ λαμπρὸν ἐκείναι τὸ στή-

Onesandernek munkáját Leó egészen beleillesztette művébe; de nevezetesen a II., IV., IX., XI., XII. és XV. fejezetekbe. Hogy miként dolgozta át Onesandert, arra nézve lássunk egy pár példát:

Ones. 25. 3.

οὐ μὴν ἀλλὰ μήθ' οὕτως ἄσφατος ἔστω τὴν διάνοιαν, ὡς αὐτὸν αὐτῷ πάμπαν ἀπιστεῖν, μήθ' οὕτως ἀνθάδης, ὡς μήτι καὶ παρ' ἄλλου τοῦ παρ' αὐτῷ κοῖτιτον οἶσθαι νοηθῆναι· ἀνάγκη γὰρ τὸν τοιοῦτον ἢ πᾶσι προσέχοντα καὶ μηδὲν αὐτῷ πολλὰ καὶ ἀσύμφορα πράττειν, ἢ μηδ' ὀλίγ' ἄλλων ἀκούοντα (Köchly conjiciálta, de nyilván rosszúl; a kéziratok *μηδ' ὀλίγων ἀκούοντα*-t adnak, mi Leóból *μηδὲν ὀλίγων ἀκούοντα-ρα* *javítandó*), πάντα δ' αὐτοῦ, πολλὰ καὶ δεινὰ (a *δεινὰ*-t Köchly toldá be, helytelenül; toldásra nincs szükség, ha mégis, úgy *μεγέλα-ρα*) *διαμαρτάνειν*.

Ones. 41. 1.

Ἐν δὲ δὴ τῇ τῶν ἐχθρῶν καταστρατοπεδεῖων χώρα καὶ περικυβέσθω καὶ τάφρον, καὶ ἐφ' ἡμέραν μέλλῃ τὴν παρεμ-

τεμα τοῖς ὅπλοις, ὅσθι δ' ἡ φρουρὶς αὕτη παρακαλεσάντι τὰ ἔσθ' ὅθην καὶ τὰς κόρυθας καὶ τοὺς θώρακας σάκχιν· διυπόκειται γὰρ αἱ ἐπὶ αὐτῇ φαίνεται λόχοι τοῖς τῶν ὅπλων αἰθέρησιν, καὶ πολλὰ τὰ δὲ ὅπως δειμῆματα προσμύπνουνται ταῖς ψαχαῖς καὶ αἰθέρησιν.

Leo. Takt. IV. 5.

Πρόπον οὖν ἔστιν εἶναι τὸν στρατηγόν, — ἵνα καὶ πάλιν σοι περὶ τῶν αὐτῶν παραιέσωμεν — μήτε οὕτως ἄσφατον τὴν διάνοιαν, ἵνα αὐτὸς ἑαυτῷ παντελῶς ἀπιστῇ, μήτε οὕτως ἀνθάδη καὶ μονώτατον, ὡς μὴ βούλεσθαι παρ' ἑτέρων καλλίον τι νοηθῆν ἀναμαρτάν. ἀνάγκη γὰρ αὐτῷ ἢ πᾶσι τοῖς ἄλλοις κατὰ πάντα προσέχοντα καὶ κατὰ μηδὲν ἑαυτῷ πιστεύοντα πολλάκις πολλὰ καὶ ἀσύμφορα πράττειν, ἢ μηδὲν ὀλίγων ἀκούοντα, πάντα δὲ ἑαυτῷ καταπιστεύοντα πολλὰ πολλάκις καὶ μεγάλα διαμαρτάνειν.

Leo Takt. XI. 2.

Ὅτ' ἂν τοίνυν ἐν τῇ τῶν ἐχθρῶν χώρᾳ στρατοπεδεύης, περιβαλὼν τάφρον βαθείαν, καὶ εἰς μίαν μόνην — ὡς εἰρη-

βολὴν θήσιν· ἀμετανόητος γὰρ ἡ τοιαύτη καὶ ἀσφαλὲς στρατοπεδεία διὰ τὰς αἰφνιδίους καὶ ἀπρολήπτους ἐπιβουλάς, καθιστάτω δὲ φυλάκας, καὶ μακρὰν εἶναι νομίζῃ τοὺς πολεμίους, ὡς ἐγγὺς ὄντων.

Ones. 68, 69.

Τάξις δ' οὐ μία πολέμου, πολλαὶ δὲ καὶ διάφοροι καὶ παρὰ τοὺς ὀπλισμοὺς καὶ παρὰ τοὺς στρατενομένους καὶ παρὰ τοὺς τόπους καὶ παρὰ τοὺς ἀντιπολέμους, ὧν τὰς διαφορὰς ὁ στρατηγὸς ἐπ' αὐτῶν εἶσται τῶν καιρῶν· ἃ δ' ἂν οὐχ ἡγιστά πολλάκις ἀρμόζοι παρατάξει διχα τῶν ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀνάγκην ἔχουσιν νοεῖσθαι, ταῦθ' ὡς ἐν κεφαλαίῳ δίδειμι.

Leo Takt. XX. 182.

Τάξις οὐ μία ἐστὶ πολέμου, ἀλλὰ πολλαὶ καὶ διάφοροι, καὶ παρὰ τοὺς ὀπλισμοὺς καὶ παρὰ τοὺς στρατενομένους καὶ παρὰ τοὺς ἀντιπολεμίους, καὶ παρὰ τοὺς τόπους καὶ παρὰ τοὺς καιροὺς. τούτων δὲ τὰς διαφορὰς, ὃ στρατηγός, ἐπὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων μαθήσῃ· οὐ γὰρ, ὡς βούλει, παρατάξεις, ἀλλ' ὡς ἀναγκάζῃ ποιήσεις τὴν ἔκταξιν καὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ὀπλίσεως, καὶ κατὰ πρόσωπον, καὶ ἐκ πλαγίου, καὶ ὀπισθεν, καὶ ὡς ἡ χρεια τῶν πραγμάτων ἀπαιτήσῃ.

Igy írta ki, illetőleg gyúrta át Onesandert Leó. Ez a szembeállítás a két szövegnek már csak azért is fontos, mert zsinórmértékül szolgálhat eclectico eljáró compiler munkásságának megítélésénél, jellemzésénél. Mi másképpen járt el Leó, mi másképpen Constantinus, később látni fogjuk. Előbb azonban vizsgáljuk meg Leónak *Aelianushoz*, *Arrianushoz*, s többi előzőihez való viszonyát.

5. *Aelianust* és *Arrianust* egy rohanás alatt idézi Leó a VII. fejezet 81. pontjában, mondván: »Nem ismeretlen előttem, hogy a régieknél bizonyos más vezényszavak és gyakorolható mozgások soroltatnak el, no meg másoknál, ú. m.

Arrianusnál és Aelianusnál, kik e tárgyban, mondhatni, egyazonképpen nyilatkoznak; úgyde hogy itt hosszúra ne nyújtsum mondanivalómat, csak összevontan teendek róluk említést, — a többi sokról pedig hallgatni fogok, egyrészt értelmeshetlenségök és hasznavehetetlenségök miatt, másrészt, mivel azokból már átvettünk is, hiszen belőlük tartóztuk azt, amiket mi itten mondunk, vegyítve az ifjabb írók tapasztalaton alapuló tanításával. De meg az előadás törvényei ellen sem akarunk vétetni s itt homályosan még egyszer fölemlíteni azt, amit már megvilágosítottunk.¹⁾

Folytatólag pedig ezt mondja (VII, 82): »Aelianusnál t. i. ezek az elnevezések és mozgások fordúlnak elő.«²⁾ [Folytatatom görögül a szöveget, hogy a szövegek közt való összefüggést jobban értsük.] ἡ μὲν κλίσις καλουμένη, τὴν δὲ κλίσιν εἰς δύο διαιροῦσιν, καὶ τὴν μὲν ἐπὶ ἀσπίδα καὶ αὐτὸς κλίσιν λέγει, ἥ γουν ἐπὶ σκουτάριον, τὴν δὲ ἐπὶ δόρυ, ἥ γουν ἐπὶ κοντάριον. ἔστι δὲ τις κίνησις καὶ παρ' αὐτῶν καὶ μεταβολή, καὶ ἐπιστροφή, καὶ ἀναστροφή, καὶ περισπασμός, καὶ ἐκπερισπασμός, καὶ ζυγεῖν, καὶ στοιχεῖν, καὶ ἐπ' ὀρθὸν ἀποδοῦναι, καὶ ἐξεκλίσσειν, καὶ διπλασιάζειν. λέγεται δὲ καὶ ἐπαγωγή, καὶ δεξιὰ παραγωγή, καὶ πλαγία φάλαγξ, καὶ ὀρθία φάλαγξ, καὶ λοξὴ φάλαγξ, καὶ παρεμβολή, καὶ πρόσταξις, καὶ ἔνταξις, καὶ ἐπόταξις, καὶ πρόσταξις, [καὶ παρόταξις].

Vonatkoznak az itt tőle mondottak Arrianus Takt. 20. és Aelianus XXIV. 1., 2., 3., 4-re. Lássuk e helyeket.

¹⁾ Ὅσα ἄγνοω δὲ, ὅτι παρ' τοῖς ἀρχαίοις καὶ ὑπερὰ τὴν παραδεδομένην καὶ κινήσιν γινώσκουσιν, ἄλλοις τε καὶ Ἀρχιανθῶ καὶ Αἰλιανῶ, ὡς περὶ ἐξ ἐκείνης στήματος περὶ αὐτῶν ἐμφανέσθαι· ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλάτος τοσούτων παρεκτείνω τὸν λόγον, ἐν κεφαλαίῳ μόνον μνήμην παραθήσω ἐκείνων, καὶ τοῦ λοιποῦ σιωπήσωμαι τὸ πλεονέκτος, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀσάφειάν τε καὶ ἀχρησίαν, τὸ δὲ καὶ διὰ τὸ ἐκείθεν ἀναληφθῆναι ὥστερ' ἀνθολογηθῆναι τὰ παρ' ἡμῶν ἐνταῦθα κείμενα περὶ τῆς τῶν ρυτίων διὰ πείρας ἐνστάσεως, καὶ ἵνα μὴ ἀνεκδόκητοι δόξωμεν εἶναι, καὶ διεκτελοῦναι ἀσάφως ἐνταῦθα τὰ ἥδη σαφηνεθέντα.

²⁾ Παρὰ γὰρ Αἰλιανῶ λέγονται ὀνόματα καὶ κινήσεις αὐταῖς.

Arr.

Ael.

Νεὶ δὲ τὰ ὀνόματα ἐπέξι-
μεν τῶν κινήσεων κατ' ἰδίαν
ἄλλον καὶ ἄλλον στρατοπέδον,
καὶ τὸν τοῦν ἐκείσιν τοῦ
ὀνόματος. καλεῖται δὲ τὸ μὲν
τι κλίσις, καὶ ταύτης ἰδέαι
δισσαί, ἡ μὲν ἐπὶ δόρυ, ἡ
δ' ἐπ' ἀσπίδα· τὸ δὲ μη-
ταβολή, τὸ δὲ τι ἐπι-
στροφή, καὶ ἀναστροφή
ἄλλο, καὶ περισπασμός δὲ
τι ὀνομάζεται, καὶ ἐκπερι-
σπασμός ἄλλο, καὶ στοι-
χεῖν καὶ ζυγεῖν, καὶ ἐς
ὀρθὸν ἀποδοῦναι καὶ
ἐξεκλίσσειν καὶ διπλασι-
άζειν. λέγεται δὲ τις καὶ
ἐπαγωγή, καὶ δεξιὰ πα-
ραγωγή, καὶ ἄλλη ἐθώνυ-
μος παραγωγή, καὶ πλα-
γία δὲ φάλαγξ ἔστι τις,
καὶ ὀρθία φάλαγξ ἄλλη,
καὶ λοξὴ φάλαγξ, καὶ πα-
ρεμβολή, ἔτι γε μὴν πρόσ-
ταξις καὶ ἔνταξις καὶ
ἐπόταξις.

Τὰ μὲν οὖν εἶδη τῆς τελείας
δυνάμεως καὶ τὰ ὀνόματα τῶν
ἐν ταῦτοις συστήματων τοῦ-
τον ἔχει τὸν τρόπον τὸν τε-
θεωρημένον. Ἐξῆς περὶ τῶν
ὀνομάτων χρήσιμον εἶπεν,
ὥπως, ὅταν οὖν ὁ στρατηγὸς
παραγγέλλῃ γινώσθαι τι, συνε-
θισθέντες ἐν ταῖς ἐξοπλισίαις
τοῖς τε ὀνόμασι καὶ ταῖς τῶν
σχημάτων κινήσεσι ῥηδῶς τὰ
προστασσόμενα ποιῆν δύνων-
ται. Ἀρεται δὲ τὸ μὲν τι
κλίσις, καὶ τῆς κλίσεως ἡ
μὲν ἐπὶ δόρυ, ἡ δὲ ἐπ'
ἀσπίδα· λέγεται δὲ τις καὶ
μεταβολή καὶ ἐπιστροφή
καὶ ἀναστροφή καὶ πε-
ρισπασμός καὶ ἐκπερι-
σπασμός, στοιχεῖν τε καὶ
ζυγεῖν καὶ ἐς ὀρθὸν [α
Bern.-ben ἐπόρθρον] ἀπο-
δοῦναι καὶ ἐξεκλίσσειν
καὶ διπλασιάζειν.

Λέγεται δὲ τις καὶ ἐπα-
γωγή, καὶ δεξιὰ παρα-
γωγή, καὶ ἐθώνυμος πα-
ραγωγή, καὶ πλαγία φάλαγξ καὶ ὀρθία φάλαγξ ἡ
λοξὴ φάλαγξ, καὶ παρεμβολή, καὶ πρόσταξις καὶ
ἐνταξις καὶ ἐπόταξις καὶ ἐπίταξις καὶ πρόταξις.

Ἐκείσιν δὲ ὀνόμασι τὴν σημασίαν διὰ συντόμων δηλώ-
σομεν· οὗκ ἄγνοω δ' ὅτι οὐ παρὰ πάντων τοῖς τακτικοῖς τὰ παρ-
αγγέλματα ταῖς αὐταῖς ὀνομασίαις δεδιόχεται.

Itt nyilvánvalóan Aelianust írta ki Leó, miután egybe-
vetette Arrianussal. S ez az egy hely magában véve is bizonyít

amaz állításunk mellett, hogy *Leó Arrianust is, Aelianust is kiírta. Helyesebben mondvá, az egyik Taktikát, az Aelianusét, de több-kevesebbé Arrianust szem előtt tartva.* Egy másik helylyel is erősíthetjük ez állításunkat.

Leó az I. fejt. 7. pontjában így ír: Αὐτὸς δὲ εἰς τοὺς πολέμους τέλειαι παρασκευαίαι δύο εἶσιν· ἡ μὲν κατὰ γῆν πεζική, ἡ δὲ κατὰ θάλασσαν ναυτική, περὶ μὲν οὖν τῆς ναυτικῆς ὕστερον ἐροῦμεν. τῶν δὲ κατὰ γῆν ἐπὶ πολέμους ἀθροισμένων ἀνδρῶν τὸ πλῆθος τὸ μὲν ἐστὶ μάχιμον, ἔχον πολέμους, τὸ δὲ διὰ τὰς τοῦτον χρείας συνερχόμενον ἄμαχον. καὶ πολέμους μὲν τὸ παραταγόμενον πρὸς τοὺς πολέμους στρατιωτίζον, ἄμαχον δὲ τὸ λοιπόν, οἷον ἰατροί, δοῦλοι, ἔμποροι, καὶ ἄλλοι, ὅσοι διὰ τὰς ὑπηρεσίας ἐπασχολοῦντο.

Aelianus (II. I. 2.) így fogalmazta:

Λεόντων δὲ μοι πρῶτον περὶ τῶν εἰς τοὺς πολέμους τελειῶν παρασκευῶν. διτταὶ δ' εἰσὶ τούτων δυνάμεις, ἡ μὲν πεζική, ἡ δὲ ναυτική· καὶ πεζική μὲν ἡ τῶν ἐπὶ γῆς μαχομένων, ναυτική δὲ ἡ τῶν κατὰ θάλασσαν ἢ ποταμούς ἐν ναυσὶ παρατασσόμενων. καὶ περὶ μὲν τῶν ἐν ταῖς ναυμαχίαις συντάξεων ὕστερον ἐροῦμεν. τῶν ἐπὶ τοὺς πολέμους τοίνυν ἀθροισμένων τὸ πλῆθος τὸ μὲν ἐστὶ μάχιμον, τὸ δὲ κατὰ τὰς τοῦτον χρείας συνερχόμενον ἄμαχον· καὶ μάχιμον μὲν τὸ παρατασσόμενον ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ δι' ὧν ἀνιόντων τοὺς πολέμους, ἄμαχον δὲ τὸ λοιπόν, οἷον ἰατρῶν, ἐργοῦντων, δούλων καὶ ἄλλων, ὅσοι διὰ τὰς ὑπηρεσίας ἐπασχολοῦνται.

Arrianus II. így fogalmazta:

..... ἐνθὺνδε τοῦ λόγου ἄρξομαι, ὅτι δὴ τῶν παρασκευῶν τῶν εἰς τὸν πόλεμον ἡ μὲν τις κατὰ γῆν τυχάνει οἶσα, ἡ δὲ διὰ θαλάσσης· καὶ γὰρ οἱ πολέμοι πολεμοῦνται οἱ μὲν ἐν γῇ, οἱ δ' ἐν θαλάσῃ. τῶν δὲ ὅπως οὖν πολεμοῦντων τὸ μὲν τί ἐστὶ μάχιμον, αὐτοὶ οἱ στρατιῶται, τὸ δὲ τοῦ μαχίμου ἔνεκα ἡθροισμένον, ὅσον θητικὸν ἢ ἰατρικὸν ἢ ἐμπορικὸν ἢ καπηλικόν.

V. ö. még *Leó VI. 30—31-et*¹⁾ *Arrianus IV-el, Aelia-*

¹⁾ (ὅτι ἄχρηστον δὲ μοι δοκεῖ μνημονεύσαι, γὰρ ἐν μεγάλῃ, καὶ τῆς ἀρχαίας ὁπλιστικῆς τῶν πρῶτων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων καθὼς Ἀλέξανδρος τε

nus II. 11-el, — VI. 37-et Arrianus III-al, Aelianus II. 9., 10-zel, — VI. 39-et Arrianus XII. 6., 7-el (rávonatkozólag mondja Leó «ὡς μὲν τινες ἔφασκαν»), Aelianus XIV. 1—3-mal; stb. stb.

Vannak természetesen olyan passzusok is, melyeket csak *Aelianusból* írt ki *Leó*, melyekre parallelát *Arrianusban* nem talált. V. ö. *Leó VI. 38-at Aelianus XII-vel!*

Szinte megfoghatatlannak látszik azonban az az állítás,¹⁾ melyet régebbi *Aelianus-szövegek* hiányában nem vagyok képes ellenőrizni, de itt mégis kénytelen vagyok megemlíteni, hogy t. i. *Leó Aelianusnak* (a régebbi kiadásokban reprodukált) párisi s nem firenzei recensiójára (melyet mi idéztünk) megy vissza. Azért látszik ez az állítás hihetetlennek, mert *Aelianus firenzei szövege* és *Leó legjobb recensiója* egyaránt abban a kéziratban maradt ránk, mely apographuma a császári könyvtár egy értékes példányának, azaz a firenzei Plut. IV. cod. 4-ben.

6. Mindezek az itt említett írók, kikre mint *ἀρχαῖοι* vagy *παλαιοὶ*-okra hivatkozik hébe-korba, szinte elenyésző forrását teszik *Urbicius* (v. *Mauricius*) mellett. Ennek taktikostrategikus munkáját jóval kevesebb változtatással vette át művébe a forrásnak minden megnevezése nélkül. Ami burkolt czélzás, hivatkozás van e munkára, azt kiemeltük már fentebb tanulmányunk 45. s k. lapján. Itt most az a feladatunk, hogy kimutassuk nagyjában, mit vett át, s az olvasó példákön lássa, hogy az átvett anyagot hogyan dolgozta fel *Leó*.

Urbicius munkája — mint említettük — 12 *λόγος*-ból fejtegetésből, könyvből áll. Megelőzi egy *ἑισαγωγή*, melynek mintájára írta meg *Leó* is a maga előljáró beszédét.²⁾ De az anyag elrendezése más mint *Leónál*, kinek *Taktikája* kétszer oly bő, oly terjedelmes, mint az *Urbiciusé*. Éppen ezért érdekes látni, hogyan szedi szélylyel *Leó* ez elődje munkáját, s állít össze a darabokból új mozaikot. Így *Urbicius I. könyvét,*

καὶ οἱ λοιποὶ τῶν τακτικῶν συγγράμματος ἐπηρόμεσαν, — mondja bevezetőleg.

¹⁾ *K. K. Müller* a Pauly-Wissowa-féle Realencyclopädie I. a. 484. lapján.

²⁾ De a II. fejezetbe is vett fel sokat belőle.

melynek általános czímét nem adott, de mely a sereg gyakorlati kiképzéséről, felfegyverzéséről, a legénység hierarchiájáról, toborzásáról, katonai büntetésekről és menetelésekről szól, fölleljük Leó Taktikájának VII., VI. (1—22. §.) IV., VIII. és IX. fejezeteiben. A II. könyv (*Περὶ κατατάξεως*) fellelhető Leó XII. fejezetében. A III. könyvnek (*Περὶ στάσεως τάγματος*) az anyagát megtaláljuk a VII. fejezetben, a IV. könyvét (*Περὶ ἐνέδρας*) a XIV. fejezetben, az V. könyvét (*Περὶ τοῦ ὕψους*) a X. fejezetben, a VI. könyvét (*Περὶ διαφόρων τάξεως καὶ γυμνασίας*) a XVIII. fejezetben (2—13. §.), a VII.-két (*Περὶ στρατηγίας*) a XIII. és XIV. fejezetben, a VIII.-két (*Περὶ καθολικῶν παραγγελμάτων τῶν στρατηγῶ ἀρχοῦντων*) a XX. fejezetben, a IX.-ét (*Περὶ ἐφόδων ἀπροσδοκῆτων*) a XVII.-ben, a X.-ét (*Περὶ πολιτοχρίας*) a XV.-ben, a XI.-ét (melynek nincsen czíme, de mely a különböző idegen népek szokásait írja le) a XVIII. fejezet 15—108. §.-iban, a XII. könyvnek, (mely elemi taktikai kérdéseket tárgyal) az anyagát végre az V., IV. és XI. fejezetekben leljük meg.

Miként a többi írókat, úgy Urbiciust sem írta ki szóratosára, hanem hol hozzátett, hol átalakított, hol kibontott valamit, bár nem abban a mértékben, mint a korábbi írókat illetőleg. A XV. fejezetnek p. o. csak első paragrafusait merítette Urbiciusból: 3., 7—15., 24—27., 47—53., 55—62., 64., 67—77.

Hogy az Urbicius szövege Leó keze alatt minő változásokon ment keresztül, azt már egy korábbi értekezésemben¹⁾ egyes szemelvények egybeállításával megmutattam. Álljon azonban a teljesség kedvéért itt még egy-két példa.

Urbic. I. 3.

Leo. IV. 8—14.

Στρατηγὸς τοίνυν προσ-
αγορεύεται ὁ τοῦ παντός
στρατοῦ κορυφαῖός τε καὶ ἡγε-

Στρατηγὸς τοίνυν προσ-
αγορεύεται ὁ τοῦ παντός
στρατοῦ κορυφαῖός τε καὶ ἡγε-

¹⁾ Urbicius (= Mauricius) taktiko-strategikus munkájának őrszeli kódexe. (Egyet. Phil. Közl. 1895. XIX. 820—825. ll.)

μῶν. Ὑποστράτηγος δὲ ὁ
τὴν δευτέραν τοῦτω τάξιν
ἐμπληρῶν.

μῶν, ὑποστράτηγος δὲ ὁ
τὴν δευτέραν τοῦτω τάξιν
ἐμπληρῶν. οἶμαι δέ, ὥς οἱ πα-
λαιότεροι ἡμῶν ὑποστρά-
τηγους μὲν ἐκάλουν τοὺς
στρατηγούς διὰ τὸ στρατηγὸν
ἐπάντων κυρίως εἶναι τὸν
βασιλέα, ἐκ προσώπου δὲ αὐτοῦ
εἶναι καθ' ἕναστον θέμα τὸν
στρατηγόν, καὶ διὰ τὴν τοι-
αύτην αἰτίαν ὁ στρατηγὸς
ὑποστράτηγος ἐκαλεῖτο,
στρατηγὸς δὲ κυρίως ἐλέγετο
ὁ ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως
ἐπὶ πάντων νεφαλὴ ἀποστελ-
λόμενος, ἔχων ὑποστρατήγους
τοὺς τῶν θεμάτων στρατη-
γούς, ὅπερ ἔστιν ἄριστον.

Nűn δὲ ὑποστράτηγος
οὐ γνωρίζεται, εἰ μὴ ὁ καλού-
μενος μεράρχης.

Ὁ δὲ γε μεράρχης ἔστιν
ὁ τοῦ μέρους τὴν ἀρχὴν ἐμ-
πειστευμένος.

Καὶ τοιοῦτός τις ἔστιν
ὁ ποτε καλούμενος μεράρ-
χης, ἥτοι ὁ τοῦ μέρους τὴν
ἀρχὴν ἐμπειστευμένος.

Μοιράρχης δὲ ὁ τῆς
μοίρας ἀρχων, ὁ λεγόμενος
δοῦξ.

Λοιπὸν γὰρ οἷος δὲ λέγε-
ται ὁ μίας μοίρας ἀρχων, ἥτις
ὑπὸ τὸ μέρος τοῦ τοιοῦτός τις
τάττεται. μέρος γάρ ἐστιν
ἡ τοῦμα τὸ ἐκ τριῶν μοιρῶν,
ἥγον δροῦγγων συγκαίμενον
ἄθροισμα. μοῖρα δὲ ἐστιν,
ἥτοι δροῦγγος, τὸ ἐκ τα-
γμάτων, ἥτοι βάνδων τῶν
λεγομένων κομήτων συγκαίμε-
νον πλήθος.

Κόμης δὲ ἐστιν, ἥτοι τρι-
μ. tud. akad. értek. a tört.-tud. kör. XVII. k. 10. sz.

Κόμης δὲ ἐστιν ὁ τοῦ
5

βοῦνο, ὁ τοῦ τάγματος, ἢ ἐνὸς τάγματος, ἦτοι βάνδον, ἀριθμοῦ ἢ βάνδον ἡγούμενος. ἀφ' ἡγούμενος.

Ἰλάρχης δὲ προσαγορεύεται ὁ πρῶτος μὲν τῶν ἑκατοντάρχων, δευτερεύων δὲ τῷ κόμητι, ἦτοι τριβούνῳ.

Ἐκατοντάρχης δὲ ὁ ἑκατὸν ἀνδρῶν ἄρχων, ὥσπερ καὶ δεκάρχης, ὁ τῶν δέκα πρῶτος καὶ πεντάρχης ὁ πρῶτος τῶν πέντε.

Κένταρχος δὲ ἐστὶν ὁ ἑκατὸν ἀνδρῶν ἄρχων, ἦτοι ἑκατοντάρχης, ὅστις καὶ ἐπὶ τὸν κόμητα τίταται.

Δεκάρχος δὲ ἐστὶν ὁ τῶν δέκα πρῶτος, ὥσπερ καὶ πεντάρχης ὁ τῶν πέντε, ὅστις καὶ μέσος ἵσταται τῆς ἀξίας.

7. Ime így használta fel Leó előzőit, *Onesandert*, *Arrianust*, *Aelianust*, *Urbiciust*, szóval azokat a taktikusokat, kiknek művei ránk maradtak. Használt, mint láttuk, egyéb forrásokat is, nevezetesen *hadvezéreknek jelentéseit*. De marad azután művében még sok, mi szintén kiírt résznek látszik. Így az egész III. fejezet és az Összefoglalás, az I. fejezet eleje (1—6. §.), a II. fejezet 21—33. paragrafusai, a XVIII. fejezet vége a 143. §.-tól kezdve stb. stb. Mely taktikus írókra vezethetők vissza e részek? Itt mindenesetre találgatni vagyunk kénytelenek. Szerencsénk a *Vindob. Phil.* gr. 275 jelzetű X. évszázabeli kéziratnak egy marginaléja kis alapot nyújt találgatásainkhoz. Az 1. folium versőjén az Előljáró beszédnek ama passusához, melyben Leó beismeri, hogy compilált, s melyet a 75. lapon vonal alatt idéztünk, e scholionnal találkozzunk: ἀρριανῶν, αἰλιανῶν, πλουτάρχων, ὁνησιάνδρου,¹⁾ μηρᾶ, πολυαῖν, σικριανῶν, πλουτάρχων; e scholion tehát Leó Taktikájának forrásaiul: *Arrianust*, *Aelianust*, *Onesandert* (kikről már volt szó), *Pelopsot*, *Minast*, *Polyaenust*, *Sycianust* és *Plutarchust* nevezi meg. *Urbiciust* (*Mauriciust*) nem említi,

¹⁾ Ez a scholion is tehát az *Ὀνησιάνδρου* alakot ismeri!

haesak e nevek valamelyike alatt nem lappang a neki tulajdonított munka szerzője. *Pelops* és *Minas* nevű írókról nem tud az irodalomtörténet semmit sem. Figyelembe veendőbb már a *Polyaenus* neve. *Polyaenus* M. Aurelius és L. Verus császárok idejében (161—169.) élt történetíró, kitől egy 8 könyvre terjedő hadi fortélyok gyűjteménye maradt ránk *Πολυαίνου στρατηγικά* címmel. Mint már fennebb említettük, Leó kivonatot készített belőle, s ez a kivonat ránk maradt. Haesak erre nem gondolt a scholiasta, úgy a ránk jutott munkája *Polyaenus*-nak itt kevésbé jöhet tekintetbe, mivel erre a Taktikából csak igen kevés volna visszavezethető. De írt *Suidas* szerint¹⁾ egy Taktikát 3 könyvben. Nem ebből merítette-e azt, a mi első pillantásra a Strategikákból látszik átvettnek, s a XX. fejezetből egyebet is? A kérdés aligha lesz eldönthető, s éppen azért álljon itt a szóbanforgó hely:

Polyaenus. (ed. Woelfflin)

p. 372.

Leo XX. fej. 80. §.

Σκαπίων τοῦ στρατοπέδου τὰς πόδας ἐξήλασε κελύσας ἐς πόλιν ἀπιέναι πανηγυρίζουσαν. προσέταξε δὲ ἀποπέμψασθαι κλίνας, τραπέζας, ἐκπώματα καὶ σκεύη πάντα πλὴν χύτρας καὶ ὀβελίσσου καὶ ποτηρίου, ἀργυροῦν δὲ ἔκπωμα μὴ ἔχειν πλέον δικατύλου, καὶ λούεσθαι μηδὲνα, τῶν δὲ ἀλειφόμενων ἕκαστον τρίβειν ἑαντόν, τὰ γὰρ ὑποζύγια δεῖσθαι τῶν τριβόντων. ἀριστὰν δὲ ὀρθοὺς ἄπυρον ὄψον, δειπνοῦντας δὲ προσφέρεισθαι καὶ κρέας ὁπτιὸν ἢ ἐφθόν. ἱματίῳ δὲ χρῆσθαι σιδήρεϊ Γαλατικῷ.²⁾

Ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε Σκαπίων Ῥωμαίων ἠρέθη ἀπὸ ψήφου κοινῆς στρατηγός, καὶ ἡλικίας ἦν ἐτῶν ὀκτωκαίδεκα τῶν στρατηγικῶν ἀπαρχόμενος ἔργων. παρενθὲ δὲ τῆς ἀρχῆς ἐκέλευσεν ἀποπέμπεσθαι τοῦ στρατοῦ τραβάττους καὶ τραπέζας καὶ διαίφορα ἐκπώματα, καὶ τὰ ἄλλα σκεύη πάντα, πλὴν χύτρας χαλκῆς καὶ σονβλίου σιδηροῦ καὶ ποτηρίου, τοῖς ἔχουσι μὲν ἀργυροῦν, τοῖς δὲ ἄλλοις ξυλίνον. μὴ λούεσθαι δὲ τινα, μήτε ἀλείφεισθαι μύρον ἐκέλευε τὸ οἰονοῦν. ἀριστὰν δὲ ὀρθοὺς ἄπυρον βρω-

¹⁾ *Πολύβιος* Μακεδὼν ἦντορ. περὶ Θηβῶν, τακτικὰ βιβλία γ'.

²⁾ V. 5. *Excerpta Polyani* 434. l.

σιν, διαπνούτας δὲ προσφύ-
ρεσθαι χοῖας ἢ ὀπιόν ἢ ἐφη-
τόν κ. τ. λ.

Plutarchusról, Syrianusról is tudjuk, hogy ezek újplatonikus philosophusok voltak, amaz¹⁾ emennek tanítómestere, emez az V. évszázban (410—485.) élt lyciai Proclus tanítója, kitől Aristoteles Metaphysicaihoz fenn is maradt egy kommentár. Hogy milyen munkáikból merített Leó, természetesen nem állapíthatni meg.

Ha szemügyre vesszük Leó Takt.-ja VII. fejezete 2. §-át, 8. §-át, s a XX. fejezet 175. §-át, csak az utóbbit szeretnők visszavezetni Onesander-re (43. 2), az előbbi paragraphusok tartalmát pedig Polybius III. könyve 81. fejezetére; a Takt. III. fejezetét, mely arról szól, hogyan kell hadi tanácsot ülni, a Historiae IX. könyve 12—15. caputjaival való összevetés alapján Polybius Taktikájára volnánk hajlandó visszavezetni.

A *Πέλοπος* glossza talán csak a *Πολυβ* (illetőleg *πολυει*)-ből romlott.

Josephus Flavius történeti munkájából merítette bizonyára azt, mit a XX. fejezet 148. pontjában mond. Ugyanc fejezetben (az I. pontban) idézi a *Példabeszédek könyvét* (IX. 9.), a II. fejezet 35. §-ában a 144. Zsoltár 29. §-át, az Összefoglalás 3. §-ában *Pál apostolt*.

Összes fejtegetéseinknek eredményeképpen kijelenthető annyi, hogy Bölcs Leó Taktikája compilatori munkásság szüleménye. Felhasználta a régebbi taktikus írókból mindazt, mi elméleti és gyakorlati utasítás-számba megy, egyébként

¹⁾ V. ö. Suidas följegyzésével: *Μιούταρχος Νεστορίου Ἀθηναῖος φιλόσοφος, διδάσκαλος Σοκρατοῦ τοῦ ἐξηγητοῦ γινόμενον Προκλον τοῦ Λυκίου, ... ἔγραψε πολλά, V. ö. még Procli Comment. in Rempubl. Platonis (ed. Schoell, 1886.) 32. l. (hol Nestorius unokájának mondja a szerző), és Scholia ad Tzetzi Chilliadas 959 (Anecd. Oxonn. ed. Cramer, III. 370. l.).*

²⁾ Suidas: Σοκράτης Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος, ἡγεσίμειρος τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τε καὶ διατριβῆς, διδάσκαλος γινόμενος Προκλον, ὃς καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο. ἔγραψεν εἰς Ὅμηρον ὅλον ὑπόμνημα ἐν βιβλίοις ζ', εἰς τὴν πολιτείαν Πλάτωνα βιβλία δ', εἰς τὴν Ὀρέως θιολογίαν βιβλία β', περὶ τῶν παρ' Ὁμήρου θεῶν, σωματικὴν Ὀρέως, Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνα περὶ τῶ λόγου, βιβλία ι', καὶ ἄλλα τινὰ ἐξηγητικά.

azonban korai igényeihez képest átdolgozta Urbiciusnak munkáját tekintettel országai hadseregének akkori szervezetére.

8. De Salomon Ferencz nézete szerint Urbicius (= Mauricius), Leó és Constantinus egy közös forrásból merítették Taktikáikat! Ha ez igaz, a Constantinus szövege hol Urbicius szövegével, hol Leó szövegével mutatna egyezést, Urbicius szövege hol Leó-val, hol Constantinussal. Itt is a szövegek szembeállításra meg fogja győzni az olvasót arról, hogy Leó Urbiciust is irta ki, Constantinus csak Leót dolgozta át. V. ö. tehát

Urbicius I. 2.

Τῆς γυμνασίας τῆς κατ' ἐνα ἄνδρα διόντως γινόμενης δεῖ ὀπλισθῆναι τοὺς στρατιώτας διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀρχόντων· καὶ τὰ ἐπιτήδεια δὲ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ παραχημαδίου παρασκευάζεσθαι τὰ πρὸς τὰς ἀναγκαίας χοῖας τῆς ἐπιστρατείας καὶ ἔχειν ταῦτα πάντας μὲν ἀναλόγως· πρὸς τε τὴν ἐκάστον ποιότητα καὶ τὰς χρησιμοποιέμενας αὐτοῖς χορηκτικὰς συνηθείας, μάλιστα δὲ τοὺς τῶν μερῶν καὶ μοιρῶν καὶ ταγματῶν ἀρχοντας, ἐκατοντάρχας, δεκάρχας, πεντάρχας καὶ τετραρχας, βουκελλαρίους καὶ φοιδεράτους, ζάβας σὺν σκαπλίοις (συντηραπλίοις cod. Med.) τελείας μέχρι τοῦ ἀστραγάλου ἀναστροφόμενας ὡρίοις καὶ χοιρελλίοις μετὰ τῶν θηκαρίων αὐτῶν· κασισίδας ἐχούσας ἄνωθεν τουφία μικρά· τοξάρια κατὰ τὴν ἐκάστον ἰσχὺν καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτήν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπαλωτέρα ἔχοντα θηκάκια πλατέα, ἵνα ἐν καιρῷ δυνατόν ἐστι τεταμένα χωρεῖν τὰ τόξα ἐν αὐτοῖς· κόρδας ἐκ περισσοῦ ἐν τοῖς πονγίοις αὐτῶν· κοῦκονρα μετὰ σαγγιτιῶν καὶ σιεπασμάτων αὐτῶν ἐπιτήδεια χωροῦντα ἀπὸ τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα σαγγιτιῶν ἐν τοῖς τοξοχοῖς· ῥινία καὶ σουβλία· κοντάρια καβαλλαρικά ἔχοντα ὡρία κατὰ τοῦ μέσου πρὸς τὸ σχῆμα τῶν Ἀβάρων μετὰ φλαμούλων· σπαθία· περιτραχήλια στοργύλια κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα τάξει Κροσσίων, λινοῦν ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν ἱρεῶν.

Leó VI. 1. 2.

Δεῖ τοίνυν ὀπλισθῆναι τοὺς στρατιώτας διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀρχόντων, καὶ τὰ ἐπιτήδεια τῷ καιρῷ, εἴτε παραχημαδίον, εἴτε φροσσάτον, παρασκευάζεσθαι τὰ πρὸς ἀναγκαίας

χρείας τῆς ἐστρατιᾶς· καὶ ἔχειν ἅπαντας ἀναλόγως ἄρχον-
τας τε καὶ ἀρχομένους πρὸς τὴν ἐκάστον ποιότητα τε καὶ
δύναμιν, καὶ μάλιστα τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ἀπὸ τε τορμαί-
χου, καὶ μέχρι πεντάρχου καὶ τετραρχου, καὶ κατ' ἐξαιρέτον
σεαντὸν καὶ τὴν ὑπὸ σὲ προέλευσιν.

Ἔχειν δὲ αὐτοὺς δεῖ τὸν καθένα ἄνδρα ὅπλῳσι τοι-
αύτην. ζάβας τελείας μέχρι τοῦ ἀστραγάλου, ἀνασηρομένης δὲ
διὰ λωρίων καὶ χρυκελλίων, μετὰ τῶν θηκαρίων αὐτῶν. ἔχειν
δὲ καὶ κασιδᾶς σιδηρᾶς στιλπνᾶς, διὰ παντὸς ἐχούσας ἄνωθεν
εἰς τὰς κορυφὰς τοῦφια μικρά, τοξάρια δὲ ἕκαστον κατὰ τὴν
ιδίαν ἰσχὺν καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτὴν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπαλώτερα,
ἔχοντα θηκάρια πλατιά, ἵνα ἐν καιρῷ δυνατόν ἐστι τεταμένα
χωρεῖν τὰ τοξάρια ἐν ἑαυτοῖς, ἔχειν δὲ καὶ κόρδας ἐκ περιτοῦ
ἐν τοῖς πογγήσις αὐτῶν. κούκουρα μετὰ σαγιτῶν καὶ σκε-
πασμάτων αὐτῶν ἐπιτήδεια χωροῦντα ἀπὸ τριάκοντα ἢ τεσσα-
ράκοντα σαγιτῶν· ἐν δὲ τοῖς τοξοζωνίοις ἡνία καὶ σουβλία·
ἔχειν δὲ καὶ κοντάρια καβαλλαρικὰ μακρά, ἔχοντα λωρία κατὰ
τὸ μέσον μετὰ φλαμούλων. ἔχειν δὲ καὶ σπαθία ἀποχρημάμενα
τῶν ὅμων αὐτῶν κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν τάξιν, καὶ ἑτέρα παρα-
μήρια, ἥτοι μαχαίρας διεζωσμένους.

Constantinus Takt. (ed. Meurs-Lami) VI. fej.

Αὐτὸ ἐξοπλισθῆναι τοὺς στρατιώτας, διὰ τῶν ιδίων ἀρ-
χόντων καὶ ἐτοιμάζειν τὰ ἐπιτήδεια πρὸς τὸν καιρὸν, ἅν τε
παραχειμάσαι μέλλῃ, ποῦ τὸ προσάτον, ἅν τε ταξιδεῦσαι.
ὀφείλουσι γὰρ πάντοτε ἐντραπέζειν τὰ πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ
ταξιδίου πρὸς τὸ ἔχειν αὐτὰ πάντας καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ
τοὺς κοινούς στρατιώτας, ἕνα ἕκαστον πρὸς τὸ μέτρον καὶ τὴν
δύναμιν αὐτοῦ, καὶ μάλιστα τοὺς ἄρχοντας ἀπὸ τοῦ τορ-
μαίχου, κατεξαιρέτον δὲ σὲ, στρατηγέ, καὶ τὴν προέλευσιν σου.
ἀρμόζει δὲ ἕνα ἕκαστον ἄνδρα ἔχειν ἐξοπλισμὸν τοιαύτην· λωρία
τέλεια μέχρι τοῦ ἀστραγάλου μετὰ τῶν θηκαρίων αὐτῶν, ἵνα
δὲ ἀνασηρῶνται ταῦτα διὰ λωρίων καὶ χρυκελλίων. ἐχέτωσαν δὲ
καὶ κασιδᾶς σιδηρᾶς σεσαλμωμένης λαμπρᾶς πάντοτε ἐχούσας
ἄνω εἰς τὰς κορυφὰς τοῦφια μικρά, ἥγουν διβέλια. ἐχέτωσαν
δὲ ἕκαστος αὐτῶν καὶ τοξάρια πρὸς τὴν οἰκείαν ἰσχὺν, οἷα
δύνανται, μᾶλλον δὲ ἀπαλώτερα, τὰ δὲ θηκάρια αὐτῶν ἔστωσαν
πλατιά, ἵνα ὅπου ἀρμόζει, δύνανται χωρεῖν τὰ τοξάρια γεγε-

μημένα. ἐχέτωσαν δὲ καὶ κόρδας ἐκ περισσοῦ εἰς τὰ θηκάρια
αὐτῶν· κούκουρα μετὰ σαγιτῶν καὶ σκεπασμάτων ἐπιτήδεια,
χωροῦντα ἀπὸ τριάκοντα ἢ καὶ τεσσαράκοντα σαγιτῶν· βαστα-
ζέτωσαν εἰς τὰ ζωνάρια τῶν τοξαρίων ἡνία καὶ σουβλία.
κρατεῖτωσαν δὲ καὶ κοντάρια καβαλλαρικὰ ἔχοντα λωρία εἰς
τὴν μέσην. μετὰ φλαμούλων δὲ καὶ σπαθία χρεμάμενα [!] εἰς
τοὺς ὅμων αὐτῶν, καὶ ἑτέρα παραμήρια χρεμάμενα εἰς τὰς
ζώσεις αὐτῶν.

VI. A Taktika, bár compilatio, egy szerzőnek a mun-
kája; Leó császár nem íratta, hanem maga írta.

1. Kétségtől azt fogja ezek után kérdezhetni valaki,
vajjon egységes szerkezetű-e a Taktika, melyre nézve kimu-
tattattott, hogy elejétől végéig különböző munkákból férezelték
össze? Vagyis összefüggés nélkül való jegyzeteknek egyve-
lege-e, vagy pedig munka, melyen minden compilatio mellett
is egyéni ész tevékenységének, szerkesztésnek és egységes szer-
kezetre valló törekvésnek meglátszanak a nyomai? S szabad-e
a compiler névvel illetni a költő, törvényhozó Leót, s nem
inkább feltételezni, hogy azt a vastag munkát csak az ő ren-
delésére, az ő meghagyására férezelték össze annak, a mi?

Hogy az első kérdésre a feleletet megadhassuk, meg
kell vizsgálnunk azt, hogy a fejezetek között van-e bizonyos
összefüggés, nevezetesen történik-e hivatkozás később mondan-
dókra vagy korábban mondottakra?

2. Már idéztük az Előljáró beszédnek ama pontját, hol
ő maga áttekintést nyújt művének tartalma felett. Csakhogy
azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy az Előljáró beszédet
írhatta ugyan Leó, mindamellett a munka, amint az eddigiek
után ítélni, mégsem nevezhető irodalmi terméknek, mert
nyilván kiírt jegyzetek gyűjteménye. Ha tehát nevezett tar-
talmi áttekintéssel előhozakodunk, úgyszólván mitsem mon-
dunk, valamiképpen mitsem mond az I. fejezet 7. pontjában
foglalt az az ígérete, hogy a tengeren való csatázásról később
fog szólni, mert ez a kijelentése egészen Aelianusból van
kiírva. Van azonban egy jóval nyomósabb hely, s ez a II.

fejezet 48. pontja, hol ezt mondja: »De módoiban áll az ebben a könyvben tőlünk külön tárgyalt vezérelvekből kiválogatni azt, a minek nagyobb és elegendő hasznát láthatnád.« Itt tehát hivatkozás történik a XX. fejezet tartalmára. Ugyanígy hivatkozás történik még egyszer a XIV. fejezet utolsó paragrafusában, melyben ezt olvassuk: »s tenni egyebeket is, miket könyvünk itt nem ölel fel, de miket megtalálhatsz a könyv végén egybegyűjtött vezérelvek között.« Nemkülönben a X. fejezet 6. pontjában meg azt olvassuk: »Ütközet idején ezeket, [t. i. nőket, gyermekeket], ha ugyan gyalog-hadak is vannak veled, nyilván azokkal, az amazokhoz osztottakkal együtt hátra kell hagyni, akár honi, akár idegen földön megy végbe a háború. Biztos t. i. helyzetük a táborban, amint azt a *táborulés*-ről szóló fejezetben kimutatni fogjuk.« A XI. fejezet 46. pontjában foglaltakra ezélezt itt előre.

3. Jóval többet hivatkozik a kompiláló szerző korábban mondottakra. Így a VII. fejezet 48. §-ban olvassuk: »Először is elkülöníttetnek tehát a gyalogság aciesei, mint azt fenn valahol jeleztük, amennyiben némelyeket közülök baloldalt, másokat a zászlótól, illetőleg a csapatvezetőtől jobbra kell felállítani.« Hivatkozik itt a IV. fejezet 40. pontjában mondottakra. A IX. fejezet 4. pontjában ezt olvassuk: »Ha pedig hadiszemle kedvéért, vagy más valami kényszerítő ok miatt kellene ennek történnie, vagy menten osztályozd a sereget vagy gyakorlatokat végeztess vele, vagy fegyverszolgálatot teljesíttess, ahogyan azt abban a fejezetben *Miképpen kell a katonáknak gyakorolniok magukat* kifejtettük.« Kifejtette ezt a szerző a VII. fejezetben. A XII. fejezet 116. §-ában a IV. fejezetnek 35. és 43. paragrafusaira, 119. §-ában a IV. fejezet 15. pontjára, 125. §-ában a X. fejezetnek 18. pontjában mondottakra hivatkozik. A XIV. fejezet 61. paragrafusában visszaidézi az olvasó emlékezetébe a VII. fejezetet, ugyanezt teszi a 74. paragrafusban, a XVIII. fejezet 3. s 10. pontjában. A XVII. fejezetben két helyen is (a 70. és a 75. §§-ban) említi a *περὶ ὁδοιπορίας* című caputot. A XIV. fejezetnek 94. pontjában a XII. fejezet 74., illet. 103. paragrafusában mondottakra hivatkozik, a XVIII. fejezet 108. paragrafusában a *περὶ ἀδοξήτων ἐφόδων* című

fejezetre. Ugyane fejezet 76. paragrafusára hivatkozik XVIII. 134.-ben, míg XVIII. 156-ban *περὶ τοῦ πολέμου* című fejezetre, vagyis XIV. 9.-re. A XX. fejezet 21. paragrafusában figyelmeztet a XI. 24.-ben mondottakra, az Összefoglalás 70. pontjában végre hivatkozik arra, mit az Előljáró beszéd 5. paragrafusában mondott volt.

Egyszer-kétszer persze *rosszul* emlékszik; így a XI. fej. 12. pontjában azt állítja, hogy a IX. fejezetben ajánlotta azt, hogy a hadvezér, ha hadi szállásán várja meg az ellenséget, egy vagy két napra való takarmányról gondoskodjék igavonó állatai számára. Ez nyilvánvaló tévedés, mivel ezt a X. fejezet 15. pontjában ajánlotta. Helytelenül idéz, midőn a XVIII. fejezet 69. paragrafusában ezt írja: »Ámde ha az ellenők csatarendbe állók tisztán lovasok, és amazoknak haderejével képesek megmérkőzni, ugyanazon, a *taxisról* írt fejezetünkben meghatározott mód értelmében fogja az illető rendezni őket.« Ilyen című fejezet t. i. Leóban nincsen, de van Urbiciusnál, kinek II. fejezete 2. cikkelyére hivatkozik a Leó által kiírt Urbicius; e II. fejezet 2. cikkelyének szóban forgó helye föllelhető Leó XII. fejezetében (a 26. pont-ban), csak hogy annak az a címe *Περὶ προπαρασσευῆς πολέμου* és nem *περὶ τάξεως*. Ugyanígy helytelen idézettel találkozunk (*Περὶ παρατάξεως*) a XVIII. fejezetnek 97. pontjában. Hiába, szegény compilerok bizony gyakran így járnak.

4. Tekintetbe jöhetnek a szerkezet megvizsgálásánál a *rokon helyek* is, melyek a Taktikában nagy számmal fordulnak elő. Így, hogy csak *egy* eklatáns bizonyítékot említek, sűrűn figyelmezteti a szerző az olvasót arra, hogy Isten segítségével csatában, háborúban nem boldogulhatni. V. ö. az Előljáró beszéd 7. pontját (s ugyanezt XII. 1), II. 35, XIV. 26, 28, 117, XVI. 1, XVIII. 131, 133, 157, XX. 82, 97, az Összefoglalás 15. pontjában foglaltakat.

5. Az Összefoglalást — igaz — ú. l. későbbben toldotta munkájához; e mellett nemcsak az szól, hogy az Előljáró beszéd tartalommutatója nem említi, hanem az is, hogy oly erkölcsi elmékedéseket foglal magában, minőket munkája előbbi fejezeteiben nem igen hangoztatott. Stilusa is merőben

különbözik az előző fejezetek stílusától, mit példákkal illusztrálni természetesen itt nem lehet.

6. A Taktika tehát kétségtávolul *egy* szerzőnek a műve; de már most vannak,¹⁾ kik azt hiszik, hogy Leó császár valakivel íratta e munkát. Ezt azonban sokkal nehezebben bizonyíthatnók be, mint az ellenkezőjét, mint azt t. i., hogy ő maga írta. Mindig eltekintve az Előljáró beszédétől, melynek úgyszólván minden sora bizonyít a császári író szerzősége mellett, a műben mindenütt sűrűn találunk subjektív nézetnyilvánításokat, mint a fejezetek elején és végén, számtalan-szor a *ὡς μοι εἴρηται*-t, ily helyeket, mint *δοκᾷ δέ μοι* (II, 13, VII, 19), *διότι καὶ ἀγαθὸν ἐγὼ κρίνω στρατηγόν* (VII, 2), *ἐν δὲ μόνον νομίζω πρότερον ἔχειν* (XII, 13), *ὅπερ τῆς ἀνωθεν τοῦ Θεοῦ ῥοπῆς καὶ εὐμενείας δῶρον ἐγὼ καλῶ καὶ ἐπίσταμαι* (XIV, 111), *συστρατιώτην, οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὸν ἀριστεύειν μέλλοντα ὑπὲρ τε τῆς ἡμῶν βασιλείας* (IV, 1) *καὶ ὅτι ὁ λέγω, ἀληθὲς ἐστὶ, μαρτυρήσει* (XVII, 88), *ὡς τῇ ἐκείνῳ ἐπιμιξίᾳ οἶμαι* (XVIII, 88). A *ἡμῶν, ἡμῖς, ἡμέτερος* s az előforduló pluralis maiestaticus természetesen egyik elmélet mellett sem bizonyít, de bizonyítanak a császári szerzőség mellett azok a helyek, melyekben a császárság intézményére figyelemzteti a szerző a hadvezért, tehát: *τὸν Θεὸν φοβέσθαι καὶ ἀγαπᾶν καὶ μετ' ἐκείνῳ Ἡμεῖς* (II, 35), *φέρε τοῦτον οἶονε κατ' ὀφθαλμοὺς τῆς ἡμετέρας παραστησάμενοι βασιλείας* (II, 34), *καὶ ἐπαγγελίας ταῖς ἀπὸ τῆς βασιλείας ἡμῶν τοῖς ἀριστεύουσιν ἀποκειμέναις* (XIV, 117, v. ö. ezzel XVIII, 19-et), *τῆς γὰρ βασιλείας ἡμῶν τὸ εὐμενὲς καὶ χρηστὸν καὶ ἀρηγικὸν ἀγαπῶσης πρὸς τοὺς ἐπὶ τὸν πόλεμον* (XV, 41), *στρατηγὸς γὰρ προχειρίζεται παρὰ τῆς ἡμετέρας βασιλείας* (XX, 210), *ἐπιμελοῦ μετὰ τοὺς θεῖους τῆς πίστεως νόμους καὶ τοὺς βασιλικοὺς διαφυλάττεσθαι ἀπαράβατους* (Összefogl. 13).

7. Tétteleinket, melyek a *Zachariae v. Lingenthal*-féle elméletet halomra döntik, bebizonyítottaknak látván, még csak ki kell terjeszkedniünk részletes argumentumainak czáfolatára

¹⁾ L. a 38. lapon olv. 2. jegyzetünket. *Krumbacher* id. műve 150. lapján ezt írja: »Sie ist nicht von Leo selbst verfasst, entstand aber auf seine Anregung.«

is. Most már senkisé is fog megütközni azon, hogy a szelidebb lelkű IV. Leó császár írta e munkát, látván, hogy e munka nem önálló irodalmi termék. Nem fogunk megütközni azon, hogy a Taktika VIII. fejezetében nem történik hivatkozás a Leó által kiadott Procheiron-ra és Basilikákra, mert ezekre sehol sem hivatkozott (pedig XX, 221, az Összef. 69. pontjában éppen úgy várnók), hiszen a *ὡςπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον νόμον* is csak a rossz szövegekben van meg így pusztán, a jobb szövegekben a kitétel így hangzik: *ὡςπερ οὖν ἄλλον τινὰ πρόχειρον, ὡς εἴρηται, στρατηγικόν — τὴν παρούσαν πραγματείαν ὑπαγορεύοντες — νόμον* s vonatkozik az előbb mondott *ταῦτα ὑμῖν κατὰ τὸ δυνατόν συντόμως τε καὶ ἀπλῆν τὴν ὁφέλειαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἔχοντα προχείρον τὰ ξὺν νόμον παραδιδόμεν*-re. A *Leges Militares* címe végre: *ἐκ τῶν Πούρκων τακτικῶν καὶ τῶν βασιλικῶν*.

FÜGGELÉK.

A Taktika kéziratai, kiadásai és fordításai.

Monographiánk nem volna teljes, ha itt röviden be nem számolnánk a Taktika kéziratairól, kiadásairól és fordításairól.

1. A Taktika legkitünőbb kézirata a firenzei *Mediceo-Laurentianus* plut. LV, cod. 4, egy vegyestartalmú hártakézirat a X. század végéről; tartalmazza Leót a 283^a—404^b, s 406. leveleken (Böven leírja a kéziratot K. K. Müller: *Ein griech. Fragment über Kriegswesen* cz. már id. értekezésében, a 106—108. l-on).

2. Ennek testvérkézirata a *Vindobonensis phil. gr.* 275, szintén a X. század végéről való hártakézirat, mely csak Leó Taktikáját tartalmazza, de csakán. (V. ö. D. de Nessel: *Catalogus sive recensio specialis omnium codicum mss. Graecorum etc. bibl. Caes. Vindobonensis, Vindobonae et Norimbergae 1690, Pars IV. 140. l.*) Bécsben.

3. *Ambrosianus B. 119 sup.*, vegyestartalmú XII. évszázbeli hártakézirat, mely Leót a 189^a—344^b leveleken tartalmazza teljesen (L. K. K. Müller: *Eine griech. Schrift über Seekrieg* cz. id. ért. 18—23. l.). Milánóban.

4. *Escorialensis Y III 11*, vegyestartalmú XI. évszázbeli hártakézirat, mely Leó Taktikája első 18 fejezetét (126. pontjáig) tartalmazza a 160^b—279^a leveleken Nicephorus Phocas császárnak *περὶ καταστάσεως ἀπλόχου* nevezetű munkájával együtt. (Bővebb leírását l. Vári: Bölcse Leó Taktikájának az Escorialban levő kéziratai. *Hadtört. Közlem.* 1894. 413—423. l.) El Escorialban.

5. *Vaticanus gr. 1164*, vegyestartalmú XI. évszázbeli hártakézirat, mely a 190^a—234^b lev.-en Leó Taktikájából tartalmazza az V. (ab 7. §.) —IX (1—66. §-ig). XIV (78.-tól) —XVIII (1—126.) fejezeteket. (L. Wescher: *Poliorcétique des Grecs*, a XXIV—XXVI. lapokon). Rómában.

6. *Barberinianus II 97*, vegyestartalmú XI. évszázbeli hártakódex, tartalmazza a 131^b—214^b leveleken a Taktikából az Előjáró beszédet, az I—XVIII (1—126. §.) fejezeteket, a 106^b—114^a leveleken a XX. fejezet 187—221. §§.-ait s az Összefoglalást. Rómában.

Ezek a Taktika régi kéziratai. A fiatalabbak:

7. *Escorialensis Φ I 3*, a XVI. évszázdból való papírkézirat.

8. *Escorialensis Φ II 8*, a XVI. évszázdból való papírkézirat.

9. *Escorialensis Φ II 10*, a XVI. évszázdból való papírkézirat.

10. *Escorialensis Ω I 11*, a XVI. évszázdból való papírkézirat.

11. *Escorialensis Ω IV 21*, a XVI. évszázdból való papírkézirat.

12. *Escorialensis Ψ IV 5*, a XVI. évszázdból való papírkézirat.

Ezeknek bővebb leírását l. Vári-nál id. ért.-ében a *Hadtörténelmi Közlemények* 1894. évfolyamában.

13. *Ambrosianus C 262 inf.*, vegyestartalmú XVI. évszázbeli papírkézirat, a 150^a—282^b leveleken a teljes Leót tartalmazza. (L. Förster R. id. ért. 460. lapját.) Milánóban.

14. *Ambrosianus I 15 inf.*, XV. évszázbeli teljes Leókézirat, mely a Taktikát a 2—205^b leveleken tartalmazza, Milánóban.

15. *Ambrosianus Y 60 sup.* csak a Taktikát (a 3^a—292^b leveleken) tartalmazó XV. évszázbeli papírkódex. A fejezetek sorrendje: Prooemium, I, II, IV, III, V—IX, X+XI, XIV—XVI, XX, XIX. Milánóban.

16. *Palatinus gr. 406*, 160 levélen a Taktikát tartalmazó XVI. évszázbeli papírkódex, melyet Meursins használt fel. A fejezetek sorrendje: Prooem., I, II, IV, III, V—X+XI, XIV—XVI, XIX. (L. H. Stevenson: *Codd. mss. Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae etc.* Róma 1885. 264. s k. l.) Rómában.

17. *Palatinus gr. 415*, a XV. évszázad végén írt papírkézirat, mely a 66. levélen tartalmazza a XX. fejez. 196—199. §§.-ait. (L. Stevenson 269. s k. l.) Rómában.

18. *Urbianus gr. 79* a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat, a 80^a—181^b leveleken tartalmazza a Taktikát a

XVIII. fej. 126. pontjáig, s 299^b—311^a leveleken a XX. fej. 187—221. pontjait s az Összefoglalást. (L. *Cos. Stornajolo*: Codd. Urbinae Graeci Bibl. Vaticanae. Róma 1895. 108—111. l.) Rómában.

19. *Vaticanus gr. 219*, a XV. évszáz végén, vagy a következő elején írt vegyestartalmú papírkódex, a 216^b—343^a leveleken a Taktikát a XVIII. fej. 126. pontjáig, 177^b—190^a leveleken a XX. fej. 187—221. pontjait s az Összefoglalást tartalmazza. (L. *Wescher*: Poliorcétique XXXIII. l.) Rómában.

20. *Vaticanus gr. 220*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkódex, a 246^a—320^b leveleken a Prooemiumot, az I—IX. 66 és XIV(78)—XVIII (126.) fejezeteket tart. za. Rómában.

21. *Borbonicus III C 18*, a XV. évszázban írt vegyestartalmú papírkódex, a 202^a—332^b leveleken a Taktikát a XVIII. fej. 126. pontjáig tartalmazza, míg 162^b-től kezdve 175^a-ig (?) a XX. fej. 187—221. pontjait s az Összefoglalást. (L. *Cyrelli* Catal. Bibl. Borbonicae codicum Graecorum, Neapoli 1826. 1832. sub numero 276.), Nápolyban.

22. *Borbonicus III C 23*, a XV. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat, az 1—128^b leveleken a Taktikát tartalmazza a XVIII. fej. 126. pontjáig, a 197^b—210^a-ig (?) a XX. fej. 187—221. §§-ait s az Összefoglalást. (L. *Cyrelli* id. m. t. 281. sz. a.). Nápolyban.

23. *Borbonicus III C 24*, a XV. évszázban írt Leó-kódex, 1—37^a. papírlevelein a Taktikát a VII. fejezet végéig tartalmazza. (L. *Cyrelli*-t a 282. sz. a.). Nápolyban.

24. *Borbonicus III C 25*, a XV. évszázban (nem a XI.-ben) írt Leó-kézirat, mely 1—204. papírlevelein a Taktikát tartalmazza a VI. fejezettől kezdve végig. (L. *Cyrelli*-t a 283. sz. a.). Nápolyban.

25. *Parisinus Regius gr. 2445*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkódex, tartalmazza a 241^a—303^a leveleken a Taktika V. (7.-től) —IX (66-ig) és XIV. (77-től) —XVIII (126-ig terjedő) fejezeteit. Párisban.

26. *Parisinus Reg. gr. 2524*, a XIV. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat, mely a 38^a—41^a leveleken a Taktika IV. fejezete 6—33. §§-ait tartalmazza s még egyes excerptumokat. Párisban.

27. *Parisinus Reg. gr. 2540*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat, az 53^b—60^b leveleken ugyanazt tartalmazza, mit a 26. számú Leó-kódex. Párisban.

28. *Parisinus Reg. gr. 3111*, a XVII. v. XVIII. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat, a 29^a—34^a leveleken a Meursius kiadásának milánói kéziratokból másolt supplementumait tartalmazza. Párisban.

29. *Parisinus Suppl. gr. 41*, a XVI. évszázban írt papírkézirat, mely 121 levelén tartalmazza a VI—X (10. §), XI (1—44), XIV, XV, XVII— végig terjedő fejezeteket. Párisban.

30. *Parisinus Suppl. gr. 46*, a XVI. évszázban írt papírkódex, 131 levelén ugyanazt tartalmazza, mit a 29. számú Leó-kódex. Párisban.

31. *Vossianus gr. 3*, a XIV. évszáz elején írt vegyestartalmú papírkódex, a 208^a—214^b leveleken Leó Taktikájának prooemiumát, az I. fejezetet és a II. fejezet 1—28. pontjait tartalmazza. Leydában.

32. *Monacensis CXCIV gr.*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat, a 207^a—369^b leveleken a Prooemiumot, az I—X (10), XI (1—44), XIV— végig terjedő fejezeteket tartalmazza, a vége felé újra a VI—XI, XIV. és XV. fej.-et. Münchenben.

33. *Monacensis CLXXX gr.*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkódex; tartalmazza a 156^b levéltől végig a Taktikát, de csak a XIV. fejezetig bezárólag. Münchenben.

34. *Monacensis CXXVII gr.*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkódex; tartalmazza a 221^a levéltől végig a Taktikát, úgy mint a 33. számú Leó-kódex. Münchenben.

35. *Monacensis CCXLIV gr.*, a XV. évszázban írt vegyestartalmú papírkézirat; a 36^a—38^b leveleken azt tartalmazza a Taktikából, mit a 26. számú Leó-kódex. Münchenben.

36. *Basileensis A. N. II. 14*, XVI. évszázbeli vegyestartalmú papírkézirat; a 165^b—304^a leveleken tartalmazza a Taktikát a XVIII. fej. 126. pontjáig. A 132^b—142^a leveleken a XX. fej. 187. §-ától az Összefoglalás végéig. (L. *Græc*: id. cikkét az *Annuaire de l'assoc.* 1875. évf.-ban.) Baselben.

37. *Vindobonensis med. gr. 29*, a XVI. évszázban írt vegyestartalmú papírkódex, tartalmazza a XX. fejezetnek 1., 2., 39—

50., 52—55., 57—59., 61—64., 66—68., 70—77., 79., 80., 82—87., 89., 91., 92., 94., 95., 97., 99., 101., 103., 105., 106., 108., 109., 111., 112., 115., 117., 118., 120—122., 124., 126—130., 132—136., 138., 140., 142., 143., 145., 147., 148., 150., 151., 155—160., 163., 165—167., 169—175., 177., 179., 181—183., 185—187., 189—191., 192—194., 196—204., 210., 215., 217., 218., 220. és 221. §-ait (ed. Meursius) s a 152^a levéltől kezdve a XIX. fejezetet, Bécsben.

Ezeket a kéziratokat magam vizsgáltam át. De vannak még a

38. *Taurinensis* LX. III. 3., a XVI. évszázban írt vegyes-tartalmú papírkódex, mely a 196^a levéltől végig a Taktika XIX. fejezetét tartalmazza (l. *Pasius*: Codd. mss. biblioth. Reg. Taurinensis Athenaei, Turin 1749, 159. s k. l.). Turinban.

39. *Taurinensis* CCLXXV. I. 29, XVI. évszázbeli vegyes-tartalmú papírkódex, tartalmazza a XX. fej. 196—199. §§-ait a 111. és 112. leveleken (l. *Pasius* 379. s k. l.). Turinban.

40. *Gudianus* Wolfenbüttelben ugyanezt tartalmazza *Fabrianus* Biblioth. Graeca VI. köt. 378. l-n közlött állítása szerint.

41. *Londinensis* 15242, XVI. évszázbeli miscellaneus mindjárt az elején a Taktikát tartalmazza (l. *Catalogue of Additions to the mss. in the British Museum in the years 1841—1845.*)

42. *Dorvillianus* X, I. 4, 14, a Taktika XVII. fejezetét tartalmazó papírkódex. (L. Codd. mss. olim Dorvilliani, qui in biblioth. Bodleiana adservantur. Oxonii 1806. 24. l.) Oxfordban.

43. *Oxonensis bibl. coll. Mariae Magdalenae* XIV, vegyes-tartalmú XV. évszázbeli papírkézirat, mely a 177^b levéltől kezdve tartalmazza a Taktikát a XVIII. fej. 126. pontjáig valószínűleg, — és kétségkívül 143^b—154^a-ig a XX. fej. 187—221. §§-ait s az Összefoglalást. (l. *O. Coxe*: Catalogus codicum mss., qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur. Pars. II. Oxonii 1852. 6. s k. l.) Oxfordban.

44. *Vindobonensis philol. gr. 24*, vegyes-tartalmú XV/XVI. évszázbeli folioalakú papírkézirat, a 173^a—275^b leveleken tartalmazza Leó Taktikáját.

45. *Vindobonensis philol. gr. 120*. A Takt. elejéből a 40^a—47^b leveleken töredék. Bécsben.

46. *Vindobonensis philol. gr. 340*. Tart. a a Takt. XVII. (2.-től) és XVIII. fejezeteit. Bécsben.

47. *Bernensis 674*, XVI. évszázbeli papírkódex, tartalmazza 391 levélen csak a Taktikát. (L. *Omont*: Catalogue des mss. grecs des bibliothèques de Suisse, a Centralblatt für Bibliothekswesen 1886. évf.-ból való különleny. 43. lapját.) Bernben.

48. *Bruxellensis 14774*, XVI. évszázbeli papírkódex, tartalmazza 28 levélen a Taktika XVII. és XVIII. fejezete 1—115. pontjait. (L. *Omont*: Cat. des mss. grecs de la bibliothèque royale de Bruxelles et des autres bibliothèques publiques de Belgique. Extraît de la Revue de l'instruction publique en Belgique, Gand, 1885. az 50. sz. n.) Brüsszelben.

49. *Vossianus ant. sign. 35*. Papírkézirat. »*Leonis Imperatoris tactica divisa per varia capita diversi generis; ut et ravaazias.*« (Catal. Bibl. Publ. Univers. Lugduno-Batavae, 1716. 393. l.) Leydában.

50. Egy *drezdai* kézirat a XVI. évszázból, csak a Taktikát tartalmazza.

Ezek Bölcés Leó Taktikájának eddig ismert kéziratjai. Első kiadása a Meursiusé, melynek teljes bibliographiai leírását az Akadémiai Értesítő 1894. évf.-a 577—583. lapjain megjelent Jelentésem (Leó Sapiens taktikus munkájának kézíratairól) 578. s k. lapján adtam. Újból lenyomták az editio princepsset egy évvel később 1613. Leydában Sixtus Arceerius Aelianusával együtt. A firenzei kódex olvasásai alapján javított alakban közölte *Joan. Leoni* a Joannis Meursii Opera VI. kötete 535—920. lapjain, Florentiae 1745. Ezt a szöveget kissé javított alakban lenyomatta *Migne* Patrologiae cursus completus-a Series Graeca posteriorja 107. kötete (Pariisi 1863) 670—1094. lapjain. A XVIII. fejezetet végre magam adtam ki kritikai apparatussal, bevezetéssel, fordítással és jegyzetek kíséretében »a Magyar Honfoglalás kútfői« közt (Budapest. sajtó alatt) az 1—89. lapokon, 4°-en.

Latin fordítása megjelent Baselben 1554-ben *John Cheke* (J. Checus) tollából; egy azóta — ú. l. — elkallódott jó angol kézirat után készült. Olaszra fordították *Philippus Pigafetta* (Venezze 1541; Leyda 1586; 1602) és *Andrea* (Nápoly 1612. ily ezimel: Degli ordini e governo della guerra con la vita del

imperatore Leone); francziára *Joly de Maizeroy* (Institutions militaires de l'Empereur Léon le Philosophe stb. Paris 1771.); németre az eredetinek teljes meghamisításával, a tudományinak szándékos és nem eléggé szigorúan megrohható félrevezetésével *J. W. von Bourscheült* (Bécs 1771—1781. 5 kötetben). Magyarra csak egyes részeket fordítottak eddig, *Vári-Bárczay* a Prooemiumot és az első két fejezetet jegyzetekkel (Hadtört. Közlem. 1896. 23—52. l.), *Vári* a XVIII. fej.-et (l. fenn), abból a turkokról szóló följegyzéseket *Szabó Károly* az Új Magyar Múzeum 1851—52. I. évfolyamában (= Kisebbl tört.-i munkái. I. köt.-ben, Budapest 1878) és *Hazay Samu* »A X. sz.-beli magyar hadügyről« ezímen a Hadtört. Közlem. 1888. (I.) évf.-ában.

TARTALOMMUTATÓ.

Beevezetés	...	(541.)	3. l.
I. Bölcs Leó élete, irodalmi működése	...	(542.)	4. l.
1. Születése, ifjúsága	...	(542.)	4. l.
2. Belügyi politikája	...	(544.)	6. l.
3. Külügyi politikája	...	(548.)	10. l.
4. Irodalmi működése	...	(551.)	13. l.
II. A hadi Taktikáról szóló munka s annak tartalma	...	(553.)	15. l.
1. A munka terjedelme	...	(553.)	15. l.
2. Az Előjáró beszéd tartalma	...	(553.)	15. l.
3. Az I. fejezet	...	(555.)	17. l.
4. A II. »	...	(555.)	17. l.
5. A III. »	...	(556.)	18. l.
6. A IV. »	...	(556.)	18. l.
7. Az V. »	...	(558.)	20. l.
8. A VI. »	...	(558.)	20. l.
9. A VII. »	...	(559.)	21. l.
10. A VIII. »	...	(560.)	22. l.
11. A IX. »	...	(560.)	22. l.
12. A X. »	...	(561.)	23. l.
13. A XI. »	...	(562.)	24. l.
14. A XII. »	...	(562.)	24. l.
15. A XIII., XIV. és XVI. fej.-ek tartalma	...	(564.)	26. l.
16. A XV. fejezet tartalma	...	(565.)	27. l.
17. A XVII. »	...	(566.)	28. l.
18—19. A XVIII. s XIX. fej. tartalma	...	(567.)	29. l.
20—21. A XX. fej. ill. az Összefoglalás tartalma	...	(569.)	31. l.
22. A munka címének kérdése	...	(570.)	32. l.
III. Valóban Bölcs Leó-e szerzője ennek a Taktikának	...	(571.)	33. l.
1. <i>Eduard Zachariae v. Lingenthal</i> tagadja	...	(571.)	33. l.
2. Érvelése	...	(571.)	33. l.
3. <i>Karl Schenk</i> ez érvelést magáévá teszi	...	(572.)	34. l.
4. Egyenesen bizonyító érvek fölhozatala Leó szerzősége mellett	...	(573.)	35. l.
5. Indirecte bizonyító érvek fölhozatala	...	(576.)	38. l.

IV. A görög taktika-irodalom vázlatos története ...	(577.)	39. l.
1. A régi görögök taktika-irodalma ...	(577.)	39. l.
2. A bizáncziak taktika-irodalma Leó előtt ...	(582.)	44. l.
3. Böles Leó kivonatos munkáskái; a Taktika keletkezési ideje ...	(585.)	47. l.
4. A bizáncziak taktika-irodalma Leó után ...	(587.)	49. l.
V. A Taktika viszonya forrásaihoz ...	(592.)	54. l.
1. Miért vitatandó e kérdés? ...	(592.)	54. l.
2. Leó császár saját bevallása szerint compilált ...	(593.)	55. l.
3. A XIX. fejt., s a XVIII.-nak 109—142. §§-i hadvezéri jelentések alapján íródtak ...	(594.)	56. l.
4. Leó viszonya Onesanderhez ...	(594.)	56. l.
5. Leó „ Aelianushoz és Arrianushoz ...	(597.)	60. l.
6. Leó „ Urbicius (= Mauricius)-hoz ...	(601.)	63. l.
7. Leó „ egyéb írókhoz ...	(604.)	66. l.
8. Leó, Urbicius és Constantinus Taktikái nem mennek vissza közös forrásra ...	(607.)	69. l.
VI. A Taktika, bár compilatio, egy szerzőnek a munkája; Leó császár nem íratta, hanem maga írta. ...	(609.)	71. l.
1. Jegyzetek egyvelege-e a mű, vagy egységes szerkezetű ...	(609.)	71. l.
2. Hivatkozások későbbi mondandókra ...	(609.)	71. l.
3. „ „ korábban mondottakra; helytelen idézetek ...	(610.)	72. l.
4. Rökon helyek ...	(611.)	73. l.
5. Az Összefoglalás későbbi toldománya ...	(611.)	73. l.
6. Leó császár maga írta a munkát ...	(612.)	74. l.
7. Zachariae v. Lingenthal egyéb érveinek cáfolása ...	(612.)	74. l.
Függelék. A Taktika kéziratai, kiadásai és fordításai ...	(614.)	76. l.

MTA Könyvtára
Periodika 1926. n.